

**УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ
НИШ**

**ОБРАЗОВАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ У
ПЕНИТЕНЦИЈАРНИМ УСТАНОВАМА**

- МАСТЕР РАД -

**МЕНТОР:
Проф. др Миомира Костић**

**СТУДЕНТ:
Јелена Симоновић**

Ниш, март 2014. године

САДРЖАЈ:

I Уводна разматрања	3
II Теоријски оквир	5
1. образовање, васпитање, социјализација.....	5
2. Појам ресоцијализације.....	15
3. Ресоцијализација и социјална адаптација.....	18
4. Третман осуђених лица.....	21
4.1. Класификације третмана у пенитенцијарним установама.....	26
4.2. Облици третмана.....	29
4.3. образовање и васпитање осуђених лица.....	52
4.4. Ресоцијализација и третман.....	63
4.5. Улога пенитенцијарних радника у процесу ресоцијализације путем васпитања и образовања.....	66
5. Васпитање и образовање у законодавним решењима бивших југословенских Република.....	72
5.1. Република Словенија.....	73
5.2. Република Хрватска.....	73
5.3. Република Македонија.....	74
5.4. Босна и Херцеговина.....	75
5.5. Федерација Босне и Херцеговине.....	76
5.6. Република Српска.....	77
5.7. Република Црна Гора.....	78
6. образовање и васпитање у другим европским и ваневропским државама.....	78
6.1. образовање у затворима у Америци.....	78
6.2. образовање у затворима у Великој Британији.....	79
6.3. образовање у затворима у Немачкој.....	80
6.4. образовање у затворима у скандинавским земљама.....	82
6.5. образовање у затворима у Канади.....	87
6.6. образовање у затворима у Аустралији.....	89
III Резултати емпиријског истраживања	91
1. Опис истраживања.....	91
2. Предмет истраживања.....	94
3. Циљ и задаци истраживања.....	95
4. Хипотезе које су проверене истраживањем.....	96
5. Узорак и метод истраживања.....	97

6.Анализа резултата истраживања.....	99
IV Закључна разматрања	136
Библиографија	140
Прилози	146

I Уводна разматрања

Према Диркему, појам васпитања се понекад употребљава у веома широком смислу, означавајући скуп утицаја који природа или други људи врше на нашу интелигенцију. Оно је бескрајно разнолико и зависи од тога о ком узрасту и којој земљи је реч. Свако друштво посматрано у одређеном тренутку свог развоја поседује васпитни систем који се појединцима намеће снагом којој се није могуће одупрети. Узалудно је веровање да можемо подизати децу онако како ми желимо. Да би васпитање постојало, треба да постоји генерација одраслих и генерација младих, као и њихов међусобни утицај. Васпитање има функцију да у детету створи одређен број физичких и менталних стања за које друштво коме припада сматра да не треба да буде страни ниједном његовом члану.¹

Тема мастер рада је „Образовање и васпитање у пенитенцијарним установама“. Структурално рад је састављен из четири целине. То су: 1) *Уводна разматрања*, 2) *Теоријски оквир*, 3) *Резултати емпиријског истраживања*, 4) *Закључна разматрања*. У првом делу су изложена уводна разматрања. Друга целина чини теоријски оквир и у њему су дефинисани појмови васпитање, образовање, социјализација, ресоцијализација, социјална адаптација, третман осуђених лица, као и облици третмана, са посебним освртом на васпитање и образовање. Васпитање као процес усавршавања интелектуалних, моралних, емоционалних и духовних особина и способности детета и одраслог човека, је облик социјализације која је усмерена на креирање понашања у одређеном смеру који је пожељан. Оно се може схватити као методичко настојање да се код појединца створе пожељне карактерне црте и оно обухвата опште обрасце развоја личности. Васпитање може бити физичко, интелектуално, морално, естетско и религијско. Тесно је повезано са образовањем и основно полазиште приликом разматрања ова два процеса, састоји се у томе што се они међусобно садрже и прожимају, при чему треба имати у виду да је појам васпитања шири од појма образовања.

Као део ширег процеса, образовање је усмерено на стицање знања, вештина и развој способности. Такође, има пресудан утицај на друштвену равнотежу, јер пружа реално очекивање да је бег из нижих друштвених слојева могућ путем образовања, због

¹ Диркем, Е., „*Васпитање и социологија*“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1981., стр. 33-41.

тога што без њега нема напретка, а његове нежељене алтернативе су незадовољство, сукоби, насиље и криминал.

Васпитање, као еманципаторска делатност и шири појам од образовања, има за циљ развој укупних потенцијала људске личности. Његова пракса је друштвено-историјски условљена и заснована на вредносно одређеним циљевима.

Према Зорану Аврамовићу циљ васпитања и образовања је увек повезан са друштвеним потребама, традицијом и постојећим институцијама. Током историје сваки народ је изградио неке вредности, обичаје, понашање и тај склоп колективне свести он преноси свом потомству.²

Социјализација пак представља шири појам од васпитања и сложен процес социјалне интеграције појединца у различите контексте друштвене стварности. То је и процес социјалног учења путем којег појединац усваја садржаје, стичући карактеристике које су релевантне за његов положај у одређеном друштвеном окружењу. Она представља континуиран процес животног трајања који се остварује у свакодневној пракси, путем којег појединац формира властити идентитет и постаје активни члан друштва на основу садржаја које му његово окружење преноси.³ Овако схваћен појам социјализације подразумева социјализацију као редован процес у развоју људске личности. Пенологија, пак проучава социјализацију девијантне личности, која је изван токова друштвено прихватљивог модела понашања.⁴ У овом поглављу дефинисан је и појам постпеналне помоћи и улога пенитенцијарних радника у процесу ресоцијализације путем васпитања и образовања. Такође, дат је приказ Закона о извршењу кривичних санкција и чланова који се баве регулисањем васпитања и образовања у пенитенцијарним установама, у бившим југословенским Републикама, као и васпитање и образовање у затворима у другим европским и ваневропским државама. Трећи део мастер рада посвећен је емпиријском истраживању. У овом поглављу је дат опис истраживања, предмет, циљ и задаци истраживања, затим хипотезе које су проверене, као и узорак, просторне и временске границе и методи који су коришћени приликом истраживања. У четвртом делу су изложена закључна разматрања.

² Аврамовић, З., „Извори недемократске васпитне и образовне оријентације“, *Васпитање младих за демократију*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2005., стр. 30.

³ Мимица, А., Богдановић, М., „Социолошки речник“, Завод за уџбенике, Београд, 2007., стр. 526.

⁴ Константиновић Вилић, С., Костић, М., „Пенологија“, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2011., стр. 152.

II Теоријски оквир

1. Образовање, васпитање, социјализација

Образовање, као незаобилазна тема модерног друштва тесно је повезана и испреплетена са васпитањем и социјализацијом, при чему под социјализацијом подразумевамо процес путем кога се појединац интегрише у различите токове друштвене стварности, док под васпитањем подразумевамо систем који интенционално и усмерено делује на формирање појединца.⁵ Образовање је ужи појам од социјалног процеса учења, односно то је процес преношења и стицања, и процес развијања и формирања разноврсних, човеку неопходних вештина и навика.⁶

Према професору Миомиру Ивковићу образовањем се стичу одређена знања која се тичу човека и његовог космоса, што обухвата знања о природи и из природе, о друштву, и о човеку и његовом мишљењу. Феномен образовања је вишеслојан и може се посматрати из различитих углова. Он је заправо ужи део ширег процеса социјалног учења које у свим друштвима и културама има одлучујући значај. Његов развој се креће од недовољно институционализованих ка потпуно институционализованим облицима.

На самом почетку је оно било класично, хуманистичко и доколичарско, јер су га могли приуштити само припадници највиших друштвених слојева, што им је било једно од обележја елитног статуса. У старим друштвима школовање је било доступно малом броју људи, тј. онима који су имали времена или новца. Једине писмене групе људи, су често били верски великодостојници, који су знање користили за тумачење религијских текстова. Израз школа је грчка реч која управо значи доколица и рекреација. Велика већина деце је учила на примерима старијих, читање и писање није било потребно, а један од разлога је тај што су се сви текстови умножавали ручно, што је представљало дуготрајан и тежак процес. Проналаском штампарске машине олакшано је умножавање текстова, што писменост подиже на виши ниво. Важан корак у развоју је учињен када је образовање почело да се систематизовано спроводи унутар школе, као институције у којој се стичу знање и вештине потребне за обављање одређених друштвених улога. Знање се може дефинисати као систем или логички

⁵ Мимица, А., Богдановић, М., *op. cit.* стр. 651.

⁶ Ивковић, М., „Социологија образовања“, Универзитет у Нишу-Филозофски факултет, Ниш, 2003., стр. 117.

преглед објективно заснованих чињеница и генерализација, а које је појединац усвојио и трајно задржао у својој свести.⁷

Образовање или едукација је процес који мења личност у жељеном правцу усвајањем различитих садржаја, у зависности од узраста и потребе јединке. Поред образовних, оно укључује и васпитне садржаје. То је процес у коме друштво с генерације на генерацију преноси акумулирано знање и вештине. Школа је најзначајнија институција образовно васпитног карактера. У Србији се оно одвија под надзором Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, и дели се на предшколско, основно, средње и високо образовање. До примене Болоњске декларације (2006) постојало је и постдипломско образовање, које се тренутно налази у склопу другог и трећег нивоа високог образовања.

Предшколско образовање и васпитање подразумева рад са децом предшколског узраста, односно од шест месеци до поласка у основну школу. Припремни предшколски програм се као припрема за полазак у основну школу одвија у оквиру предшколског васпитања и образовања у години пред полазак у школу и то у трајању од 4 сата дневно најмање 9 месеци. Носиоци овог вида образовања су предшколске установе, а њихов оснивач код нас може бити Република Србија, аутономна покрајина, јединица локалне самоуправе, као и неко друго физичко или правно лице. У оквиру предшколске установе у којој се остварују редовни програми васпитно-образовног рада, могу да се изводе и други посебни или специјализовани програми који се усклађују са потребама и интересовањима деце и родитеља, а према могућностима јединице локалне самоуправе и предшколске установе:

- програми неговања језика и културе националне мањине,
- програми из посебних области васпитно-образовног рада,
- програми који имају за циљ остваривање културних и рекреативних активности,
- програми за рад са децом у породици,
- програми подршке породици и
- други програми који су у складу са законом.⁸

Основно образовање и васпитање је делатност од великог друштвеног значаја и остварује се као јавна служба. Обавезно је и јавља се у два образовно-васпитна циклуса. Први циклус обухвата ученике првог, другог, трећег и четвртог разреда, а други циклус

⁷ Ивковић, М., *op. cit.*, стр. 118.

⁸ <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/predskolsko-obrazovanje-i-vaspitanje>, приступ: 27.01.2014.

ученике петог, шестог, седmog и осмог разреда. За ученике који похађају други циклус основног образовања организује се предметна настава.⁹ Основно образовање је регулисано Законом о основном образовању и васпитању, и остварује се у складу са Уставом. Према члану 71. Устава Републике Србије, свако има право на образовање, које је обавезно и бесплатно, а средње је бесплатно, али није обавезно. Сви грађани имају приступ високошколском образовању, а Република Србија успешним и надареним ученицима слабијег имовног стања омогућује бесплатно високошколско образовање, у складу са законом.¹⁰ Основни задатак школе је да омогући квалитетно образовање за свако дете, и под једнаким условима, док лица која обављају васпитно-образовни рад треба да промовишу једнакост међу свим ученицима, и активно се супротстављати свим врстама дискриминације и насиља. Циљеви основног образовања и васпитања су:

- усклађен интелектуални, емоционални социјални и физички развој сваког ученика у складу са његовим узрастом, потребама и интересовањима,
- стицање знања и вештина и формирање вредносних ставова,
- развој креативности и стваралачких способности,
- оспособљавање за решавање проблема,
- развој мотивације за учење и образовање током целог живота,
- развој способности самоиницијативе и самовредновања,
- развој кључних компетенција потребних за живот у савременом друштву,
- подстицање свести о заштити и очувању природне средине,
- утицај на формирање способности комуникација, осећања солидарности и способности за тимски рад,
- припрема за прихватање улоге одговорног грађанина и
- формирање ставова, уверења и система вредности, и развоја личног и националног идентитета, као и поштовање расне, националне, културне, верске и родне равноправности и толеранције.¹¹

Средње образовање стиче се у средњој школи, кроз школски програм који може бити општег, стручног или уметничког карактера, може да остварује индивидуални план за ученике и одрасле са сметњама у развоју, индивидуалан програм српског

⁹ <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/predskolsko-obrazovanje-i-vaspitanje>, приступ: 27.01.2014.

¹⁰ „Устав Републике Србије“, Службени гласник, Београд, 2007., стр. 38.

¹¹ <http://www.parlament.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/2229-13Lat.pdf> приступ: 27.01.2014.

језика, односно језика националне мањине, школски програм за музичко и балетско образовање, школски програм за образовање одраслих, васпитни програм за ученике у школи са домом, програм образовања за рад, стручног оспособљавања и друге програме и обуке у складу са посебним законом.

Високо образовање остварује се кроз академске и струковне студије на основу акредитованих студијских програма. Академски студијски програм оспособљава студенте за развој и примену научних стручних и уметничких достигнућа. Струковни студијски програм обучава студенте за примену знања и вештина које су потребне за укључивање у радни процес. Високо образовање дели се на студије првог, другог и трећег степена. Студије првог степена су:

- основне академске студије и
- основне струковне студије.

Студије другог степена су:

- дипломске академске студије – мастер,
- специјалистичке струковне студије и
- специјалистичке академске студије.

Трећи степен обухвата докторске академске студије.¹²

Резултат образовања је образованост, што представља стање у коме појединац поседује релативну целину општих и стручних знања, умења и навика која су на релативно високом нивоу у релацијама одређеног друштва и њему примерене културе, а што му омогућава формирање погледа на свет.¹³ Образовни систем између осталог почива и на наставним плановима и уџбеницима, а сваки наставни план и програм треба да садржи три задатка:

- усмереност на развој личности ученика,
- усмереност на стицање знања и вештина и
- захтеве које поставља друштво и култура.

Образовање треба да одржи равнотежу између личног, националног и мултикултуралног идентитета.¹⁴

Поред образовања, још један је процес битан за социјализацију, то је васпитање, а оно се може одредити као деловање генерација одраслих на генерације које још нису

¹² <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/visoko-obrazovanje>, приступ: 27.01.2014.

¹³ Ивковић, М., *op.cit.*, стр. 128.

¹⁴ Аврамовић, З., „Културни идентитет у образовању: неизбежност разлика“, *Уважавање различитости и образовање*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2003., стр. 147.

зреле за друштвени живот, са циљем да код детета ствара и развија одређени број физичких, интелектуалних и моралних стања, која од њега траже и политичко друштво у целини и посебна средина за коју је намењено.¹⁵

Васпитање је шири појам од образовања, и заједно са појмом образовања потпада под процес социјализације, при чему оно делује на развој и формирање личности. Као део социјализације, делује на личност, њен развој и формирање. Обухвата свесне, сврсисходне и организоване напоре и делатности друштава на припреми појединца за преузимање корисних друштвених улога и за формирање одређеног типа личности.¹⁶ То је једини чинилац социјализације коме је формирање личности и припрема за преузимање улога одраслих превасходни циљ.

Циљ васпитања схвата се као остварење природне суштине човека. Њиме се остварују пожељне особине личности и морални кодекс. Емил Диркем је васпитање објаснио као ствар друштва, као део друштвене структуре које је условљено конкретним друштвом које га развија. „Самим тим што је васпитање друштвена функција, држава не може према њему да буде равнодушна. Напротив све што чини васпитање мора да буде подвргнуто њеној акцији.“¹⁷ За овај процес се може рећи да је доживотни.

Диркем је истакао друштвени карактер васпитања као феномен који поседује еминентну друштвену функцију. Корелација васпитања и друштва се огледа у томе што они истовремено постају и нестају, дижу се и спуштају. Свака значајна промена у друштвеној организацији изазива истоветну промену у васпитању и обрнуто, а свака велика промена у васпитању има за нужну последицу и реперкусију у друштвеној организацији.¹⁸ Према Диркему, посебна привилегија људског васпитања је стваралачка врлина јер само васпитање у човеку ствара новог човека, а тај човек би требало бити саздан од онога што је најбоље у нама и од свега што животу даје достојанство и високу цену.¹⁹

¹⁵ Диркем, Е., *op. cit.*, стр. 41.

¹⁶ Ивковић, М., Димитријевић, С., „Социологија васпитања и образовања“, Аурора, Врање, , 2010., стр. 81.

¹⁷ Диркем, Е., *op. cit.*, стр. 49.

¹⁸ Ивковић, М., „Васпитање и друштво- Диркемова социолошка теорија васпитања“, Градина, Ниш, 1985., стр. 90.

¹⁹ Диркем, Е., *op. cit.*, стр. 84.

Постоји етиолошка зависност између васпитања људи и њиховог образовања, а то се конкретизује кроз одређени психосоцијални трансфер. Виши степен образовања по правилу доноси и напредовање у васпитању људи.²⁰

У другој половини 19. века се јавља израз социјализација. Она представља процес социјалне интеграције појединца у различите форме друштвене стварности. Овај појам се може препознати у делима Емила Диркема, Џона Дјуија, Џорџа Мида и Сигмунда Фројда. У основи ових схватања стоји да је суштина васпитања социјализација појединца. У том миљеу превладава друштво над човеком. „Проблем социјализације је питање живота и опстанка човека и људске заједнице. То није питање унутрашње нужде и спонтанитета односа човека у друштву, већ и организован и институционализован друштвени процес понашања и реда.“²¹ Социјализација је сложен и слојевит процес који плански и систематски спроводе агенси социјализације који представљају најважније чиниоце који непосредно утичу на социјализацију јединке у процесу њеног раста и развоја.

Агенси социјализације су разноврсни, али најосновнији су: породица, школа, друштвене групе и средства масовних комуникација. Сваки члан друштва може бити агенс социјализације или носилац друштвених схватања о понашању. Поједини агенси су често особе које немају намеру да делују на неког како би га социјализовале, али су за овај процес најчешће битне особе које свесно делују на формирање понашања детета и са којима су деца у афективном односу. У породици се одвија примарна социјализација у којој дете на рођењу није припремљено за живот и код њега је могуће успешно деловање на његов развој. У породици дете прима прва знања, формира навике, развија интелектуалне способности и учи да буде друштвено. Поред родитеља за примарну социјализацију су битни и остали чланови породице: баба, деда и старија браћа и сестре. У данашње време, рану социјализацију детета преузима мајка, а њена одговорност за добробит деце престаје чим се у васпитном плану (нарочито синова), појави вежбање способности за социјалну пробојност, односно рационалан однос према стварности. Сада мушкрац, као глава породице, који је по својој бити дефинисан рационалношћу иступа активно у функцији оца.²² „У браку, породици и васпитно-

²⁰ Пешић, В., „Криминологија“, Универзитет Вељко Влаховић, Титоград, 1981., стр. 189.

²¹ Бошковић, М., „Криминологија и социјална патологија- злочин страст и болест“, Правни факултет, Нови Сад, 1995., стр. 31.

²² Милић, А., „Рађање модерне породице“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1988., стр. 227.

образовним заједницама људи уче одређена друштвена понашања.²³ Један од најважнијих конкретних чиниоца, који учествују у овом процесу, је однос међу родитељима. Складни односи међу родитељима важни су за развитак детета, док несклад међу њима доводи до конфликта у самом детету, јер деца по правилу воле оба родитеља и идентификују се и са оцем и са мајком. Други чинилац у вези са породицом је непотпуна породица, тј. она у којој недостаје један од родитеља услед развода или услед смрти. Истраживања су показала да међу делинквентном децом постоји велики број деце из непотпуних породица. Међутим, важнији фактор од непотпуности породице, односно негативнији за социјализацију детета су лоши односи међу родитељима.

Социјализација је заснована на друштвеним потребама и има сложену структуру, а њен успех лежи у друштвеним и културним карактеристикама социјалне средине у којој се она спроводи. Потреба за социјализацијом је већа уколико су друштвени систем и култура богатији и развијенији, а путем ње се остварује динамичан и слојевит процес формирања односа између човека и друштвене заједнице.²⁴

Људска јединка рађа се као нехуманизована и несоцијализована биолошка креатура, са одређеним бројем нагона и рефлекса. Рађа се као најнеспособнија од свих врста живих бића, али са могућностима да се развије много више него било која друга јединка захваљујући деловању друштвених фактора. Њен развој се постиже кроз процес социјализације путем кога појединац стиче велики фонд знања, вештина и навика, и развија способности и квалитете који је разликују од других јединки.

За разлику од примарне, секундарна социјализација се одвија у школи, путем образовања и деловања вршњачке групе. Доласком у школу, дете се налази у новој средини са строжијим правилима и улази у нове односе који су другачији од оних на које је дете до тада било навикнуто. Фактори од којих зависи ефекат социјализације у школи су личне особине детета и наставника, однос наставника према ученику, организација школског живота и наставни план и програм. Елементи школске социјализације су следећи:

- Преношење информација,
- Преношење духовних вредности,
- Подстицање развоја и умешности,
- Обезбеђење атмосфере за учење,

²³ Пешић, В., *op. cit.*, стр. 197.

²⁴ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 152.

- Покушај да се индивидуализује приступ ученику и
- Надзор и контрола.

Значајна је и социјализација током адолесценције која представља процес уласка појединца у свет одраслих. Она је у уској вези са школом, а то је утицај вршњачке групе. Група вршњака утиче на то које ће вредности настојати да оствари. Негативна улога деце истог узраста се огледа у њиховом великом утицају на развијање деликвентног понашања. Оно што је веома битно код социјализације унутар групе вршњака је то да се она одвија по правилима о микрогрупама. У свакој групи постоји вођа, који то јесте, зато што поседује одређене особине везане за вредности, као што су: физичка привлачност, спортске и интелектуалне способности и духовитост. Утицај ових група често је јачи од родитељског, што може да вуче и у страну путницу.

Поред већ набројаних фактора, средства масовних комуникација на специфичан начин помажу социјализацију. То су средства која служе за пренос информација попут штампе, радио-телевизије и интернета. Један од разлога све већег утицаја средстава масовних комуникација јесте тај што је модел који је дат телевизијском, односно филмском сликом много богатији детаљима, конкретнији и јаснији, па је самим тим лакши за подражавање него вербална упутства како се треба понашати.²⁵

Социјализација, која је остварена у детињству и младости није довољна да удовољи захтевима на које појединац наилази током живота. Потребне су сталне промене у знањима, схватањима и односима са другим људима, јер се друштво стално мења. Појединац утиче на себе самог, тако што улаже напоре да се ранији облици понашања коригују или замене ради успешног одржавања односа са другим људима и успешнијег остваривања послова. Фактори који су везани за социјализацију одраслих су занимање и ситуација у вези са њим, сопствена породица која се заснива као и шира заједница у којој се одвија живот појединца.

Гиденс истиче да је ово процес, у коме беспомоћно дете постепено постаје свесно себе, формирајући се у личност која уз разне агенсе стиче потребна знања и овладава вештинама које су потребне за сналажење и живот у култури у којој је рођена. Међутим, то није врста културног програмирања у коме дете пасивно упија утицаје са којима долази у додир, јер и тек рођена беба има своје потребе и захтеве који утичу на понашање оних који су одговорни да се о њој брину. Дете је од самог рођења активно

²⁵ <https://www.google.rs/#q=socijalizacija>, приступ: 15.01.2014.

биће које својим доласком на свет мења живот одраслих који треба да га подижу, па и они сами зато стичу нова искуства и на њима се уче.²⁶

Појам социјализације се односи на континуирани процес животног трајања који се остварује у свакодневној пракси и путем које појединац интернализује социокултурне садржаје које му преноси окружење у коме се налази, формира властити идентитет и постаје активни члан друштва. То је процес који траје колико и живот појединца. То није теоријска конструкција већ облик праксе који се одвија преко многобројних интеракција унутар свакодневног живота. Уједно, то је и сложен процес чије су основне компоненте комплементарни процеси интернализације и трансмисије, тј. преношења и усвајања социокултурних садржаја. У оквиру интернализације се најчешће помиње идентификација као и имитација под којима се подразумевају процеси на којима она почива. Производ социјализације је лични идентитет настао као интеграција личног и друштвеног, а чиме је наглашена активна улога појединца. Појединац који је интегрисан у друштву омогућава остварење функционалне смене генерација. То је фундаментални облик социјалне репродукције, и саморепродукције појединца.

За разлику од дефиниција које срећемо код социолога, психолошке дефиниције појма социјализације су шире. Према њима, социјализација припадника одређеног друштва нема за резултат само стицање заједничког облика понашања већ и информирање својеврсне личности. Личност и све њене специфичне карактеристике су, такође, производ социјализације. Психолози наглашавају да се, када је реч о социјализацији, увек мисли на формирање релевантних особина неопходних за друштвени живот. Психолози Циглер и Чајлд (E. Zigler и J. J. Child) дефинишу је као процес којим индивидуе преко трансакције са другим особама развијају специфичне облике социјално релевантног понашања и искуства. Неки аутори уместо овог појма, употребљавају појам културализације и акултурације (J. Stoetzel, и G. Allport). Они наглашавају да је процес социјализације процес којим чланови друштва усвајају облике понашања карактеристичне за културу којој припадају, при чему сви облици понашања, сви модели које треба да усвоји, су облици понашања који се у одређеној култури захтевају или сматрају пожељним. Свако је затвореник културе у којој се рађа и развија. Међутим, иако је социјализација усвајање одређених облика понашања, не можемо је изједначити са појмом културализација, из разлога што је појам

²⁶ Гиденс, Е., „Социологија“, ЦИД, Подгорица, 2001., стр. 32.

културализације ужи појам и њиме се означава усвајање одређеног садржаја неке културе, док је појам социјализације уопште процес настајања људског социјалног бића.²⁷

Код психолошких истраживања дуго времена у центру интересовања били су процеси социјализације, тј. основни принципи социјалног учења, улога родитеља у социјализацији детета и посебно важност њихових односа и поступака у току подизања деце. Све већа пажња поклања се улози специфичне културе у којој се дете развија, тј. почињу истраживања која се тичу разлике у поступку подизања детета у различитим културама и ефекат тих разлика на социјализацију. Под утицајем социолошких запажања и интересовања и психолози су почели проучавати, поред родитеља, и деловање школе и вршњака при чему прихватају важност изучавања деловања социјалне структуре појединих друштава и њеног утицаја на подизање деце. Истовремено, интерес није ограничен на социјализацију детета, већ се протеже и на процес социјализације адолесцената и одраслих, а све већу пажњу почињу да поклањају и улози масовних медија. Постоје три велике групе проблема.

Централни проблем психолошког проучавања социјализације су врсте и облици учења преко којих се социјализација остварује. Овим желе се утврдити основни начини учења, а посебно социјалног учења. Ова група проблема укључује изучавање фактора који отежавају или олакшавају остварење одређених облика социјалног понашања, између осталог и какву улогу имају наследни фактори, последице награђивања и кажњавања, и какав је значај односа према детету и атмосфере у породици.

Другу групу проблема представља изучавање улоге агенса социјализације, јер се путем ње код појединца настоје оформити одређени начини понашања, пре свега они који се у одређеној култури и друштву сматрају вредним и пожељним. Социјализација се остварује преко културе и друштва коме јединка припада, деловањем других особа и институција преко којих друштво настоји да се одређени облици понашања усвоје.

Трећу групу проблема чини проучавање ефекта социјализације, односно како она делује на формирање друштвено релевантног понашања, ставова и вредности и система понашања, неопходних у сваком друштву, затим су то питања о деловању других особа и социјалних фактора на развитак личности и психичких функција. Никола Рот истиче да ове групе проблема нису питања која су међусобно одвојена већ су то варијабле које је могуће издвојити из сложеног процеса социјализације, који се

²⁷ Рот, Н., „Основи социјалне психологије“, Завод за уџбенике, Београд, 2010., стр. 86., 87.

остварује увек социјалним учењем, а под њим се подразумева учење у коме важну улогу имају различити социјални фактори, а пре свега друге особе.²⁸

2. Појам ресоцијализације

Социјализација је процес нормалног прилагођавања човека друштвеној средини. Она има специфичне етичке, обичајне, културне, социјалне, економске, правне и друге карактеристике које зависе од степена развоја друштва. Човек се прилагођава одређеним нормама, али и учествује у њиховом стварању и формирању. Термин *resocialisation* је латинског порекла и означава поновно подруштвљавање. Овај процес представља планско и систематско кориговање друштвено неприлагођених ставова, уверења, система вредности и асоцијалног понашања.

Ресоцијализација је „процес уклапања друштвено неприлагођених личности у редовне друштвене токове и садржаје прихватљивог понашања. Још је и покрет нове друштвене одбране, као један од циљева кажњавања уопште (прописивања, изрицања, извршења казни прописаних кривичним законодавством), одредио је ресоцијализацију, што су прихватили сви савремени кривичноправни системи.“²⁹

Да би се овај појам схватио мора се поћи од појма који није настао у наукама које се баве проучавањем криминалитета. То је појам социјализације о којем је претходно било речи. Постоји разлика између појма социјализације којом се баве одређене друштвене науке и појма социјализације којом се бави пенологија. Ова наука бави се процесом уклапања социјално девијантних личности у токове понашања које је прихватљиво у друштву и тај процес се назива ресоцијализација.

Постоје различита схватања о овом појму. Према једном схватању ресоцијализација претпоставља да је девијантна јединка прошла кроз претходну социјализацију, док се по другом схватању сматра да велики број девијантних појединаца никада заправо нису ни били социјализирани и да узроци њиховог понашања леже у одсуству социјализације, тако би се њихово уклапање у систем друштвених норми могло подвести под социјализацију, а не ресоцијализацију.

²⁸ Рот, Н., *op. cit.*, стр. 88., 89.

²⁹ Јовашевић, Д., „Лексикон кривичног права“, Службени гласник, Београд, 2011., стр. 579.

Међутим, у педолошкој литератури опште је прихваћен појам ресоцијализација која се примењује према посебној категорији људи.

У најширем смислу речи, ресоцијализација представља враћање осуђеника у друштвену заједницу, оспособљеног да живи нормалним животом и успешно обавља друштвене делатности. Појам је преузет из социјалне психологије и означава, као и појам социјализација, процес прихватања норми и вредности одређене групе, тј. шире друштвене заједнице.³⁰

Ресоцијализација осуђених лица може се дефинисати као савремена теоретска мисао и практична акција, од које се очекује да измени квалитет личности и психосоцијална обележја осуђеника, а затим га врати у друштвену заједницу с измењеним схватањима према разним утицајима, који воде у делинквентно и криминално понашање.³¹

Овај процес односи се на појединце који нису успели да прихвате позитивне вредности, ставове и навике, па су за разлику од опште прихваћених норми прихватили криминално понашање. Он се, такође, може односити на појединце уклопљене у друштву, али који су услед деловања неповољних услова скренули у девијацију. Од ресоцијализације се очекује да осуђеника измени у смислу да код таквих лица уклони криминално понашање. Запослени у пенитенцијарним установама покушавају да створе свест о друштвено прихватљивом понашању, при чему осуђено лице треба да прихвати идеју да извор његових проблема не лежи само у друштву већ и у његовој личности. Пенитенцијарне установе раде на измени социјалних обележја осуђеника, тако што ће им пружити стицање образовања и лично оспособљавање које се односи на поштовање друштвених вредности, што би по правилу требало да им помогне да постану корисни чланови заједнице. Овај посао није нимало лак, јер у друштву постоје разни друштвени слојеви са различитим погледима и схватањима, вредновањима и узорима понашања. Тако и међу осуђеничком популацијом има различитих профила људи који својим погледима на свет ометају успешно спровођење ресоцијализације, па би њоме требало да се обухвати поступно реинтегрисање осуђеника из криминалне групе у друштвену заједницу, а тај циљ се остварује преваспитањем. Преваспитање је заправо васпитање

³⁰ Милутиновић, М., „Педологија“, Савремена администрација, Београд, 1981., стр. 89.

³¹ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 153.

које за циљ има да исправи последице лошег и занемареног васпитања, у посебним условима и околностима које чини казна затвором.³²

Поред ових појмова, потребно је разликовати оформљену личност и социјализовану, а такође треба разликовати неформирану и несоцијализовану личност. Оформљена личност може бити и социјализована и несоцијализована, док насупротив њој неоформљена личност никада не може бити социјализована, јер таква личност се налази у фази социјалног и психофизичког сазревања, што се по правилу односи на малолетнике. То не значи да сви малолетници морају постати девијантне личности. У кривичном праву малолетник је лице који у моменту извршења кривичног дела навршило четрнаест година, а још није навршило осамнаест година, при чему се разликују млађи (од четрнаест до ненавршених шеснаест година) и старији малолетници. Степен зрелости млађих малолетних лица се налази на граници између деце и старијих малолетника. Старијим малолетницима сматрају се лица која су у време извршења кривичног дела напунила шеснаест година, али још увек нису навршила осамнаест. „Према овим лицима се поред васпитних мера и мера безбедности у изузетним, законом предвиђеним, случајевима када се ради о извршењу тешког кривичног дела може изрећи и посебна врста казне – казна малолетничког затвора“.³³

Увођење концепције преваспитања, у начину поступања са прекршиоцима друштвених норми, како малолетних тако и пунолетних, јавља се потреба за развојем педолошке андрагогије при чему се појмови ресоцијализација, социјална адаптација, преваспитање преузимају из различитих наука. У затворској пракси је опште прихваћен појам преваспитања, што је у суштини васпитање, али у посебним условима које чини казна затвора или васпитно поправног дома, ако се ради о малолетницима. „Можемо разликовати два облика, ресоцијализацију у ужем и ширем смислу. У ужем смислу она обухвата васпитање, у случају да осуђено лице није било социјализовано, и преваспитање, уколико је осуђено лице било социјализовано али је из неког разлога напустило токове друштвено прихватљивог понашања“.³⁴ Овај појам како смо већ поменули можемо поистоветити и са преваспитањем што би значило процес промене ставова и понашања осуђеника.

³² Николић, З., „Педолошка андрагогија са методиком преваспитања“, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1994., стр. 80.

³³ Јовашевић, Д., „Малолетничко кривично право“, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2011., стр. 45.

³⁴ Константиновић Вилић, С., Костић, М., loc. cit.

Ресоцијализација у ширем смислу укључује и процес социјалне адаптације, при чему овај појам обухвата стварање навике код осуђеника да прихвата и поштује друштвена правила и да избегава криминално понашање, али не само због тога што ће осуђеник схватити да је понашање погрешно, већ и због страха од примењивања затворске казне.

Према Владу Камбовском, специјална превенција и ресоцијализација је данас легитимна ствар у кривичном праву. Ова идеја не прожима само систем санкција, преко којих остварују своје циљеве, већ и његов укупни кривично-правни сигурносни систем. Његова заштитна функција одређује се да поред заштите појединца и друштва од криминала, обухвата и заштиту од рецидивизма.³⁵

Према начелима кривичног законодавства, циљеви кажњавања преступника су вишеструки, од којих су основни: спречавање учиниоца да врши кривично дело и његово поправљање, спречавање друштвено опасних делатности, васпитни утицај на друге да не чине кривична дела, те утицај на развијање морала и дисциплине грађана.³⁶

Иако је држава дужна да казни извршиоца кривичног дела, такође је у обавези да затвореницима омогући повратак у друштво, тако што им се пружа прилика да се обуче за разна занимања, како би лакше дошли до запослења на слободи. Подизање стручног и општег образовања омогућава осуђенику да усвоји научна знања, законе, шири му образовне видике и помаже му да схвати своје место у друштвеној заједници и да усвоји основне норме друштвеног понашања и морала. Ресоцијализација се одвија кроз систем стручног образовања и обука у пенитенцијарним установама.

3. Ресоцијализација и социјална адаптација

Од ресоцијализације се очекује да измени она својства осуђених лица која их повезују са криминалним понашањем. Такође, очекује се да се трајно уклони такво понашање и да се појединци оспособе за интегрисање у друштвену стварност. Како би се постигао овај циљ треба радити на томе да осуђеници прихвате позитивне друштвене ставове и треба радити на стварању свести о обавези према одређеним друштвеним вредностима. Осуђеник треба да схвати да проблеми у којима се он налази

³⁵ Камбовски, В., „Казнено право Општ дел“, Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопје, 2011., стр. 98.

³⁶ Николић, З., *op. cit.*, стр. 117.

не долазе само из спољног света, већ произилазе и из његове личности и његовог погледа на свет. Ако осуђеник на овај начин схвати свој проблем, са правом се може очекивати да ће он своје понашање ускладити са законом. Приоритет пенитенцијарне праксе је процес примене третмана и ресоцијализације која је концентрисана на измену личних својстава осуђеника и његових социјалних обележја путем стицања општег и стручног образовања и квалификација. Како је укључивање у друштво сврха пенитенцијарног третмана, појам социјалне адаптације је веома битан.

Социјална адаптација је поновно укључивање у друштво и подразумева мере пенитенцијарног третмана, јер је у питању криминално понашање, као производ држања преступника, па га стога треба преваспитати. То је реадaptација преукључивања у друштвену средину, која се спроводи у процесу пенитенцијарног третмана.³⁷ Крајњи циљ социјалне адаптације је да осуђеник навикне да прихвата и поштује друштвена правила и да се не понаша криминално, али не због тога што сам увиђа грешке у свом понашању, већ из страха од примењивања казне.³⁸

Према Миленку Радоману, очекивање да затвор може да интервенише у друштвеним областима која су важна за процес ресоцијализације је нереално, јер је ресоцијализација сложен процес који укључује личне, породичне и социјалне елементе који нису у надлежности затвора као институције. Зато је потребно да се неки појмови разграниче. Па се тако појам васпитања употребљава у ужем и у ширем смислу. У ужем се односи на моралну и вољну страну личности, односно на карактер човека. У ширем значењу васпитање односи се на целокупни радни процес, који за циљ има развој личности и њених сазнајних, емоционалних и физичких особина. Овај појам васпитања обухвата и образовање као неодвојиви део личности. Пошто делинквентно понашање представља девијацију у моралној сфери личности, онда се и третман осуђеника мора заснивати на изградњи основних моралних вредности.

Термин преваспитање има своје уже и шире значење. Уже значење обухвата корекцију моралних начела и доградњу личности осуђеника, а шире значење обухвата усвајање знања и вештина односно образовање и деловање у правцу позитивних промена. За разлику од преваспитања, социјализација је процес развијања функција неопходних за учествовање у друштвеним односима. Оно се одиграва у конкретним друштвеним условима и обухвата различите садржаје у зависности од културно-историјских, политичких и економских прилика. Основни проблем социјализације

³⁷ Милутиновић, М., *op. cit.*, стр. 91.

³⁸ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *loc. cit.*

лежи у усвајању регулационих образаца којима се спољашња контрола замењује унутрашњим системом саморегулације. У детињству се овај систем оформи до одређеног степена, па се касније усавршава путем прихватања социјалних норми и без присиле. Понашање појединца прати друштво у коме се он развија, при чему неке моделе понашања то исто друштво подржава, а неке моделе сузбија. Може се закључити да су васпитање и социјализација веома сродни појмови и да се социјализација истовремено одвија кроз процес социјалне адаптације. Производ социјализације и социјалне адаптације је социјализована личност.

Ресоцијализација значи враћање из асоцијалног начина живота у нормалне облике редовног живота и рада. Овај појам указује на то да је реч о преваспитању особа које су у ранијем периоду свог живота биле социјализоване у друштву, али су у одређеном тренутку дошле у сукоб са друштвеним нормама. Ресоцијализација се одвија подстицањем самосвести и корекције понашања, а као правна мера криминалне политике има три фазе: судску, институционалну и постпеналну.

Социјална адаптација значи поновно укључивање делинквентних особа чије је криминално понашање резултат неслагања са друштвом у то исто друштво након примене институционалног третмана.³⁹

Милан Милутиновић сматра да је за постизање циља ресоцијализације неопходно осуђеника преваспитати тако, да прихвати позитивне друштвене вредности и ставове и да поштовање истих схвати као своју обавезу. То је стварање свести о обавези и правилном односу према друштвено етичким проблемима која по правилу недостају великом броју осуђених лица.⁴⁰

Смисао ресоцијализације састоји се у оспособљавању осуђеника да поштују друштвене вредности и да се на тој основи поново укључе у друштво и постану његови корисни чланови. Ово оспособљавање није једноставно и наилази на бројне сметње и препреке, јер није лако научити осуђеника да се понаша према захтевима друштвене средине у којој постоје разни друштвени слојеви са различитим нормама и узорима понашања. Исти смисао има и социјална адаптација или реадаптација која се спроводи у процесу институционалног третмана.

³⁹ Радоман, М., „Пенологија и систем извршења кривичних санкција“, Правни факултет, Нови Сад, 2003., стр. 133-140.

⁴⁰ Милутиновић, М., *op. cit.*, стр. 89.

4. Третман осуђених лица

У пенолошкој теорији и пракси се често употребљава термин који означава начин поступања према осуђеним лицима (франц. *traiter*- поступање, опхођење) - третман. Када се помене третман у пенологији најчешће се мисли на поступање према лицима осуђеним на казну затвора. „Третман представља сложен систем метода, мера и поступака којима се утиче на услове живота осуђених лица и промену њихове личности у специфичним условима изолације“.⁴¹ Индивидуализација је основна карактеристика третмана, и значи да преваспитни третман треба да третира сваког делинквента појединачно, полазећи при том од његових личних особина - биолошких, психолошких, психосоцијалних, као и од криминогених фактора који су утицали на његово криминално понашање.⁴²

Личност криминалца и делинквента детерминисана је разним утицајима, који условљавају њено понашање, а пре свега се истиче деловање личних, биолошких и социјалних чинилаца који су карактеристични за одређену личност. Учиниоци делују повезано и испољавају се објективно датом јединству, у коме приоритетна снага припада друштвеним утицајима.⁴³ Циљ третмана односи се на остварење сврхе кажњавања према лицу које је осуђено. Према томе третман по садржају може бити различит и зависи од тога која се сврха жели постићи кажњавањем. Данас доминира идеја о ресоцијализацији осуђених као главној сврси кажњавања, па се стога и третман према осуђеницима треба прилагодити тој намени.

Путем третмана утиче се на осуђеника да промени своју личност и понашање и то применом метода објективног и субјективног карактера. Третман се обично дели на помоћ и рехабилитацију, с тим што се помоћ сматра као први корак или као почетна фаза која прелази у терапеутски процес, као основну фазу преваспитања.⁴⁴

Оваква помоћ се испољава у два облика, један од њих се састоји у решавању друштвених проблема које осуђеник не може сам да реши, а који имају велики значај за његово будуће понашање. То су углавном мере постпеналне помоћи које уколико осуђеник сам не може да среди може потпасти поново у искушење да понови кривично дело или да учини ново. Други облик се односи на подстицање осуђеника да сам

⁴¹ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 163.

⁴² Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.* стр. 164.

⁴³ Милутиновић, М. „Криминологија“, Савремена администрација издавачко-штампарско књижевско радна организација, Београд, 1990., стр. 438.

⁴⁴ Милутиновић, М. „Пенологија“, *op. cit.*, стр. 96.

решава проблеме у зависности од ситуације у којој се налази. Тако му се помаже да изгради јачи одбрамбени механизам у односу на личне проблеме. Овим се уствари проблем не решава, већ се врше покушаји спречавања будућих последица криминогених утицаја. По речима Милана Милутиновића, мере помоћи не треба мешати са олакшицама које се дају осуђенику приликом издржавања казне, мада и оне имају значајне терапеутске импликације и могу се сврстати под третман у ширем смислу речи, јер се њиховом применом олакшава живот осуђеника и ствара погодна клима за успешно спровођење третманских мера.⁴⁵

Реинтеграција је, насупрот помоћи, усмерена на отклањање недостатака код личности осуђеника, а која их повезују са њиховим делинквентним понашањем. Према Милу Бошковићу, субјект извршења кривичног дела је увек човек са неким својим трајним карактером или тренутним интересима, циљевима и мотивима који су уобичајено дефинисаним предиспозицијама, које улазе у суштинску страну проблема и одбрамбеног механизма који је осуђеник формирао.⁴⁶ Реинтеграција тежи да осуђеника ослободи проблема и одбрамбених механизма и да измени његову личност схватања, склоности и навике. Овај облик терапије треба да измени ранији начин прилагођавања третираног лица, што се постиже мерама педагошког, психолошког и медицинског карактера. Може се рећи да реинтеграција представља третман у правом смислу речи. Овај појам третмана у литератури се често назива терапија, јер је преузет из медицинске науке па је стога уврежено схватање да се извор девијантног понашања налази у личности преступника и да се у односу на ту личност треба примењивати терапија, при чему се поред личних својстава морају имати у виду и друштвене прилике. Пошто је личност осуђеника производ одређених друштвених околности значи да је у процесу третмана неопходно укључити и социолошко приступање, те да и сама терапија мора имати социјалну димензију.

У пенитенцијарној теорији и пракси јављају се два начина терапеутског прилажења осуђеницима, индивидуални и групни третман. Индивидуални је усмерен на уклањање недостатака код појединих осуђеника, а групни се односи на третирање осуђеника у оквиру група. Индивидуално прилажење третману заснива се на схватању да је сваки преступник по личној структури јединка за себе и да су његове везе са светом у којем живи посебне, као и да је криминално понашање израз тих личних

⁴⁵ Ibid

⁴⁶ Бошковић, М., „Криминологија“, Центар за издавачку делатност Правног факултета, Нови Сад, 2012., стр. 59

карактеристика и односа у друштвеном животу.⁴⁷ Овакав третман има предност у односу на групни, јер осуђено лице може да се опусти у разговору са терапеутом и без присуства трећих лица. У примени индивидуалних третмана је присутна метода коју примењују психијатри, психолози и лекари и назива се клиничка метода. Лекари сматрају да осуђеника треба лечити од „криминалне болести“. Приликом примене клиничког третмана узимају се у обзир и социолошки елементи, јер се помоћу њих ствара слика о утицају заједнице у којој се формира делинквент.

За разлику од индивидуалног, групно прилажење третману полази етиолошки од концепта теорије група, која сматра да узроци криминалног понашања леже у групним односима и везама осуђеника. Лица под утицајем криминалних група стичу схватања о вредностима, ставове, тежње и друге квалитете, које погодују криминалном понашању.⁴⁸

Приликом групног третмана битно је да осуђеник припада групи у којој се влада по важећим нормама и која му може задовољити одређене циљеве и потребе. У пенитенцијарним установама је тешко извршиоца кривичних дела одвојити од криминогених структура личности које чине групу и усмерити их на групе у којима ће стећи позитивне навике. Свако савремено друштво поклања важност криминалитету младих. То је сегмент становништва који ће преузети одговорност за будући развитак друштвене заједнице и није све једно какве су карактеристике тог дела популације, склоности и опредељења. Друштвени проблеми и тешкоће изазивају јављање девијација и преступничког понашања код младих.⁴⁹ Криминалитет младих заслужује пажњу са стајалишта рационалне политике сузбијања криминалитета. Бројним криминолошким истраживањима дошло се до научно верификованих сазнања која упућују на закључак да се од једног, на сву срећу мањег дела делинквентне популације младих регрутују, касније криминални повратници, вишеструки повратници и делинквенти из навике, који чине најтврдокорнији део сваке криминалне популације који је отпоран на мере васпитања, преваспитања и педолошког третмана.⁵⁰

Адолесценција се често приказује као раздобље кризе и психолошких промена праћених екстремном интензивношћу доживљавања и несигурношћу, током којег особа

⁴⁷ Милутиновић, М. *op. cit.*, стр. 97.

⁴⁸ Милутиновић, М. *op. cit.*, стр. 99.

⁴⁹ Јашовић, Ж., „Криминологија малолетничке делинквенције“, Научна књига, Београд, 1983., стр. 233.

⁵⁰ Сингер, М., Вукадин, Ковчо, И., Мраовић, Цајнер, И., „Криминологија“, Накладни завод глобус едукацијско- рехабилитацијски факултет свеучилишта у Загребу, Загреб, 2002., стр. 145.

пролази кроз читав низ стресних ситуација. Тај нагласак на конфликтне аспекте адолесценције, посебно рањивост и нестабилност, утиче на наша очекивања од младих људи исто као и на наш поступак према њима. Ово није само животно раздобље већ и засебни социјални статус, односно социјална дефиниција којом се описује улога припадника групе овог узраста унутар друштвене заједнице. Као завршну фазу детињства, карактерише је процес друштвених и психолошких збивања која су заснована на емоционалном искуству и идентификацијама из периода детињства које сада морају заменити новим искуствима и новим идентификацијама. Овај период представља веома сложену игру психолошких, биолошких и друштвених чинилаца. Психолози посебно указују на два психичка процеса која карактеришу прелазак из доба дечаштва у доба младалаштва; доживљавање сопствене индивидуалности и укључење у социјални живот и друштвене облике.⁵¹ „Адолесценти су пуни енергије; они нису у стању да остану мирни и стално имају потребу да нешто раде.“⁵² Период праве адолесценције доноси читав миље различитих психолошких проблема. Овај период је испуњен променама: на пољу мишљења, интересовања и психолошких потреба. Јавља се и промена у понашању према родитељима и вршњацима. Адолесцент од себе очекује много, а исто тако и околина очекује од њега. Начин на који млади људи одговарају на тај животно период и то како их третирају остали чланови друштва, чини социјални контекст адолесценције.

Бити адолесцент значи бити одрастао у физичком и полном смислу, способан за биолошку репродукцију, али истовремено социјално и економски незрео. Реч је о стадијуму инкубације, односно транзиције током којег млади људи поседују тела одраслих особа али су економски зависни као деца.⁵³

Савременој теорији и пракси полазно становиште је да се према младим делинквентима морају примењивати посебни третмани и мере преваспитања које одговарају тој популацији, а које су адекватне педагошким и другим принципима њихове рехабилитације и реадапације.⁵⁴

Процес преваспитања код младих делинквената треба да обухвати специфичан прилаз у процесу примене како судског, тако и институционалног третмана. „У току институционалног третмана малолетнику морају бити на располагању одговарајуће

⁵¹ Костић, М., „Психолошке експертизе“, Службени гласник, Београд, 2011., стр. 75.

⁵² Фелсон, М., „Злочин и свакодневни живот“, Едиција Кримен, Београд, 2011., стр. 63.

⁵³ Фелсон, М., *op. cit.*, стр. 171.

⁵⁴ Милутиновић, М., *op. cit.*, стр. 148.

образовне установе и службе за бригу; ове службе треба да помогну и припреме малолетника за повратак у друштво“.⁵⁵ Васпитање младих делинквената не би требало да се разликује од општег васпитања малолетника, а то значи да се посебна пажња треба поклонити психолошкој и педагошкој страни извршења кривичних санкција.

У нашем систему су предвиђени посебни казнено поправни домови или посебна одељења за малолетнике при општим казнено поправним домовима за издржавање казне малолетничког затвора. У овим установама казну издржавају лица до 23 године живота, с тим што се осуђено лице може задржати и после навршења, ако је то у интересу његовог школског или стручног оспособљавања, али да преостали део неиздржане казне не прелази шест месеци. У казнено поправним и васпитно поправним домовима и њиховим пријемним одељењима врши се посебно посматрање и класификација малолетника да би се према њима одредио преваспитни третман и врста школског образовања. „Тежиште третманске оријентације је, слично као код васпитних мера институционалног карактера, на општем образовању и васпитању, професионалном оспособљавању, организованом коришћењу слободног времена, индивидуализацији у процесу социјализације и групном раду“.⁵⁶

У оквиру третмана према малолетницима треба примењивати одређене терапеутске мере које најефикасније воде њиховој рехабилитацији и ресоцијализацији. Међу овим мерама истиче се психолошки третман, а такође се посебна пажња поклања организовању наставе, професионалном оспособљавању, индивидуалној психотерапији, групном раду и организовању слободног времена. У току издржавања васпитних мера веома је битно да се науче поштовању реда и дисциплине при чему би требали водити рачуна да режим не буде превише строг, али ни превише толерантан. Према малолетницима се примењују посебно специјализоване терапије и терапеутске технике које су посебно неопходне алкохоличарима, наркоманима, ментално болеснима и сличним категоријама лица.

У нашој пракси нису организоване специјалне установе за малолетне делинквенте са психофизичким поремећајима у развоју, већ се они смештају у исте поправне домове са здравим малолетницима.

У оквиру крушевачког ВП дома, ускоро би требало да се формира центар за лечење малолетника који пате од психосоматских поремећаја и болести зависности.

⁵⁵ Костић, М., Јовашевић, Д., „*Политика сузбијања криминалитета*“, Центар за публикације Правног факултета, Ниш, 2012., стр. 102.

⁵⁶ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.* стр. 306.

Иницијативу је покренуло руководство ВП дома у сарадњи са Управом за извршење кривичних санкција. У дому се налази извешан број лица по правоснажним пресудама, али који по свом душевном стању и карактеристикама нису за ову средину. Таквим лицима поклања се већа пажња и њихова безбедност мора бити на много вишем нивоу, јер се они морају штитити и од осталих штићеника и од њих самих. Идеју о оснивању центра су подржали и велики број судија, службеника центара за социјални рад и припадници полиције који су у претходном периоду посећивали ВП дом и разговарали са штићеницима.⁵⁷

4.1. Класификације третмана у пенитенцијарним установама

У пенолошкој литератури могу се наћи велики број класификација облика третмана. Који ће се облик третмана применити зависи од структуре лица лишених слободе и заводских установа у коме ће се извршити кривична санкција. Третман означава скуп свих мера социјалне превенције које се предузимају у циљу сузбијања криминогених егзогених и ендогених фактора у одређеној друштвеној средини.⁵⁸

Према Европским затворским правилима, припрема осуђеног лица за отпуштање из институције треба да почне одмах након пријема у пенитенцијарну установу. На тај начин, третман осуђеника треба да нагласи његово укључивање у друштвени живот, чији је део био, а не његово искључење из тог живота (чл.70).⁵⁹

У савременој пенитенцијарној пракси постоји неколико класификација облика третмана, а то су према Радоман Миленку:

1. Индивидуални третман,
2. Групни третман,
3. Образовни третман,
4. Окупациона и радна терапија,
5. Самоиницијативни облик и
6. Третман стимулације.⁶⁰

⁵⁷ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/hronika/aktuelno.291.html%3A472919-Krusevac-Uskoro-centar-za-lecenje-maloletnika>, приступ: 28.01.2014.

⁵⁸ Јовашевић, Д., „Лексикон кривичног права“, оп. cit., стр. 666.

⁵⁹ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., оп. cit., стр. 165.

⁶⁰ Радоман, М., „Пенологија и систем извршења кривичних санкција“, оп. cit., стр. 160.

У пенолошкој литератури се може наћи и класификација Драгољуба Атанацковића према којој постоје следећи облици третмана:

1. Индивидуални рад васпитача са осуђеним лицем,
2. Групни рад,
3. Осуђеничка самоуправа,
4. Образовање,
5. Културно уметнички рад и физичко васпитање и
6. Рад осуђених лица.⁶¹

Класификација облика третмана према Милутиновићу обухвата:

1. Морално педагошко васпитање и образовање осуђеника,
2. Рад и професионално оспособљавање,
3. Организовање слободног времена,
4. Осуђеничка самоуправа,
5. Награђивање и кажњавање,
6. Психотерапија и
7. Групна терапија.⁶²

Професор доктор Миомира Костић предлаже класификацију која се од претходних разликује по томе што обухвата и мере постпеналне помоћи, па се справом може рећи и да је најпотпунија. Ова класификација обухвата следеће облике третмана:

1. Рад осуђених лица,
2. Образовање и васпитање осуђених лица,
3. Културно-уметнички рад и рекреативна терапија,
4. Осуђеничко самоорганизовање,
5. Индивидуални рад,
6. Групни рад,
7. Окупациона и радна терапија и
8. Постпенална помоћ.⁶³

Када осуђено лице ступи у завод отвара му се здравствени картон и врши лекарски преглед, потом се он упознаје са правима и обавезама које он има у току издржавања казне. Личне ствари се стављају на полог и о томе се издаје потврда. Осуђени се упућује на пријемно одељење, где се може најдуже задржати 30 дана. У

⁶¹ Атанацковић, Д., „Пенологија“, Научна књига, Београд, 1988., стр. 193.

⁶² Милутиновић, М., „Пенологија“, *op. cit.*, стр. 124.

⁶³ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 166.

пријемном одељењу врши се упознавање личности осуђеника како би се оно разврстало у одговарајућу васпитну групу. По напуштању пријемног одељења осуђеник већ има прописан третман са којим прелази у одређену класификациону групу. Из налаза који је добио у пријемном одељењу треба да се види који од облика рада највише одговара осуђеном лицу с циљем елиминисања криминогених фактора личности, а то значи да је већ у пријемном одељењу почео процес индивидуализације третмана. Индивидуализација је основна карактеристика третмана, што значи да преваспитни третман треба да третира сваког делинквента појединачно, полазећи од његових личних својстава.

Третман као систем мера и поступака који су усмерени на ресоцијализацију осуђених лица, подразумева примену метода субјективног и објективног карактера, при чему методе субјективне природе обухватају рехабилитацију и реинтеграцију осуђеника, а методе објективне природе се сматрају методама пружања помоћи. Помоћ се састоји од пружања материјалне помоћи, проналаска запослења, помоћи у решавању породичних проблема, док реинтеграција треба да делује на промену личности, ставова и уверења. Третман се у пенолошкој литератури означава термином „пенитенцијарни третман“. У пенитенцијарној теорији и практичном раду могу се разликовати два облика третмана, индивидуални и групни.⁶⁴

Индивидуални третман је облик васпитног поступка који се обавља на релацији осуђеник- васпитач, и он пролази кроз неколико фаза.⁶⁵ Када осуђеник дође у групу која му је одређена на пријемном одељењу, васпитач са њим има свој први интервју, помоћу кога би требало остварити вербалну и невербалну комуникацију међу учесницима. Осуђени би требао да се увери да васпитач неће злоупотребљавати информације и да стварно жели да му помогне. Васпитач би требало да стекне поверење да ће осуђеник искрено сарађивати приликом процеса ресоцијализације. Васпитач пре свега треба да поштује личност и достојанство осуђеника и да га прихвати онаквог какав он заиста јесте.

Друга фаза индивидуалног рада је када се осуђени упознаје са третманом који ће бити примењен према њему. У тој некој врсти усменог уговора, лице које је лишено слободе се упознаје са својим обавезама и правилима понашања.

⁶⁴ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 165.

⁶⁵ Васпитач је општи назив за стручњака у васпитно поправним установама који се бави васпитним радом. Васпитач може бити стручњак било који из следећих професија (социолог, психолог, педагог, социјални радник)

Трећа фаза означава почетак самог третмана. Ту се васпитач упознаје са осуђениковим проблемима који су се јавили у периоду адаптације на осуђенички колектив. Индивидуални третман представља једну специфичну врсту приступа према осуђеничкој популацији. Овде се осуђеник учи самопосматрању и анализи својих проблема, како би преузели одговорност за своје понашање. У овој фази се анализирају сви важни моменти који су допринели до криминалног понашања, те овај процес траје дуго, има честе успоне и падове и неизвештан исход.

Индивидуални третман може се јавити у два облика и то као директивни рад или недирективни рад. Код директивног рада васпитач води иницијативу како би се одређени проблем решио. Приступ је окренут практичној страни проблема уз поштовање правила. Васпитач осуђеном нуди начин решавања проблема што га чини одговорним за успех или неуспех у третману. Недирективни рад подразумева да васпитач не нуди решење проблема, али се осуђенику омогућава да сам нађе решење за свој проблем, из чега произилази да је осуђеник одговоран за успех или неуспех у третману. У пракси се најчешће ови приступи примењују у комбинацији.

Групни облик третмана је данас веома раширен у пенитенцијарној пракси, јер је човек друштвено биће које се остварује у оквиру одређене групе. Овај облик третмана има предности у односу на индивидуални облик зато што се истовремено третира већи број осуђеника и притом је ефикасан начин за међусобно упознавање и могућност стварне промене. Групни рад је појам који дефинише све облике рада са групом без обзира на величину групе и њен састав. Код нас се јавио почетком шездесетих година двадесетог века у КП заводу у Пожаревцу. Осуђеник би добио задатак да припреми излагање о теми блиској криминалном понашању. Након излагања сви чланови групе учествују у дискусији. Групни облик третмана има различита значења и у употреби је више термина: групно саветовање, групни рад, фронтални рад, социотерапија, групна психотерапија.⁶⁶

4.2. Облици третмана

- Рад осуђених лица

Рад, као суштину човека, дефинисао је још Хегел, истичући при том да рад ствара свест о самом себи. Код Маркса је та теза развијена у контексту историјско-

⁶⁶ Радоман, М., *op. cit.*, стр. 161-165.

материјалистичког погледа на свет. Маркс, настанак човека и друштва приписује улози рада и производње. Рад је од човека направио оно што он јесте, разумно и сврсисходно биће, или биће праксе. Он је његова суштинска карактеристика. Човек је, мењајући спољашњу природу, уједно мењао и властиту и стварао људску историју, и при том се остваривао кроз људски рад. Карл Маркс је велики значај придавао раду, и дефинисао га је као процес између човека и природе, у коме човек врши своју размену материје са природом, а ову размену омогућује и уређује властитом делатношћу.

Људски рад је сврсисходно присвајање природе за човека, њено хуманизовање и прилагођавање човековим потребама. Свака производња је процес присвајања природе од стране људи у оквиру неког датог друштвеног организма. У том смислу, свака производња има друштвени карактер. Основни моменти процеса рада су: сврсисходна делатност, тј. сам рад, предмет рада на који рад делује и средства којим делује. Људски рад се развијао путем развоја друштвене поделе рада и усавршавања оруђа за рад. Развој поделе рада је једна од веома важних законитости друштвене структуре и друштвеног развоја. Феномен поделе рада у друштву заокупља пажњу од античког доба па до данас. Разматрања о овом питању се јављају још код Платона и Аристотела преко Смита, Сен Симона и Конта до Маркса, Диркема и Фридмана.⁶⁷ „Рад је пре свега процес између човека и природе, процес у коме човек својом сопственом активношћу омогућује, регулише и надзире своју размену материје с природом. Према природној материји он сам иступа као природна сила. Он покреће природне снаге свога тела, руке и ноге, главу и шаку да би природну материју прилагодио себи у облику употребљивом за његов живот“.⁶⁸

У својим истраживањима, Маркс је показао да је подела рада историјска категорија и да се у првобитном друштву она најпре заснива на физиолошкој основи, односно на основу разлика према полу и узрасту. То је такозвана природна подела рада. Са развојем оруђа за рад, настала је друштвена подела рада, најпре између земљорадње, сточарства и трговине, као области производње. Са развитком производних снага, она се ширила на нове области друштвеног рада. Појавом приватне својине, она добија класни карактер, тј. постаје класна подела рада, из чега настаје деоба на производни и непроизводни, односно на физички и умни рад.

⁶⁷ Митровић, Љ., „Социологија“, Институт за политичке студије Удружење Наука и друштво Србије, Београд, 1997., стр. 257-259.

⁶⁸ Маркс, К., Енгелс, Ф., „Капитал том I“, Просвета, Београд, 1974., стр. 163.

Гиденс сматра да се рад може дефинисати као обављање задатака или послова које захтева улагање умних и физичких напора са циљем произвођења добара или пружања услуга за задовољавање човекових потреба.⁶⁹

Као такав рад у казним заводима је један од битних чинилаца пенитенцијарног третмана. Разликује се од рада на слободи због функције коју он има у заводским установама, а то је функција преваспитања.

Према Живораду Миленовићу, човеков рад, са једне стране утиче на формирање позитивног односа човека према друштву, појединцима и према самом себи, а са друге стране доприноси веровању у сопствену вредност. Рад осуђених лица у пенолошким установама је неопходан метод борбе против разноврсних негативних предумишљаја, осећаја самоће, нездравих међуљудских, као и осуђеничких односа. Осуђено лице, овај облик третмана, ослобађа планова недисциплине и неспокојства и код њега развија осећај за колективни живот и међусобно помагање.⁷⁰

Костић Миомира сматра да рад представља један од најважнијих аспеката културног, економског и политичког просперитета, и као такав уткан је у општи развитак и прогрес једне друштвене заједнице. Њиме се остварује процес производње материјалних и духовних добара, и од њега зависе човекова егзистенција и задовољење свих потреба које су битне за његово остваривање и развијање. Као такав, рад се преноси и у пенитенцијарне установе, где представља један од примарних чинилаца социјалне реалности. Оно што га разликује од рада на слободи јесте да код осуђеничког рада није најбитније постићи акумулацију моћи у односу на природу, као и стицање материјалног богатства. Оно што је много битније је да се рад у оваквим установама врши под условима који су примерени човековој природи, јер се тако рад доводи у везу са сврхом кажњавања.⁷¹

Рад би требало да буде облик третмана код осуђеника који је лишен било какве присиле, а обухвата вредности које су везане за свесне поступке и потребе осуђених лица. Он треба да буде условљен потребом за самопотврђивањем да би могао водити ка остварењу ресоцијализације. Осуђенички рад се сматра најефикаснијим обликом третмана. Схватања о карактеру рада осуђених лица обухватају три фазе: рад као казна, као допунски елемент казне и као средство у процесу ресоцијализације осуђених лица.

⁶⁹ Гиденс, Е., *op. cit.*, стр. 203.

⁷⁰ Миленовић, Ж., „*Рад и преваспитање осуђених лица*“, Задужбина Андрејевић, Београд, 2010., стр. 14.

⁷¹ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 167.

У првој фази јављања, он је био средство принуде и репресије, где су ратни заробљеници и осуђена лица постајали робови. Кроз овај период, осуђенички рад је био синоним за свирепост, а његово основно обележје била је примена силе и суровост у условима нехуманим и понижавајућим за човека. Друга фаза је период од појаве казне затвора (крајем 18. века) па до почетка 20. века. У том периоду, обавезни принудни рад је значио додатак казни лишења слободе, и представљао је средство којим се отежава положај осуђених лица. Залагањем пенолога уведен је рад осуђених лица као средство којим би се требало умањити беспосличарење и које би одржавало дисциплину, али би при томе остваривало приходе за казнене установе. У трећој фази рад представља средство за ресоцијализацију осуђених лица и метод преваспитања истих, а може послужити и као терапеутско средство и средство оспособљавања осуђеника за користан живот на слободи.⁷²

Према Европским затворским правилима, рад у затвору сматра се позитивним аспектом затворског режима, па се с тога не сме користити као казна. Затворске власти треба да обезбеде довољно корисног посла за затворенике, што би требало да одржи или повећа способност затвореника да зарађују за живот након одслужења затворске казне. У погледу рада, не сме бити родне дискриминације. Рад, који подразумева стручно оспособљавање, обезбеђује се затвореницима који од тога могу имати користи, при чему они, у границама могућности, могу да бирају врсту посла. Организација рада треба да буде што сличнија раду у заједници како би се осуђеници припремили за услове нормалног рада на слободи. Интерес затвореника не сме да буде подређен циљу финансијске зараде. Посао обезбеђује затворска управа у сарадњи са предузетницима, при чему осуђеници морају добити адекватну надокнаду за рад. Један део зараде могу утрошити за сопствену употребу, или да је намене својој породици. Затвореници се могу подстицати да штеде део зараде, који ће им се предати након пуштања на слободу. Морају имати одговарајућу како здравствену, тако и заштиту на раду, као и обештећење у случају повреде на раду, или професионалног обољења. Максимални број радних сати утврђује се у складу са локалним правилима којима се регулише запослење слободних радника. Затвореници морају имати барем један слободан дан за одмор, као и довољно времена за образовање и остале активности. Уколико су

⁷² Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 166-169.

укључени у радни процес, требало би да буду обухваћени националним системом социјалног осигурања.⁷³

Према Закону о извршењу кривичних санкција, радно способни осуђеник има и право и обавезу да ради, при чему је сврха његовог рада да стекне, одржи и повећа своје радне способности, навике и стручно знање (чл. 86). Рад мора бити сврсисходан и непонижавајући а постизање економске користи од рада не сме штетити остварењу сврхе тог рада (чл. 87.) Врста посла одређује се према психичким и физичким способностима, према различитим жељама и према могућностима завода. Лице лишено слободе може бити упошљено у заводу или ван њега. Радно време може трајати до 40 часова недељно, и дуже под условима који су одређени законом. Осуђени који похађа наставу општег или стручног образовања ради краће радно време и изван њега може да се упосли највише два часа дневно на одржавању хигијене. Такође, има право на накнаду за рад која се исплаћује једном месечно, при чему надокнада износи најмање 20% од најниже цене рада у Републици Србији, с тим да се за рад дужи од пуног радног времена увећава за 50%. Управник може новчано наградити осуђеника за успехе у раду, али им се рад не урачунава у радни стаж. Осуђени може располагати са 70% награде и накнаде за рад, а остатак се оставља на штедњу са које му се може одобрити трошење средстава ако је новац неопходан њему или његовој породици. Заштиту на раду користе сходно општим прописима. Завод подмирује најнужније потребе осуђеника који је неспособан за рад, а нема сопствених средстава. Особе лишене слободе имају право на недељни и годишњи одмор, при чему се накнада за рад прима као да ради. Осуђена жена има право на одсуство са рада због трудноће, порођаја и материнства. Ближе одредбе о раду осуђеника и његовим правима уређују се правилником који доноси министар надлежан за правосуђе.⁷⁴

Према Правилнику о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, рад је саставни део третмана, а сврха његова је да осуђени стекне, одржи и повећа своје радне способности, навике и стручно знање, при чему се оспособљавање и стручно усавршавање обавља кроз теоријску припрему и практичну обуку према могућностима завода (члан 45. и 46.).⁷⁵

⁷³ „Европска затворска правила“, Савет Европе канцеларија у Београду, Београд, 2006., стр. 21.

⁷⁴ „Закон о извршењу кривичних санкција“, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 16/97 и 34/01, 2005.

⁷⁵ Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 72/2010 и 6/2011

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица чланом 141. радно време осуђеног на казну малолетничког затвора одређује тако, да му се омогућава школовање и стручно оспособљавање, као и да има довољно времена за телесно васпитање, културно-уметничку активност, вршење верских обреда и разоноду.⁷⁶

Системи осуђеничког рада се разликују у појединим земљама, а разлике су условљене политичким уређењем, степеном развијености привреде и другим економским условима, као и схватањима осуђеничког рада.

-Организовање слободног времена осуђених лица

Развој технике и аутоматизације процеса производње доводи до скраћења радног времена, а самим тим и организовање слободног времена постаје предмет интересовања друштва. Доколица је израз који користимо за означавање слободног времена, односно времена које остаје након што појединац обави дневне или недељне послове, као и активности којима се попуњава то слободно време, а то су одмор, рекреација, хоби, забава.

У античкој Грчкој доколица је била само за повлашћене, односно за слободне и економски обезбеђене мушкарце који су били посвећени политичком раду и филозофирању. И током средњег века слободно време је било привилегија племићких слојева. С настанком модерног доба и капитализма и успоном средњих слојева на друштвеној лествици ова привилегија се преокреће и у корист других слојева. Са развојем индустријског друштва током деветнаестог и двадесетог века и доколица добија облик у свом модерном смислу, при чему су пресудну улогу имале социјалне и политичке борбе радника за ограничење радног времена, плаћени одмор и загарантовану пензију. Скраћивање радног времена и индустријализација социјалних права запослених намеће питање чиме испунити слободно време. Јавља се потреба и захтев да се свим члановима друштва омогући једнак приступ култури, путовањима и спорту. Повећање слободног времена доводи до настанка индустрије доколице која појединцу нуди начине, средства и производе да испуни своје слободно време.⁷⁷

Питање слободног времена постаје предмет интересовања у криминологији и педологији. У криминолошкој литератури постоји појачано интересовање за улогу слободног времена у појави малолетничке делинквенције. Томе највише доприноси

⁷⁶ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 85/2005

⁷⁷ Мимица, А., Богдановић, М., *op. cit.*, стр. 87.

сознање да малолетници највећи број кривичних дела врше у слободно време. Постоји неколико теоријских схватања о утицају слободног времена на криминалитет. Према једном схватању криминалитет малолетника је облик превазилажења досаде која испуњава слободно време. Према другом схватању криминалитет малолетника је облик задовољења њихове потребе за игром, а према трећем схватању полази се од тога да недостатак објективних услова за организовано коришћење слободног времена може значајно да допринесе јављању криминалитета и других девијантних понашања.

Обим и начин коришћења слободног времена условљени су материјалним и социјалним условима. И поред тога што се један број кривичних дела врши у слободно време не може се тврдити да је неорганизовано слободно време узрок криминалитета. Неорганизовано слободно време се може повезати са испољавањем социјално патолошких појава као што су просјачење, скитња и проституција.⁷⁸

Слободно време је онај део времена које човека не обавезује радом и друштвеним и породичним обавезама, већ му препушта избор активности по слободном нахођењу. Слободно време је битно за анализу девијантног понашања младих, јер се они у том времену потврђују као личности. То потврђивање може бити друштвено прихватљиво или неприхватљиво.

У пенологији се интересовање за феномен слободног времена, јавља као веома оправдано јер оно има двојаки циљ. Са једне стране оно утиче на елиминисање околности које у великом броју случајева доводе до извршења кривичних дела, а са друге стране да спречи настајање услова који нарушавају дисциплину у казненој установи. Просечно трајање слободног времена у пеналним институцијама износи око шест сати дневно, а суботом и недељом око петнаест сати.

Активности које се лицима лишених слободе нуде у слободно време могу се поделити у три групе.

1. Активности чија је функција одмор,
2. Активности чија је функција рекреација и
3. Активности чија је функција развој личности.

Активности чија је функција одмор могу бити следеће: шетња, купање, слободни разговори. Друга група активности или рекреација подразумева: фудбал, кошарку, шах, стони тенис и спортска такмичења у оквиру понуђених спортова, позоришне и биоскопске представе. И трећа група активности усмерена је на развој личности

⁷⁸ Ракочевић, В., „Криминологија“, Правни факултет, Подгорица, 2007., стр., 361.

осуђеника. У основи ових активности је окупациона терапија и то у виду сликарских и музичких секција, спортске игре, моделарство и дуборез, шивење и израда накита. Осуђеницима је на располагању и библиотечки фонд. Уколико се осуђеним лицима прикладно не осмисли слободно време велика је могућност да се окрену тетовирању, коцкању, клађењу.

Слободно време у пенитенцијарним установама се назива и осуђеничка доколица. У установама за извршење кривичних санкција посебна пажња се придаје доколици као значајном фактору преваспитања, јер она у тешкој затворској клими може да испољи позитивне утицаје на осуђеника. Доколица омогућава развијање способности и позитивних навика осуђеника које су од значаја за касније понашање, јер она смањује разне тензије међу осуђеницима. Од посебног значаја је и то што стваралачко коришћење слободног времена утиче на ментално и физичко здравље осуђеника. Савремено искуство показује да уколико слободно време осуђеника није корисно испуњено доводи до негативних последица у понашању, што укључује и кривична дела. Многи сматрају да су затворске побуне и нереди повезани са неадекватним организовањем слободног времена у установи. У нашим установама за извршење кривичних санкција се поклања посебна пажња организовању осуђеничке доколице.⁷⁹

Према Европским затворским правилима сваки затвореник треба да има могућност да свакога дана вежба на свежем ваздуху, а ако му то не дозвољавају временске прилике треба им обезбедити другачије услове за вежбање. Затворска управа је дужна да обезбеди активности чији је циљ развијање физичке спремности или специјалне активности за оне затворенике којима је то потребно. Могућности за рекреацију укључујући спорт, игре, културне активности и хобије и друге активности у слободно време, морају бити обезбеђене и колико год је могуће дозволити им да их самоорганизују при чему се тим истим затвореницима дозвољава међусобно дружење у циљу учествовања у рекреативним активностима.⁸⁰

Према Закону о извршењу кривичних санкција осуђени има право да изван просторија у слободно време проведе два часа дневно и да заједно са другим осуђеницима користи спортске терене и опрему колико му то године и телесне способности дозвољавају (члан 68.).⁸¹

⁷⁹ Милутиновић, М., „Пенологија“, оп. cit., стр. 91.

⁸⁰ „Европска затворска правила“, оп. cit., стр. 23.

⁸¹ Закон о извршењу кривичних санкција, оп. cit., чл. 68.

Према Правилнику о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, завод мора омогућити да осуђени у слободно време, изван затворених просторија, проведе најмање два часа дневно, и да је завод дужан да организује различите облике активности за задовољење телесних, културних, радних и уметичких потреба осуђених, а такође да у складу са својим могућностима обезбеди простор и опрему за коришћење слободног времена осуђених (члан 47.). Правилник, такође, налаже да се у заводу организују културне, забавне, радне и спортско-рекреативне активности, чији програм организује и спроводи служба за третман. Осуђеници се у слободно време могу бавити израдом уметничких предмета, или неким другим видом стваралачког изражавања (члан 48.). Завод, у складу са својим могућностима, омогућује бављење телесним вежбањем и спортским активностима, и у ту сврху обезбеђује спортске терене, просторије и теретану са одређеним спортским реквизитима и опремом. Активности се организују током целог дана према програму који доноси служба за третман (члан 49.).⁸²

Чланом 128. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица одређено је да малолетник изван затворених просторија, у слободно време, на свежем ваздуху проведе најмање три часа дневно; малолетник такође има права да учествује у организованим културним, спортским и другим прикладним активностима изван Васпитно- поправног дома, а такође има права на обезбеђивање услова за бављењем физичком културом и спортом.⁸³

Сви облици рекреативне терапије зависе од материјалних и просторних услова у пеналним установама. Да би се ови облици третмана остваривали потребно је издвајати посебне просторе и опремати их средствима која су неопходна за поменуте активности. У библиотекама у оваквим установама је потребна добра литература која би била доступна свим осуђеницима. У овом облику третмана је потребно изоставити принуду, а мотивацијом осуђеника подстаћи добровољну сагласност учествовања у овом третману.⁸⁴

Слободно време осуђених је по дужини трајања исто као и слободно време осталих запослених ван установе, али је смисао значења једног и другог различит, јер

⁸² „Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора“, оп. cit., чл.47, 48, 49.

⁸³ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 85/2005

⁸⁴ Константиновић Вилић, С., Костић, М., оп. cit., стр. 176-178.

слободно време осуђених није пријатно стање свести које имају особе на слободи јер га спречава затворско окружење. За осуђене који су због старости или здравственог стања ослобођени рада и тиме сврстани у посебну категорију осуђених, слободно време чини посебан проблем и захтева посебно осмишљавање.

Активности које се спроводе у слободно време у пенитенцијарним установама имају велики значај за развој и очување личности што је и од великог значаја за ресоцијализацију. Слободно време у установама је у функцији социјалног мира што код неких аутора представља мотив да се залажу за идеју да се целокупно време осуђеника организује тако да има одлике слободног времена.⁸⁵

-Осуђеничко самоорганизовање

Осуђеничка самоуправа или осуђеничко самоорганизовање јавља се као метода поступања са осуђеницима у Америци у 19. веку. Пре тога постојао је такозвани „систем поверења“ који је подсећао по неким својим елементима на осуђеничку самоуправу. Систем поверења се састојао у томе што би се „поверљивим осуђеницима“ давало оружје да чувају остале осуђенике. Ако би се десило да поверљиви осуђеник убије другог осуђеника у бекству, он би био ослобођен даљег издржавања казне. Овај систем поверења је толико био апсурдан, јер је развијао негативне нагоне код поверљивих осуђеника који су ово користили да обезбеде своје ослобођење.

Прва осуђеничка самоуправа јавља се 1860. у Детроиту, када је Броквеј ангажовао осуђенике као надзорнике осталих осуђеника. Са тим што ови надзорници нису имали никакава права и овлашћења као поверљиви осуђеници из претходних периода. Године 1883. у Мичигену је била организована самоуправа под називом „Лига за узајамну помоћ“. Таква иста самоуправа је организована и 1914. године у Обурну, а и у затвору Синг-Синг и она је била значајна за развијање одговорности код осуђеника и сузбијање промета наркотика. Иако су се постизали добри резултати овај систем је укинут 1917. године.

Постојали су још неки покушаји увођења осуђеничке самоуправе по америчким затворима, али су били излагани оштрим критикама јавности и завршавали су се оставкама управника затвора. Главни аргумент који се истицао у борби против осуђеничке самоуправе је да осуђеници нису способни за самоуправљање и одговорност, јер да су поседовали ове особине не би се ни нашли у затвору. Негативан однос према овој врсти третмана се јавио и 1960. године код Америчког удружења

⁸⁵ Николић, З., *op. cit.*, стр. 160-169.

управника казних установа, који су донели закључак да ову праксу треба сасвим укинути. У СССР-у је први пут уведена 1933. године, а основ за њено увођење се налази у учењу познатог совјетског пенолога Макаренка. Оваква самоуправа се формира од најбољих осуђеника и то јавним гласањем на годину дана.

У нашој земљи овај метод ресоцијализације почео примењивати се од почетка оснивања казнено поправних установа. По собама су постављане старешине које су биле биране од стране осуђеника, али уз потврду управе. Собни старешина је касније замењен колективним телом. Јак мотив за развој осуђеничке самоуправе налази се у увођењу радничког самоуправљања у периоду од 1950. године. У Србији се осуђеничка самоуправа одвијала кроз производне, стамбене и школске савете. Највиши орган осуђеничког самоуправљања је скупштина домске заједнице осуђених. Надлежност органа самоуправе се односи на све аспекте живота осуђених лица у пенитенцијарним установама, нпр. организовање културно уметничких и спортских активности, накнада за рад, заштита на раду, награђивање, одржавање хигијене и здравља, такмичење у раду, школи, спорту.⁸⁶

Према Милану Милутиновићу модерни пенитенцијарни системи покушавају да покрену осуђеника на давање личног доприноса свом преваспитању у установама. По његовом мишљењу преваспитање се може постићи једино њиховим свестраним активирањем у том процесу који га оспособљава за реинтеграцију у друштвени живот на слободи. То се спроводи помоћу разних мотивација, а то су награде, раније пуштање из установе. Оваквим третманом се осуђеницима даје могућност да искажу своје погледе на услове живота у пеналним установама. У оквиру осуђеничке самоуправе се испољава смисао за дисциплину, одговорност и самоиницијативу осуђеника, а самим тим се приближава живот у условима на слободи.⁸⁷

Костић Миомира и Константиновић Вилић Слободанка, сматрају да је осуђеничка самоуправа је један од начина који би требао да допринесе променама код личности осуђеника. Предвиђено је као један облик преваспитања и ресоцијализације лица лишених слободе који подстиче иницијативу, разумевање и толеранцију са циљем развијања осећања одговорности за личне поступке. Примењује се као подстрек осуђеницима да узму учешће у свом преваспитању. Ово је могуће организовати кроз разне делатности у казним установама почевши од оних који представљају предмет заједничког интересовања осуђеника. Тиме се доприноси развоју дисциплине и јачању

⁸⁶ Атанацковић, Д., Научна књига, Београд, 1988., стр. 219-225.

⁸⁷ Милутиновић, М., „Пенологија“, *op. cit.*, стр. 133-136.

личне и друштвене одговорности за оно чиме оне управљају. Учествовањем у доношењу одлука осуђеници лакше извршавају обавезе у односу на оне обавезе које су им наметнуте од стране запослених у пенитенцијарним установама. Осуђеничка самоуправа не сме да буде доминација једне групе осуђеника над другом групом.⁸⁸

Криминолог Николић Златко о осуђеничком самоорганизовању пише, као о виду самоуправе која осуђенима омогућава да одређене делатности свог живљења у казненој установи сами уређују, при чему немају могућност коначне одлуке у томе. Искуства показују да осуђеници испољавају заинтересованост да буду бирани у органе осуђеничког самоучешћа и ако за то не добијају никакву награду и материјалну надокнаду.⁸⁹

-Форме и методе индивидуалног рада

Индивидуални рад васпитача са осуђеним лицем се обично сматра најважнијом методом поновне социјализације осуђеника. Може се дефинисати као облик превазитног рада у пенитенцијарним установама у оквиру кога се на основу одређених принципа примењују методе рада које им одговарају.

Према Костић Миомири и Константиновић Вилић Слободанки разноликост техника које се користе у индивидуалном раду са осуђеницима је велика и терапеутске технике се могу разликовати према значају степена рада са осуђеницима на којима се оне спроводе. У пенолошкој литератури се наводи обим индивидуалног рада који обухвата: упознавање осуђеног лица, саветовање поводом процеса прилагођавања на затворску средину, помоћ при стицању радне дисциплине, усмерење ка образовању, пружање помоћи у решавању личних и породичних питања, похвале и друге бенефиције. Оно што је најважније за спровођење успешног васпитног третмана је упознавање личности осуђеника. Васпитач треба да проучи судску документацију осуђеног лица која обухвата: пресуду, податке о криминалној прошлости, о радној и друштвеној активности осуђеног лица и да ли је раније боравио у казним установама. Веома је важан први контакт, кога неки називају први интервју између педагога и осуђеника. Тај први контакт је битан за успостављање међусобног поверења и уверавања у добробит њихових међусобних контаката, при чему осуђеник треба да стекне уверење у искреност васпитача у његовој намери да му помогне и да ће информације које су му поверене чувати као професионалну тајну. Васпитач пак треба

⁸⁸ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 178-180.

⁸⁹ Николић, З., *op. cit.*, стр. 155-160.

да у односу са осуђеником стекне поверење да третман неће бити злоупотребљен и да ће се развити сарадња у поступку за ресоцијализацију.

Методe индивидуалног рада се разликују и њихова примена зависи од сваког индивидуалног случаја. Методе могу бити подстицање, уверавање и навикавање. Средства подстицања су оцењивање, награде, похвале. Средства уверавања су објашњење, разговори, критика, настава, предавање. У случају недисциплине користе се методе спречавања и присиљавања, а средства за њихово спровођење су опомена, забрана, дисциплинске казне.⁹⁰

-Психотерапија

Психотерапија је начин третирања осуђеника психолошким техникама и методама и условљена је представом о човеку и схватањима о његовој природи и потребама. Дефиниција психотерапије подложна је променама из разлога што је она условљена представом о човеку и његовој природи и потребама, а та представа се мењала у току историјског развоја. Постоје различита виђења психотерапије почевши од тога да је она искључиво метод лечења па до тога да она представља поглед на свет. Сматра се да психотерапија има ефекта ако одговара потребама људи у друштву у којем се примењује, а као научни метод је почела да се развија са превазилажењем психотерапијске подршке која почива на здравом разуму. Најразвијенија метода је психоанализа.⁹¹

Према мишљењу проф. др Костић Миомире психотерапија је начин психоаналитичког третирања осуђеника чији је циљ да психолошким техникама и методама утиче на измену личности осуђеника. Сматра се да се лечење било које болести па и „криминалне“ не може спороводити без примене неких облика психотерапије. Постоје две групе метода које се примењују и то су површинска психотерапија и дубинска психотерапија. Површинска тежи отклањању симптома неуротичног поремећаја и изоставља развој његовог настанка. Дубинска психотерапија покушава да пронађе узроке неуротичних поремећаја који се углавном јављају још у детињству неуротичара. Психотерапија се у заводима може да спроводи сугестивном терапијом а она подразумева упућивање охрабрујућих речи и објашњења везана за све дилеме које има осуђеничко лице, затим се може спроводити применом лекова и коришћењем хипнотичких средстава. Овај облик третмана погодан је за осуђенике који припадају категорији делинквентних неуротичара, убица, пиромана, агресивних,

⁹⁰ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., „Пенологија“, оп. cit., стр. 181., 182.

⁹¹ Мимица, А., Богдановић, М., „Социолошки речник“, оп. cit., стр. 469-470.

погрешно васпитаних малолетних делинквената и свих који спадају у категорију конфликтних личности.⁹²

-Мере награђивања и кажњавања

Дете веома рано реагује на подршку, похвалу и награду, а исто тако и на укор, покуду и казну. Сматра се да награда и похвала доприносе позитивним променама у понашању детета за разлику од опомене и укора. Због тога су подстицајна средства пожељнија у васпитној пракси. У педагошкој литератури се о методу подстицања говори као о систему мотивационих поступака. Ова метода представља бодрене и подржавање ученика да истраје у ономе што је почео. Подстицање се одређује и као једна од метода моралног васпитања којом се изазивају пријатна осећања као мотиви за позитивно понашање васпитаника, или за истрајност у започетом раду.⁹³

Сматра се да је награђивање ефикасније средство социјализације од кажњавања, јер има јачи и трајнији ефекат и награђивањем се стичу нови облици понашања, а кажњавањем се првенствено постиже уздржавање од нежељеног понашања из страха од казне, али само дотле док је претња кажњавањем актуелна. Награђивање остварује позитиван ефекат на развој личности јер ствара осећај сопствене вредности и сигурности у себе. Кажњавање изазива фрустрацију и углавном има супротан ефекат. Метод кажњавања се често користи у процесу социјализације деце и одраслих. Велики број истраживања је посвећен проучавању утицаја појединих фактора на ефекат кажњавања. Она показују да ефекат кажњавања зависи од карактеристике казне, интензитета, доследности и временског распореда кажњавања и од природе односа између особе које кажњава и особе коју кажњавају.⁹⁴

У пенитенцијарним системима користи се механизам кажњавања и награђивања. Са једне стране то подразумева предузимање дисциплинских мера према осуђеницима који стварају проблеме својим понашањем, а са друге стране проширивање одређених права, омогућавања посета својој породици, слободнијег кретања, условног отпуста и слично. У оквиру дисциплинског режима, дисциплинске мере за повреду нормираног реда у установи имају за циљ да спрече кршење нормативног система и да се омогући несметано функционисање установе и успешно спровођење третмана. Дисциплинске казне су различите и крећу се од укора, као

⁹² Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *“Пенологија”*, op. cit., стр. 178-183.

⁹³ Лалић, Вучетић, Н., *„Подстицање ученика похвалом и наградом“*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2007., стр. 27.

⁹⁴ Рот, Н., op.cit., стр. 136-141.

најблаже казне, до изоловања у затворску ћелију као најоштрије казне. Није лако прилагодити дисциплинске мере приликом преваспитања, јер свако кажњавање, које треба да буде мера преваспитног третмана, садржи и други елемент који не води рачуна о осуђенику.⁹⁵

-Форме и методе групног рада

Други облик психоаналитичког третмана представља групна терапија. Ова терапија изазива пажњу и код међународних организација које се баве питањем третмана осуђених лица. Сам термин групна терапија има општи карактер и користи се као назив за разне облике групног третмана осуђених лица у корекционом раду. Групна терапија спроводи се у два основна облика, као групна психотерапија и као групно саветовање. Примена групне терапије датира од Другог светског рата, а данас се интензивније примењује у казним установама, како према млађима, тако и према старијима, док неки писци препоручују примену групне терапије и ван казних институција са условно осуђеним лицима.

У нашим установама почела је да се примењује седамдесетих година двадесетог века. Примена групне терапије може да одигра значајну улогу у преваспитању осуђеника. Групно саветовање се обично примењује према осуђеницима који немају већи поремећај личности и у том случају има за циљ да мобилишу позитивне особине осуђеника како би ови проналазили путеве решавања својих проблема. Групна психотерапија примењује се по правилу према осуђеницима чији конфликти имају дубље корене у личности који су повезани са променама емоционалне сфере, који се протежу до менталних поремећаја и може се испољавати у разним облицима у зависности од тога који циљ терапеут жели да постигне.

Групну терапију могу примењивати само стручна лица која имају искуства у пракси, а то су психолози и психијатри. Ова врста терапије се примењује у одређеним групама које могу бити веће или мање, па се и рад са осуђеницима дели на две врсте, рад са већим и рад са мањим групама. У раду са већим групама рад се одвија са целом васпитном групом коју терапеут води у преваспитном процесу, а рад са мањим групама је ограничен на мали број осуђеника у оквиру примарне групе. Терапеут се налази у непосредној комуникацији са осуђеницима, он усмерава њихов рад и рад групе на основу слободног избора и третирања проблема и даје им мотиве за позитиван рад, при чему тежи да активира сваког појединца. У групама се воде разговори у пријатељској

⁹⁵ Милутиновић, М., *“Пенологија”*, op. cit., стр. 136-140.

атмосфери и о разним проблемима који их интересују. При томе искуства о проблемима из прошлог живота чине срж групног саветовања. Осуђенику се том приликом помаже да продре у мотиве који су га покретали на криминално понашање. То би требало да утиче на осуђеника да из другог угла сагледа друштвене проблеме да промени своје ставове и схватања. Тако се развија одговорност осуђеника за своја понашања а то је од посебног значаја у условима какви су казнени заводи. Ако лице које је лишено слободе путем тих групних сеанси схвати да му се стварно пружа помоћ групно расправљање добија карактер групне терапије.

Проблеми о којима се расправља могу бити друштвеног и психолошког карактера па се јављају два облика прилажења, психолошки и социјални. Од психолошког прилажења очекује се поправка психолошког механизма личности и промена девијантног концепта осуђеникове личности. Социјално прилажење ради на ослобађању осуђеног лица од разних притисака. Сматра се да овај принцип добија посебан смисао у отвореним установама у којима се осуђеници релативно слободно крећу и понашају. Групна дискусија би требала да помогне осуђенику да усклади своје понашање са датим друштвеним нормама.

Посебне облике групне терапије чине социодрама и психодрама. Код социодраме осуђеницима се даје задатак да у својој групи играју улогу у вези са неким проблемом, а коју ће они вршити у слободном животу. Тако се припремају за вршење социјално прихватљивих улога у друштву. Психодрама користи драмску представу да осуђеника путем стварања погодне драмске ситуације ослободи од својих унутрашњих конфликта, који су повезани са његовим криминалним понашањем.⁹⁶

Према речима Костић Миомире социотерапија представља методу лечења која је настала као израз све јаче афирмације схватања да је душевно поремећен човек социјално биће, а овакав облик третмана се најчешће примењује у области психијатрије.

Групну психотерапију увео је 1905. године Ц. Прат у раду са оболелима од туберкулозе. Он је пошао од претпоставке да ће групни третмани позитивно утицати на њихово оздрављење. Он им је објашњавао природу њихове болести и разговорима покушавао да поврати животни оптимизам болесницима. У Европи међу првим психијатрима који је почео да примењује групну психотерапију био је Адлер и она се тада звала „колективна терапија“. Назив „групна психотерапија“ први је употребио Ц.

⁹⁶ Милутиновић, М., „Пенологија“, *op. cit.*, стр. 145-148.

Л. Морено. Према социологу Г. Ц. Хормансу група је скуп особа која у различитим временским интервалима често долази у додир, а број јој је таман толико мали да свака особа може да дође у додир са другим члановима групе и то непосредно.⁹⁷

У психијатрији се разликују три врсте група, чије је формирање намењено тарапеутском третману а то су: психотерапеутске групе, терапеутске групе и оне групе које су намењене обављању одређених активности. Употреба групних облика се није задржала само на психијатријске болеснике, већ се пренела и на третирање делинквената, а ове методе треба да омогуће њихово другачије расуђивање.⁹⁸

Искуства и истраживања показују да се чвршће одржавају и теже мењају они ставови које су појединци јавно, пред скупом, изнели и заступали. Јавно изјашњавање да се напуштају дотадашњи, од групе пред којом се врши декларисање осуђивани ставови, а прихватају нови ставови, има за последицу чвршће придржавање ових нових ставова. Поједине организације често и захтевају такво декларисање.⁹⁹

Рехабилитација осуђених лица у казним установама требало би да буде усмерена на групни рад, јер су методе групног прилажења третману погодне да омогуће другачије расуђивање делинквената. Сматра се да постоји онолико облика групне терапије колико и стручњака који је користе у свом терапеутском раду. Групно прилажење третману би требало да у процесу ресоцијализације делинквента одвоји од криминалне групе. Код третирања пунолетних делинквената примењују се методе лицем у лице која има за циљ да развије дискусију о питањима која се постављају осуђеном лицу у циљу изналажења сазнања, а која су у лечењу осуђених лица значајна са становишта његове корекције, и „дубинске методе“ које треба да осуђеника ослободе у процесу изражавања личног мишљења. У психолошкој литератури се користе следећи облици групне терапије: групни рад, групна психотерапија, групно саветовање, социотерапија, фронтални рад.¹⁰⁰

Групни рад је појам који се користи за све облике рада са групом без обзира колико је велика група какав је њен састав, који су јој циљеви, задаци и методе рада. У најширем смислу, састоји се у руковођењу серијом неконвенционалних разговора између одређеног броја лица о различитим темама, с циљем да учесници у разговору

⁹⁷ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 184.

⁹⁸ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 185.

⁹⁹ Рот, Н., *op. cit.*, стр. 444.

¹⁰⁰ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 186.

међусобно утичу једни на друге, и на тај начин изграде или промене своја мишљења и ставове.¹⁰¹

Групна психотерапија представља дубинску терапију засновану на методама Фројдове психоанализе, а главни циљ се састоји у проналажењу и утврђивању узрока промене личности од детињства.¹⁰² Дефинише се као метод преобраћања човека од стања психолошке немоћи до избора којим човек проналази свој пут. Групна психотерапија се примењује у малим групама од осам до дванаест учесника.¹⁰³

Групно световање је процес који има за циљ да осуђеник постепено постане одговорна и социјално и емоционално зрелија личност. Стварање овакве личности је једна од основних полазних тачака у борби против криминалног понашања. Саветовање значи још и да онај, који води третман зна, унапред одговоре на питања и спреман је да те одговоре понуди осуђенику како би их он усвојио. Термин је веома широког значења и обухвата било коју врсту психолошке помоћи.¹⁰⁴

Социотерапија је вид третмана који обухвата у ужем смислу групну терапију, терапијску заједницу и подучавање појединаца да живи у социјалној средини. У ширем смислу социотерапија обухвата институцију, социотерапијски клуб, третман појединца у његовој породици. Терапијску заједницу сачињавају сви осуђеници у васпитној групи заједно са запосленима који расправљају о свим важним елементима третмана. Путем овог облика третмана осуђеници би требало да стекну самопоуздање да пред затворским особљем слободно износе своје мисли, предлоге и сугестије без страха од санкција.¹⁰⁵

Фронтални рад је облик групног рада са целом васпитном групом. На састанку на коме присуствују сви осуђеници одређене групе, разматрају се услови живота и рада у пенитенцијарним установама. Решавају се питања која се тичу целе групе. Осуђеници од васпитача очекују да им објасни одређену ситуацију која је значајна са становишта њиховог живота и рада у пеналним установама. Свака комуникација са осуђеницима у заводским условима има позитивно дејство.¹⁰⁶

Групни рад осуђеницима пружа шансу да се осете прихваћеним и заштићеним, да стекну поверење у себе, да науче да комуницирају са другим људима, да их прихвате

¹⁰¹ Атанацковић, Д., „Пенологија“, *op. cit.*, стр. 213.

¹⁰² Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *loc. cit.*

¹⁰³ Радоман, М., *op. cit.*, стр. 168.

¹⁰⁴ Радоман, М., *op. cit.*, стр. 169.

¹⁰⁵ Радоман, М., *op. cit.*, стр. 170.

¹⁰⁶ Радоман, М., *op. cit.*, стр. 170.

онаквим какви јесу и да постану толерантни, да науче да траже помоћ када им је потребна, да прихвате одговорност за своје понашање и да научи да буде спреман за нове ситуације.¹⁰⁷

-Окупациона и радна терапија

Ову терапију у праксу је увео немачки психијатар Хенри Симон, почетком двадесетог века и назвао је активна терапија, јер је под тим појмом подразумевао физичку и менталну активност. Она даје предност индивидуалном приступу и поштовању осуђеникове склоности изван физичке и корисне делатности. Рекреативна терапија обухвата спортске и културно забавне активности које имају релаксирајући ефекат. Окупационе и радне активности се организују за осуђенике са смањеним психофизичким способностима који не могу да се укључе у производни рад. Оне су на почетку имале функцију да закупе пажњу осуђеника да би заборавио своје проблеме и да би се заинтересовао за свет око себе. Зато се радна терапија не може изједначити са производним радом осуђених лица.

Нема разлике између окупационо терапијских и рекреативно терапијских поступака. Рекреативно терапијски поступци обухватају слободно уметничко креирање из подручја музике, сликарства и позоришне уметности. Активности овог типа се одвијају у оквиру секција које се организују у казним установама.¹⁰⁸

Приликом организовања окупационо терапеутских активности потребно је испоштовати три основна правила: рад не сме бити дискриминишући, мора бити награђен и треба обухватати одређен социјални оквир окупационо терапијске активности.¹⁰⁹

-Постпенална помоћ

Мере постпеналне помоћи „састоје се у пружању помоћи отпуштеном лицу да се укључи у нормалан друштвени живот и рад на слободи. Оне обухватају разнолике мере помоћи старања, бриге, заштите и надзора“.¹¹⁰

Поступак ресоцијализације осуђених лица се не завршава кад и затворски третман, већ се наставља после издржане казне затвора. Осуђеник се, при доласку на издржавање казне, сусреће са мноштвом проблема, а исто тако и по повратку у

¹⁰⁷ Радоман, М., *op. cit.*, стр. 172-173.

¹⁰⁸ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 189.

¹⁰⁹ *Ibid*

¹¹⁰ Јовашевић, Д., „*Лексикон кривичног права*“, *op. cit.*, стр. 435.

слободну средину.¹¹¹ И после истека временске казне третман се наставља, а друштвена заједница је у обавези да отпуштеним осуђеницима пружи помоћ, посебно малолетним делинквентима. Почетак бриге за осуђеника и после издржане казне јавља се у осамнаестом веку у Енглеској. Године 1911. у Енглеској је основано Централно удружење за помоћ отпуштеним осуђеницима. Осуђеници који су били отпуштани из установе, налазили су се под контролом једног централног тела. Осуђеник тако после отпуштања наставља да контактира са организацијом којој припада, па ако се криминално понашање продужи бива враћен под полицијски надзор.

Сам процес преваспитања је усмерен ка припреми осуђеника за укључивање у ванзатворску средину у коју се враћа најчешће након вишегодишњег одсуства. Неки теоретичари сматрају да је преваспитање осуђеника пола стране проблема преступничког понашања и да његово поновно враћање у исту спољашњу средину поништава промене у личности осуђеника. Таква мишљења иако имају основа, нису сасвим оправдана, јер процеси преваспитања имају за циљ управо припрему осуђеника за његово успешно сусретање са проблемима.

За ову фазу ресоцијализације постоје разни термини: постпенални третман, постинституционални третман, реинтегративни третман, итд. Без обзира на назив, то је начин организовања завршне фазе ресоцијализације, односно политика друштва према овом проблему. Разлика између институционалног третмана и постинституционалног је у томе што је први у домену казнене политике друштва, а други у домену социјалне политике друштва. Значај постпеналног третмана је сагледан након реформе затворских система у многим земљама у којима се према друштвеним приликама и решава ово питање. У пракси се најчешће сусрећу организована удружења за помоћ бившим затвореницима јер је њихово укључивање у друштвену заједницу без организоване помоћи веома отежано. Досадашње искуство је показало да се у пракси није постигло готово ништа тиме што се та проблематика преводи на центре за социјални рад, јер у социјалном законодавству, осим малолетних делинквената, отпуштени затвореници нису обухваћени као посебна категорија корисника услуга социјалног рада. За постпенални третман је од великог значаја и утицај породице и друштвене средине у коју се осуђеник враћа, због могућности одбацивања осуђеника, посебно након извршења дугих казни тако да осуђеник бива емоционално отуђен.

¹¹¹ Радоман, М., *op. cit.*, стр. 193.

Стандардна минимална правила Уједињених Нација у поступању са затвореницима прописују да се води рачуна о будућности осуђеника након отпуштања на слободу.¹¹² Према Европским затворским правилима након отпуштања затвореника, уколико је неопходно, мора се обезбедити да добије одговарајуће исправе и да му се помогне да пронађе одговарајући смештај и посао. Такође, потребно је обезбедити и најнеопходније ствари за првих неколико дана, као и потребну одећу у односу на сезону и довољно новца да стигну до свог одредишта.¹¹³

Боравак у установи оставља трагове на личности осуђеника. Неки од њих губе самопоуздање у себе и своју будућност. Њихов сусрет са слободним животом је често скопчан са проблемима. Ти проблеми се јављају већ и у првом сусрету са породицом и наравно у односима са широм заједницом. Осуђеник је тада изложен разним психичким напетостима и то прво време по отпуштању је веома критично за осуђеника, а нарочито за млађу популацију.¹¹⁴ „Надлежан орган старатељства дужан је да током трајања заводске мере и казне малолетничког затвора одржава сталну везу са малолетником, његовом породицом и установом у коју је малолетник смештен, како би се малолетник и његова породица што боље припремили за његово враћање у ранију социјалну средину и укључивање у друштвени живот“.¹¹⁵

Потребно је створити услове за јачање самопоуздања осуђеника. Постоје две врсте помоћи унутрашња и спољашња. Унутрашња помоћ подразумева подстицање, храбрење и саветовање осуђеника како да реши проблеме са којима ће се сусретати приликом изласка из установе. Спољашња помоћ подразумева пружање материјалне помоћи, запослење, привремени смештај и пружање помоћи приликом решавања породичних питања. Запослење је најзначајнији фактор рехабилитације осуђеника, јер наилазе на неповерење које је повезано са њиховим ранијим понашањем. Они су у страху да се не сазна за то раније понашање, па често користе лажне информације у својој биографији.

Од великог је значаја да друштво ствара услове за запослење бивших осуђеника, јер се у супротном може очекивати њихов повратак у казнене институције као извршиоца нових кривичних дела. У процесу постпеналне помоћи значајно је да јавност покаже позитивну реакцију на бивше осуђенике како би се они несметано

¹¹² Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 190.

¹¹³ „Европска затворска правила“ *op. cit.*, стр. 27-28.

¹¹⁴ Милутиновић, М., „Пенологија“, *op. cit.*, стр. 160-162.

¹¹⁵ Игњатовић, Ђ., „Право извршења кривичних санкција“, Правни факултет у Београду, Београд, 2010., стр. 206.

укључили у друштвени живот. Међутим, друштво на њих не гледа благонаклоно, већ као на извршиоце кривичних дела и због тога није спремно да им пружи помоћ. Како би ова врста помоћи функционисала адекватно битна је и активност установе у којој се издржава кривична санкција. Институције би требало да прате кретање и понашање бивших осуђеника.

У САД се користе посебни волонтери за рад са осуђеницима, и то подразумева добровољни корективни рад за време издржавања казне и за пружање помоћи на слободи. Помоћу волонтера се осуђеник спроводи у живот а друштво је дужно да се заинтересује за осуђеника који се враћа у ту заједницу.¹¹⁶

Према Европским затворским правилима, затвореницима је пре отпуштања потребно обезбедити помоћ кроз различите програме који омогућавају прелазак са живота у затвору на начин живота у заједници која је у складу са законима. У случајевима издржавања вишегодишње казне затвора, предузимају се посебне мере за постепено укључивање у живот на слободи путем предотпусног програма. Затворске власти блиско сарађују са службама и институцијама које пружају помоћ отпуштеним затвореницима, у циљу омогућавања поновног проналажења места у друштвеној заједници.¹¹⁷

Законом о извршењу кривичних санкција, завод је обавезан да пре отпуштања осуђеника установи да ли је потребна одређена врста помоћи. Уколико је потребна, дужни су да обавесте орган старатељства који је надлежан према месту пребивалишта отпуштеног лица о потреби и врсти помоћи (члан 174.).¹¹⁸ Мере старања могу бити различите, почев од тражења посла, наставка школовања до обезбеђења смештаја. Ово за осуђенике представља велику моралну подршку како би истрајали при савладавању тешкоћа поновне адаптације на услове живота на слободи. Искуство је показало да овај систем не функционише довољно ефикасно и успешно. Разлози за то се налазе у лошем материјалном положају органа који су задужени за предузимање постпеналних мера.¹¹⁹

Према правилнику о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, завод је дужан да у складу са законом пре отпуштања осуђеника утврди програм пружања помоћи након отпуштања. У остваривању пружања помоћи, завод

¹¹⁶ Милутиновић, М., „Пенологија“, *op. cit.*, стр. 160-166.

¹¹⁷ „Европска затворска правила“, *op. cit.*, стр. 57.

¹¹⁸ „Закон о извршењу кривичних санкција“, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 16/97 и 34/01, 2005.

¹¹⁹ Соковић, С., „Извршење кривичних санкција“, Правни факултет, Крагујевац, 2003., стр. 98-100.

сарађује са организационом јединицом у саставу Управе надлежном за третман и алтернативне санкције, органом старатељства, полицијом или одговарајућом организацијом и удружењем. Пре отпуштања осуђеника, завод о томе обавештава полицију у месту пребивалишта, односно боравишта, као и суд који је изрекао казну затвора.¹²⁰

Законом о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, такође је регулисана помоћ после извршења заводских мера и казне малолетничког затвора. Надлежни орган старатељства дужан је да током трајања заводске мере и казне малолетничког затвора одржава сталну везу са малолетником, његовом породицом и установом у коју је малолетник смештен како би се малолетник и његова породица што боље припремили за враћање малолетника у ранију социјалну средину и његово укључивање у даљи друштвени живот. Завод или установа у којима се извршавају заводске мере и завод у коме се извршава казна малолетничког затвора дужни су да најмање три месеца пре планираног отпуштања малолетника обавесте о томе родитеље малолетника, усвојоца или стараоца, односно блиске сроднике са којима је малолетник живео, као и надлежни орган старатељства и предложи им мере које би требало предузети за прихватање малолетника (члан 147.).¹²¹

Све ове тешкоће указују на то да се постпеналном третману осуђених лица треба поклонити одговарајућа пажња како сви напори који су приликом преваспитања уложени у казнено поправним установама не би остали узалудни. Установе у којима се извршавају санкције су дужне да најмање три месеца пре планираног отпуштања малолетника о томе обавесте његове родитеље, стараоца или блиске сроднике са којима је малолетник живео пре доласка у казнену установу. Такође, тај орган је дужан да после извршења кривичне санкције малолетницима пружи одређену помоћ, а то се посебно односи на малолетнике без родитеља и оне чије су породичне прилике, као и материјалне несређене. Ова брига, као и код пунолетних осуђеника, подразумева смештај, исхрану, одећу, сређивање породичних прилика, лечење, као и завршетак стручног оспособљавања и запошљавање малолетника.¹²²

¹²⁰ „Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора“, оп. cit., чл.174.

¹²¹ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Службени гласник, 85/2005.

¹²² Игњатовић, Ђ., оп. cit., стр. 206.

4.3. образовање и васпитање осуђених лица

Школа као организована друштвена институција за васпитање и образовање представља значајан фактор социјализације. Она је једна од примарних група у којој се формира личност у позитивном смислу. Истраживања показују да непотпуно остваривање циљева васпитања може изазвати негативне ефекте као што су девијантно и делинквентно понашање. Међу факторима везаним за школу и криминалитет посебно се истиче неуспех у школи и низак ниво образовања, понављање разреда, мањак радних навика. Слаб успех у учењу утиче на немогућност стицања потребног знања и образовања, недостатак радних навика, као и на појаву одређених девијантних понашања, као што су: бежање од школе, скитња, наркоманија, алкохолизам, проституција и вршење кривичних дела. Са слабијим успехом у школи повезани су конфликти у самој школи, неоправдани изостанци, недисциплина и неприхватање наставничког ауторитета. Под образовањем подразумевамо стицање одређених знања путем школовања.

У 19. веку сматрало се да је неписменост и необразованост значајан фактор криминалитета. Јавила се оптимистичка струја која је заговарала тезу да са повећањем образовања опада криминалитет. Заступали су је Фери, Фергусон, Манхајм, Бонгер. Они полазе од тога да се недостатак образовања граничи са незнањем и да одређене активности могу бити друштвено опасне. Криминолошка истраживања су потврдила да међу извршиоцима кривичних дела има највише делинквената са нижим степеном образовања. На основу оваквих истраживања присталице оптимистичке струје, закључују да знање и образовање јачају социјалне елементе који појединце чине отпорнијим према делинквентном понашању. Ипак, статистички подаци показали су да се обим криминалитета није смањивао са смањењем броја неписмених. Напротив, у неким земљама је дошло до повећања обима криминалитета и запажено је да постоје неки облици као што су привредни, професионални и организовани криминалитет, и криминалитет белог оковратника, које не могу извршити лица са ниским образовањем или лица која нису на високим положајима у друштвеној хијерархији. Тако се јавила песимистичка струја која тврди да високо образовање може бити криминогени фактор, јер даје човеку одређено знање за развијање криминалне активности. Присталица ове струје је Гарофало који тврди да образовање нема утицај на опадање криминалитета и да велики злочини нису ништа ређи међу образованим људима него унутар класа које немају образовање. Поред ових, јавља се и мешовита струја чији је присталица

Пинател, који долази до закључка да песимистичка струја није утемељена, а да се оптимистичка може само делимично усвојити јер је тачно да из необразованих средина долази већи број делинквената, при чему је мешовити приступ најприхватљивији јер образовање фаворизује криминалитет крадљиваца и повратника, али представља препреку према кривичним делима као што су сексуални деликти и убиства. У савременој криминолошкој литератури влада схватање да се однос образовања и криминалитета треба сагледати у контексту друштвених услова и друштвене структуре који детерминишу друштвене појаве и процесе и систем образовања и васпитања.¹²³

Према Велимиру Ракочевићу, горе поменути криминолози главни аргумент у одбрани својих теза налазе у чињеници да више образовање омогућава особи развијање криминалне специјалности која се посебно рефлектује код професионалних делинквената, јер, како сматрају, виши степен образовања особи, која је склона делинквентном понашању, даје потребна знања. Гарофало сматра да претпоставка о моралности није ствар образовања већ природе човека.¹²⁴

Научници који се баве истраживањима везе између става према школи и делинквенције користе се следећим основним концептима: ангажованост и емоционална везаност у школи. Ангажованост се односи на границу адолесцентовог веровања у циљеве које пропагира школа док се емоционална везаност односи на то колико адолесцент воли школу.¹²⁵

Образовање као облик третмана треба да спречава будуће криминално понашање осуђених лица као и да олакша њихово поновно укључивање у живот на слободи. Овај значај образовног процеса потиче из криминолошких истраживања по којима низак степен образовања смањује критеријуме који су потребни за процену које је понашање дозвољено. Ниско образовање има улогу у појави криминалног понашања. Процес образовања остварује циљеве који могу да умање стопу рецидивизма, тако што осуђеници стичу вештине и сазнања током обуке које не би имали без укључивања у образовни процес. Код лица која су лишена слободе, а обухваћена су процесом образовања предвиђају се промене у понашању које би требале да се огледају пре свега у ређем кршењу правила кућног реда завода у односу на осуђенике који нису укључени у образовни процес. Нека истраживања такође показују да похађање образовних

¹²³ Константиновић, Вилић, С., Николић, Ристановић, В., Костић, М., „Криминологија“, Правни факултет у Нишу, Ниш, 2012., стр. 363.

¹²⁴ Ракочевић, В., „Криминологија“, *op.cit.*, 2007., стр. 357.

¹²⁵ Сингер, М., Вукадин, Ковчо, И., Мраовић, Цајнер, И., *op. cit.*, стр. 200.

курсева повећава склоност ка адекватнијем коришћењу медицинског третмана. У пенитенцијарним установама треба спроводити поступке за подизање образовног нивоа свих осуђеника, посебно малолетних деликвената. Важну улогу у томе требало би да имају образовне институције које спроводе образовни процес уз помоћ кога осуђено лице треба да стекне сазнања из различитих области људске делатности. Та сазнања би требало да помогну осуђенику да усвоји социјално прихватљив начин размишљања, моралне норме, ставове, убеђења и навике, као и поштовање основних општеприхваћених вредности и интереса. Стеченим сазнањима треба да се промени психичка структура личности. У таквом процесу треба да се развија способност посматрања, расуђивања, критичког размишљања и закључивања, и да осуђенику на слободи омогуће да успешно савлада деструктивне нагоне. У педолошкој литератури поставља се питање да ли образовном процесу треба да буду подвргнути само малолетни делинквенти, јер се према неким ауторима образовање стиче само у младим годинама. Ово становиште је углавном напуштено, јер, према андрагошком схватању успех у образовању не зависи од узраста човека.¹²⁶

Следећа дилема која се јавља приликом образовно-васпитног третмана односи се на могућност примене образовног процеса према одређеним категоријама осуђених лица, односно умно заосталих лица или оних лица која пружају јак отпор према било каквом укључивању у образовни процес. Код умно заосталих лица нема довољно могућности да се она успешно укључе у наставу и да постигну одређене резултате у њој. Код оваквих лица је потребно применити терапију радом, која ће бити негде између рада и игре. Осуђеници који се налазе у јаком отпору према укључивању у образовни процес немају изграђене радне навике, па се према неким педолозима, путем индивидуализованог приступа кроз мотивациону сферу, може да постигне успех у повећању општег образовног нивоа осуђеника.¹²⁷ Оно што је битно јесте да је учествовање у образовном третману, право осуђеника и да за осуђенике који не умеју да пишу, читају и броје треба да буду организовани специфични програми образовања.

Постоји још неколико дилема које се везују за спровођење образовног третмана. Са једне стране, сматра се да је стручно образовање важније од општег јер ће осуђено лице, стицањем конкретних вештина и умења, лакше наћи посао на слободи, а са друге стране, пак, да ће на основу стеченог општег образовања у пенитенцијарној установи осуђено лице на слободи успешније усвајати знања из одређене професије. На основу

¹²⁶ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 174.

¹²⁷ *Ibid*

општег образовања, лакше ће моћи да изабере врсту професије која одговара његовим жељама, потребама, као и могућностима његовог запослења. Образовни процес се у пенитенцијарним установама спроводи дуже од два века. образовање се у оваквим институцијама спроводи у оквиру школског програма, путем предавања о актуелним друштвеним темама, преко позоришних представа, концерата, гостовања уметника, оснивања библиотека, коришћење средстава масовних комуникација.

У пенолошкој литератури се, такође, јавља и схватање које оспорава могућност васпитног деловања у пенитенцијарним установама, јер се васпитање и образовање осуђеника врши у репресивним условима који се не могу спојити са правилним развојем личности.

У Европским затворском правилима се истиче захтев да свака казнена установа треба организовати програм образовања и пружити могућност свим осуђеницима да задовоље неку своју образовну потребу. Приоритет имају затвореници који су неписмени или они који немају основно образовање, при чему се посебна пажња поклања образовању млађих затвореника као и онима са посебним потребама. образовање треба да има исти статус као и рад у затворском режиму. Сваки завод треба да има библиотеку која је свим затвореницима на располагању и која има шири распон рекреативних и образовних средстава и књига. образовање затвореника би требало да буде интегрисано у образовни систем државе, тако да након изласка из затвора затвореници могу да наставе образовање које се и у заводима спроводи под покровитељством образовних институција ван затвора.¹²⁸ Очекује се од оваквих програма да подигну на један виши ниво могућност успешног поновног укључивања у друштво и развој моралних ставова осуђеника. Зато се може рећи да васпитно-образовни процеси чине нераскидиво јединство и није их могуће одвојено анализирати. Досадашња истраживања су показала да осуђеничка популација у просеку има веома низак образовни ниво па су потребе за образовањем веће. Васпитно образовни третман има циљ да врати поверење осуђеника у сопствену личност и друштво, па се васпитање и образовање поставља као нужност. Овај поступак преваспитања путем образовања нарочито је успешан код малолетних лица. Код малолетних преступника већина је имала слаб успех у школи што иде у прилог тези да је код њих изостало образовање, васпитање, па и социјализација. Код одраслих особа образовање као третман се користи

¹²⁸ „Европска затворска правила“, *op. cit.*, стр. 24 .

у сврху оспособљавања за конкретно занимање с обзиром на то да поједини осуђеници немају ни основно знање.¹²⁹

Према члану 110. Закона о извршењу кривичних санкција, осуђеник има право на основно и средње образовање које је сходно општим прописима организовано у заводској установи.

Образовање осуђених један је од значајних видова третмана који се могу јавити у процесу социјализације. Основно и средње образовање се може организовати у школама које се налазе у оквиру завода или у одвојеним одељењима школе у месту где се налази седиште завода. Ово школовање осуђених лица се одвија по прописима и програмима као и свако друго школовање и оспособљавање лица на слободи.¹³⁰

Према члану 111. Закона о извршењу кривичних санкција осуђеном се може одобрити ванредно школовање са тим да трошкове ванредног школовања сноси сам осуђеник. Према члану 112. Закона о извршењу кривичних санкција, из дипломе не сме бити видљиво да је образовање стечено за време издржавања казне.

У заводским установама треба да се спроводе поступци подизања образовног нивоа свих осуђених лица, а посебно малолетних делинквената којима је изречена нека кривична санкција институционалног карактера. У том процесу образовне институције које су задужене за спровођење образовног и наставног процеса играју велику улогу, јер омогућавају осуђенику стицање сазнања из различитих поља делатности и науке.¹³¹

Према Правилнику о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора, осуђени има право на образовање, а завод организује описмењавање, основно и стручно образовање, и полагање испита у заводу и ван завода. Уколико се осуђени образује или школује, завод према својим могућностима и у оквиру програма поступања обезбеђује одговарајуће услове и време за учење. Трошкове образовања које не организује завод, осуђени сноси сам (члан 44.).¹³²

Према Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица у току извршавања кривичних санкција малолетнику се омогућају услови за стицање основног и средњег стручног образовања и радног оспособљавања (члан 89.). Чланом 128. прописује се да малолетник према коме се

¹²⁹ Радоман, М., *op. cit.*, стр. 174-177.

¹³⁰ Јовашевић, Д., Стевановић, З., *“Коментар закона о извршењу кривичних санкција”*, Службени гласник, Београд, 2008. стр. 115

¹³¹ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 173-176.

¹³² *„Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора“*, Службени гласник РС, бр. 72/2010 и 6/2011.

извршава заводска мера упућивања у васпитно-поправни дом има права да похађа наставу изван васпитно-поправног дома ако дом није организовао наставу одређеног смера или степена образовања и ако то оправдавају дотадашњи успеси у васпитавању и школовању малолетника, под условом да то не штети извршењу васпитне мере. Осуђеним малолетницима током издржавања казне омогућује се: образовање, стручно и радно оспособљавање за занимање према њиховим способностима, склоностима и дотадашњем школском и радном ангажовању, у складу са могућностима казнено-поправног завода. Основу поступања са малолетницима чини укључивање у васпитно корисно радно ангажовање уз одговарајућу накнаду, омогућавање и подстицање веза малолетника са друштвом изван завода путем писама, телефонских разговора, примања посета, одсуства и друго, као и укључивање у спортску, културну, уметничку, забавну активност и осигуравање услова за вршење верских обреда (члан 138). Радно време осуђеног на казну малолетничког затвора одређује се тако да му се омогућава школовање и стручно оспособљавање, као и да има довољно времена за телесно васпитање, културно-уметничку активност, вршење верских обреда и разоноду (члан 141.).¹³³

У овом контексту је потребно поменути андрагогију као посебну науку о образовању и васпитању одраслих лица која се разликује од педагогије као науке, а која се бави питањем образовања и васпитања деце и омладине. Андрагози сматрају да успех у образовању не зависи од узраста човека. Потреба за развојем ове науке проистиче због сталног развоја људског друштва и његове потребе за стицањем знања током целог живота. Предмет андрагогије је васпитање и образовање одраслог човека. Научни систем ове науке чине следеће дисциплине:

1. Општа андрагогија,
2. Андрагошка дидактика,
3. Историја андрагогије,
4. Методологија андрагогије,
5. Андрагогија рада,
6. Андрагогија слободног времена,
7. Војна андрагогија,
8. Социјална андрагогија и
9. Пенолошка андрагогија.

¹³³ Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, „Службени гласник Републике Србије“, 85/2005.

Пенолошка андрагогија је посебна андрагошка дисциплина која се бави проблемом васпитања и образовања, односно преваспитања преступника друштвених норми, у време издржавања казне у пеналним институцијама.¹³⁴ Она је специфична дисциплина у систему андрагошких наука управо по предмету који је одређен њеним оквиром односно по томе што се искључиво остварује само у време извршавања казне. Она има задатак да у оквиру казне на коју је појединац осуђен проналази и усавршава методе и средства рада како би се најефикасније постигла сврха кажњавања, а то је ресоцијализација преступника. Она је релативно млада и неразвијена дисциплина чији се почеци јављају крајем деветнаестог века. Поникла је из друштвене потребе онда када се схватило да са преступницима друштвених норми нешто мора да се учини на њиховом поправљању, јер само кажњавање не спречава да се врате криминалном понашању. Због специфичности проблема које намеће осуђеничка популација, ова наука је морала да свој теоријски основ и одређена сазнања преузме из криминологије, пенологије, социологије и психологије. Увођење преваспитне концепције у раду са осуђеницима, условило је да се у пракси користе сазнања различитих наука, као и да се развије пенолошка андрагогија.¹³⁵

Постоји схватање у пенолошкој литератури која оспорава могућност васпитног деловања у казним институцијама. Заговорници ове идеје тврде да се васпитање осуђеника врши у репресивним условима неприхватљивим за правилан развој личности. У казним институцијама влада присила што унапред спречава валидан васпитни процес. Међутим, не треба оспоравати значај васпитно образовног процеса у пенитенцијарним установама, зато што се лицима која су лишена слободе пружа прилика да се остваре и искажу своје способности које на слободи нису стигли да реализују. Ресоцијализација осуђеника је заправо циљ кажњавања преступника којим се постиже преваспитање као најадекватнија стратегија поступања. Преваспитање је процес мењања и формирања ставова и понашања осуђеника, који имају за циљ ресоцијализовање и поновно укључивање у друштвену заједницу. Преваспитање је посебна врста васпитања. Примењује се код људи који испољавају негативно понашање и који се одликују недовољним обимом васпитања, као и озбиљним степеном отуђености од друштвено прихватљивих вредности. Спроводи се у породици, школи, радним и друштвеним организацијама. Ипак, најчешће се примењује у специјалним установама за преваспитање, посебно у пенолошким, при чему се објашњава као

¹³⁴ Николић, З., *op. cit.*, стр. 15.

¹³⁵ Николић, З., *op. cit.*, стр. 11.

процес у коме се испитаници одучавају од лоше стечених навика зарад подизања њиховог опште културног нивоа, као и развијање смисла за друштвено пожељно понашање. Процес је сличан васпитању, али је и уједно тежи због тога што он има за циљ да исправи последице занемареног и лошег васпитања. Процес преваспитања повезан је са производним радом, културно просветним, као и спортским активностима. По педагошком приступу преваспитањем се остварују два циља:

- поништавање резултата непожељног васпитања и
- развијање квалитета који се сматрају пожељним.

Преваспитање је заправо васпитање које се спроводи под посебним условима и под одређеним околностима. Циљ је помоћи лицима да од погрешног васпитања прихвате друштвено прихватљиве и корисне норме.¹³⁶

Образовање људи је увек било део васпитања и када говоримо о образовању, о њему мислимо као о једној страни тог јединственог комплементарног процеса. Међу теоретичарима постоје различита мишљења о томе до ког периода људског живота васпитно-образовни утицаји имају ефекта. Међутим, све је већи број оних који на основу садашњег степена сазнања доказују да могућност и ефикасност васпитања и образовања није ограничена календарским узрастом човека. Образовни процес је најефикаснији у школама, јер школа представља контролисани агенс социјализације личности која систематски делује у правцу у коме то желе владајуће друштвене снаге. Због таквих могућности образовања, овим процесом обухваћена су и осуђена лица у друштвима која од њих настоје да створе корисне чланове друштва након издржане казне. Образовање осуђених је такође друштвено условљено, али не само друштвеним односом према образовању, већ и према преступницима, те с тога оно постаје саставни део третмана осуђених лица, са циљем да поспешу ресоцијализацију личности. Улога школе је веома битна за процес социјализације, јер наставља започети процес социјализације у породици. У школи као новој средини, у односу на породицу, владају другачији односи, где су наставници узор за идентификацију, а наставни план и програм својим садржајем преноси систематски одређени поглед на свет и друштво. Временом, утицаји појединих школских фактора опадају, а појачавају се други, тако да се повећава изложеност утицајима средстава масовних комуникација и вршњачких група. Из тог разлога не треба преувеличавати значај утицаја школе у социјализацији личности, нити је треба кривити за сваки неуспех.

¹³⁶ Николић, З., *“Пенолошка андрагогија са методиком преваспитања”*, *op. cit.*, стр. 16.-21.

Према Миленовићу, опште образовна активност обезбеђује повољне услове за примену других средстава поправљања и преваспитања. Да би човек био способан да се успешно супротстави негативним утицајима друштвене средине треба да достигне завидан општеобразовни и културни ниво и да поседује широк круг духовних интереса и склоности. Вредносне оријентације делинквената, у великој мери зависе од образовања. Школа има примарну улогу, а школски систем је носилац васпитања и образовања и преко њега и васпитача друштво спроводи процес уграђивања идеалног друштвеног понашања у сваком појединцу. О функционалности образовања има више схватања. Присталице општеобразовног модела сматрају да би професионално образовање у затворским установама могло доћи у несклад са његовим могућим коришћењем на слободи и да је боље да осуђеници у казним институцијама добију опште образовање које би им требало омогућити да на слободи лакше дођу до професионалне оспособљености према указаној потреби. Друго схватање је да образовање осуђених лица треба да стави акценат на њиховом стручном оспособљавању уз минимално опште образовање. Када говоримо о основном образовању одраслих потребно је поменути и функционалну писменост. Неки осуђеници за време школовања добијају диплому о стеченом основном образовању из које се не може видети да је добијена за време боравка у пенитенцијарној установи. Вредност професионалног оспособљавања је у томе што се осуђеници уче друштвено корисном раду и успешној интеграцији у друштвене токове након издржане казне. Стицање друштвене квалификације ствара се предуслов за укључивање у процес рада на слободи.¹³⁷ Треба напоменути да се кроз средње образовање осуђеника врши њихова преквалификација и реквалификација. Под утицајем напретка науке, технике и технологије рада, преквалификације се све чешће јављају као нужност. Оваква ситуација долази до изражаја посебно у случајевима када је занимање осуђеног било у узрочној вези са његовим криминалним понашањем, а посебно када му је изречена мера забране обављања одређеног позива или занимања на краће или дуже време након завршетка казне у пенитенцијарним установама. Реквалификација је процес поновног квалификовања појединаца који поседују друштвено признат сертификат квалификованости, али су услед дужег одсуства из процеса рада у одговарајућем занимању, или образовне имобилности изгубили квалификованост. Превазилажење

¹³⁷ Миленовић, Ж., *op. cit.*, стр. 36.

такве ситуације може се обезбедити поновним учењем истог занимања.¹³⁸ Образовање, као облик третмана, требало би да утиче на лакше укључивање у живот на слободи, као и спречавање будућег криминалног понашања.

Према Добривоју Радовановићу у свим пенитенцијарним установама се велика пажња поклања општем и стручном образовању. Процес образовања организован је преко цивилних установа, што практично значи да наставу изводи квалификован кадар и да осуђеници на крају школовања стичу дипломе грађанских школских установа. Настава у установама је усклађена са планом и програмом који се изводи на слободи. Поред основног и стручног образовања у установама се спроводе програми образовања путем курсева и обучавања на одређеним радним местима. Васпитни рад у најширем смислу обухвата све облике поступања са осуђеницима од њиховог доласка у казнену установу до изласка из ње.¹³⁹

Према Бранислави Кнежић у току развоја људског бића не могу се одвајати процеси васпитања, образовања и социјализације. У зависности од теоријског становишта и полазишта могу се посматрати као међусобно испреплетани процеси, односно да је један процес последица и узрок другог процеса. Приликом дефинисања социјализације полази се из различитих наука. Под овим процесом подразумевамо процес у току којег индивидуа интеракцијом са својом социјалном средином, усваја знања, навике, ставове и вештина које су јој потребне за успешно функционисање у средини у којој живи. Иако је као процес усмерен циљевима друштва који појединца уче како да се понаша на најпожељнији и најфункционалнији начин, усвајајући притом општеприхваћене норме, правила, вредности и начин живота. Како и на који начин ће појединац прихватити друштвено пожељно понашање у великој мери зависи од различитих диспозиција и структуре личности. Није могуће безрезервно прихватање друштвених прописа и правила без развијања способности личности за успостављање властитог односа са друштвом у којем живи. Процес социјализације би се онда свео на контролну и адаптивну функцију занемарујући и испуштајући интеграциону. Према томе можемо социјализацију тумачити као процес у којем се индивидуа оспособљава да разликује стандарде и да врши селекцију како би се могла успешно прилагодити разноврсним животним ситуацијама и вишеструким улогама које често мора да обавља истовремено. Образовање је пак веома сложен процес. Посматрано са становишта

¹³⁸ Миленовић, Ж., *op. cit.*, стр. 37.

¹³⁹ Радовановић, Д., „*Човек и затвор*“, Издавачко, трговинско, графичко предузеће Прометеј, Београд, 1992., стр. 223-224.

онога који се образује то је унутрашњи и индивидуални процес који је различит за сваког појединца понаособ. Са друге стране то је друштвени процес условљен као и многи друштвени процеси многим детерминантама, јер друштвено уређење у којем појединац живи одређује поред осталих и школски систем и образовање, вредносни систем, различите васпитно образовне институције преко којих утиче на образовање и социјализацију. образовање и васпитање су неизбежан пратилац развоја човекове личности као и самог друштва. Осуђеничка популација живи и ради у једној специфичној заједници која је самим тим и принудна, а од те исте заједнице се очекује да накнадно прихвати норме и вредности одређене друштвене групе, како би се поново вратила и укључила у живот на слободи. Наиме, од појединца који се налази у оваквој заједници тешко да се може очекивати прихватање и лично учествовање у свим мерама које се према њему примењују. Основа сваког образовања је процес унутрашњег мењања појединца а што се одражава на понашање истих. Положај одраслог човека, а посебно одраслог у пеналним институцијама битно је различитији од положаја деце и омладине у образовном процесу на слободи. Организовање образовања у пенитенцијарним установама, представља проблем у односу на образовање у другим образовним институцијама. Осуђеник је у затвор доведен присилно с циљем да се поправи, ресоцијализује и да се на одређени рок изолира из друштва. Групе осуђеника састављене су од особа различитог нивоа образовања и стручног знања, различитих способности и интелигенције, интересовања и погледа на живот. Живот у таквим условима је извор различитих фрустрација и депривација. Питање зашто се осуђено лице образује је веома широко и може се посматрати са различитих становишта. Најједноставније речено, човек учи и образује се да би постигао одређени циљ. Раскорак између друштвених и личних циљева поготово када је у питању образовање осуђених лица може бити велики. Значајно је открити колико је неслагање између друштвених и личних циљева образовања. Подизање стручног и општег образовања осуђеника помаже усвајању научних знања закона, правила и чињеница, доводи до нових спознаја која шире његове образовне видике. Путем наставе се усвајају одређена знања о природи и друштву и њиховом развоју, као и знања о човеку и његовој улози у друштвеном животу.

Усвајајући научна знања осуђеници треба да разумеју појаве у друштву као и да схвате своје место у друштвеној заједници односа према осталим људима као и да усвоје основне норме друштвеног понашања и морала.¹⁴⁰

Приликом разматрања учешћа образовања у процесу ресоцијализације нужно је сагледати друштвени контекст и захтеве са једне стране и осуђеника са друге стране. Ако је циљ ресоцијализације да наведе осуђеника да се понаша према пожељном и друштвено прихватљивом контексту онда учешће образовања у процесу ресоцијализације треба посматрати с обзиром на односе у којима се образовање одвија и испољава, као и с обзиром на својства личности осуђеника која треба формирати. Учесће образовања у процесу преваспитања може бити спонтано, стихијско и организовано, затим повремено и континуирано. Приликом истраживања поновне социјализације као сложене појаве среће се мноштво чинилаца који на њу утичу. Стога треба покушати издвојити образовне факторе поред осталих који су и колико значајни у ефектима ресоцијализације осуђеника. С обзиром на сложеност и испреплетеност проучаваних појава утврђивање чистих односа је тешко. Из сложености укупног третмана који се спроводи према осуђеницима, затим из немогућности да се третман и цео поступак у извршењу казне раставе на делове и да се изолују деловања и учешћа појединих компоненти у крајњој сврси кажњавања, произилази и тешкоћа постављања такозваних чистих односа и веза међу њима. Поред образовања као одлика третмана значајан је рад осуђеника, слободно време као и учешће свих запослених у пенитенцијарним установама у укупном третману осуђеника. Да би ресоцијализација постигла позитивне ефекте, сви наведени поступци треба да су међусобно повезани и да не противурече један другоме.¹⁴¹

4.4. Ресоцијализација и третман

У пенологији доминира идеја о ресоцијализацији осуђених лица као главној сврси кажњавања па се тако и третман прилагођава тој сврси. Самим тим долази и до мешања појма третмана са појмовима ресоцијализације, рехабилитације и преваспитања. Третман никако није исто што и поступци који се предузимају ради ресоцијализације. Постоје одређена правила са осуђеницима која немају директне везе

¹⁴⁰ Кнежић, Б., „Образовање и ресоцијализација“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001., стр. 29-81.

¹⁴¹ Кнежић, Б., *op. cit.*, стр. 93.

са ресоцијализацијом, а то су правила о пријему и отпуштању осуђеника из установе, о здравственој заштити и инвалидском осигурању, смештају, исхрани, одевању и о одржавању хигијене. Сви ови поступци морају бити у вези са поступком ресоцијализације из разлога што је потребно успоставити однос поверења и сарадње са осуђеним лицем, а што се не може без хуманог поступања према њему.

Појам „третман“ се у пенолошкој и криминолошкој литератури јавља неколико деценија уназад. Налази се у терминологији свих међународних институција које се баве проблемом сузбијања криминалитета и лечења осуђеника. Третман има своје шире и уже значење. Појам третмана у ужем смислу подразумева примену метода, мера и поступака према осуђеним лицима у фази извршења кривичних санкција, односно казне затвора. Осуђена лица могу се различито третирати у пенитенцијарном систему.¹⁴² Овај појам у ширем смислу обухвата начин поступања према одређеним друштвеним појавама које могу бити социјално- патолошке, а такође се односи и на поједине фазе кроз које, лице које је лишено слободе пролази од момента губитка слободе, па преко кривичног поступка, све до изрицања извршења кривичне санкције предвиђене за кривично дело које му се ставља на терет, као и период након завршетка казне затвора.¹⁴³ Према дефиницији Миомире Костић, појам третмана у ширем смислу односи се на поступање с учиниоцима кривичних дела, пре свега у кривичном поступку, па у поступку извршења кривичних санкција, и на крају у постпеналном периоду.¹⁴⁴

У пенитенцијарном систему појам третмана се поклапа са поступцима који су усмерени према осуђеном лицу. Појам третмана обухвата три фазе које повезује заједнички циљ, а то је поновна социјализација и социјална адаптација учинилаца кривичних дела. Овде је реч о третману у ширем смислу.

Прва фаза је судски третман. У овој фази односно судском поступку судија је дужан да води рачуна о примени кривичних санкција при чему ће идеја о преваспитању и ресоцијализацији бити јасно истакнута. Судија би требало да зна шта се постиже применом одређене санкције.

Друга фаза је третман у казнено поправним установама. Он је институционалне природе и дефинисан унутрашњим правилима установе у којој се издржава казна лишења слободе. У англосаксонској литератури се назива пенитенцијарни третман, а

¹⁴² Константиновић Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 164.

¹⁴³ Радоман, М., *op. cit.*, стр. 155.

¹⁴⁴ Константиновић Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 163.

чине га поступци усмерени на преваспитање и кориговање владања осуђених лица са друштвено неприлагођеним понашањем, а који се извршавају у заводским установама, са циљем да се код осуђеног лица обезбеди социјално прихватљиво понашање. Третман треба да буде у стању да измени личност осуђеника, пре свега његове навике, вредносне оријентације, животни стил и криминалне облике понашања. Стога сваки облик третмана треба усмерити ка позитивним странама личности осуђеника на којима је могуће градити било какве промене. Један од основних циљева третмана је да осуђеник схвати да је одговоран за своје понашање, а поступак третмана зависи од неколико фактора:

1. Адекватна адаптација осуђеника,
2. Дужина боравка у пенитенцијарној институцији,
3. Психичка структура осуђеника,
4. Услови у којима се кривична санкција издржава,
5. Метод третмана,
6. Атмосфера у пенитенцијарној установи,
7. Мотивација осуђеника,
8. Мотивација запослених у пенитенцијарној установи и
9. Стручност особља пенитенцијарне установе.¹⁴⁵

Трећа фаза је постпенални период и то значи да се ток ресоцијализације не завршава са третманом у пенитенцијарној установи. Са овим поступком се осуђеник сусреће при изласку из пенитенцијарне установе. Постпенални третман се одвија на два начина, и то у облику унутрашње и спољне помоћи. Унутрашња помоћ се огледа у давању савета и усмерења, а спољна у пружању материјалне помоћи, обезбеђењу запошљења и привременог смештаја.

Предуслов успешног третмана су начела или принципи у приступу преваспитања:

1. Принцип поверења и поштовања достојанства личности (поверење мора бити обострано, а поштовање достојанства личности произилази из става да је осуђеник човек, ма какво дело да је учинио),
2. Принцип познавања личности (потребно је познавати особене психолошке структуре делинквента),

¹⁴⁵ Радоман, М., *op. cit.*, стр. 158.

3. Принцип свестраности (подразумева откривање талента и способности за послове за које на слободи није имао услова),
4. Принцип јединства васпитних утицаја (подразумева активност свих стручних служби казнено-поправне установе где осуђеник издржава казну) и
5. Принцип свесног и активног учешћа (подразумева свест осуђеног да ради на изградњи сопствене личности).¹⁴⁶

4.5. Улога пенитенцијарних радника у процесу ресоцијализације путем васпитања и образовања

Ресоцијализација осуђених лица спроводи се у одређеним условима и од стране одговарајућег особља установе. Извршење казне предпоставља учешће стручњака различитих занимања који ће реализовати постављене циљеве извршења казне.¹⁴⁷ За успешно спровођење ресоцијализације и преваспитања осуђеника неопходна је индивидуализација извршења казне лишења слободе. „Сврхе кривичних санкција, у првом реду сврхе казни одређене су као генерална превенција, специјална превенција и утицај на друштвену дисциплину и друштвени морал грађана“.¹⁴⁸ Особље задужено за третман у казним заводима има најзначајнију улогу у постизању циљева преваспитања, поправљања и ресоцијализације осуђеника. То су педагози, психолози, социјални радници и лекари. За образовање у пенитенцијарним институцијама задужен је наставни кадар који осуђеницима у процесу школовања пружа неопходно знање за савладавање наставног плана и програма.

Важан услов спровођења ресоцијализације, а самим тим и васпитања и образовања као облика третмана који се спроводе у пенитенцијарним установама, јесте да пенитенцијарно особље буде адекватно ангажовано на остварењу тог задатка. Питање кадрова у пенитенцијарним установама је било предмет расправе на многим конгресима међународних организација. Савремени педолошки третман захтева мултидисциплинарни приступ који подразумева ангажовање разноврсног и стручно образовног кадра. Нужно је решити два питања, питање стручног образовања и питање

¹⁴⁶ Радоман, М., *op. cit.* стр. 159., 160.

¹⁴⁷ Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *op. cit.*, стр. 211.

¹⁴⁸ Шепаровић, З., *“Криминологија и социјална патологија”*, Правни факултет у Загребу, Загреб, 1987., стр. 256.

њиховог јединственог учествовања у остварењу задатака ресоцијализације. Постоји велики интерес за проблеме стручног оспособљавања затворског особља што је сасвим разумљиво, ако се има у виду деликатност њиховог посла са затвореницима, као социјално девијантним особама које треба ресоцијализирати. Деликатност свог посла не схватају некад ни сами радници који нису свесни да својим правилним и неправилним односима према осуђеницима остављају прве утиске који ће пратити те особе у току даљег издржавања казне. Зато ниво образовања сваког пенитенцијарног радника треба бити одлучујући фактор у фази ресоцијализације. Ресоцијализација осуђеника не може бити постигнута радом само једне категорије пенитенцијарних радника. Потребно је да сви кадрови који долазе у додир са осуђеницима чине напоре у границама својих могућности, у правцу ресоцијализације осуђених лица, а самим тим и васпитања односно преваспитања.

Када говоримо о улози васпитача у процесу ресоцијализације онда ту треба споменути питање избора начина поступања са осуђеницима. У литератури се најчешће може срести:

1. Пермисивни и ауторитативни начин поступања,
2. Директивни и недирективни начин поступања и
3. Остале поделе начина поступања према осуђеницима.

Под пермисивним начином поступања се подразумева давање слободе осуђеном лицу да сам одреди свој начин живота и понашања поштујући минимална нормативна ограничења. Под ауторитативним начином подразумева се вршење социјализације личности кроз ограничење слободног избора понашања. То значи да се осуђенику дозвољава да изабере правац, са тим што му се предочи да тај правац има границе које он треба поштовати или ће у противном бити санкционисан. Присталице пермисивног начина полазе од тога да осуђеника не треба присиљавати на понашање које не одговара његовим жељама, јер ако се осуђени присиљава на одређено понашање то код њега може да изазове револт што може доћи до изражаја и после изласка из затвора и лако га одвести до поновног вршења кривичних дела.¹⁴⁹ „Понашање учиниоца у спољњем свету представља спољну манифестацију извесних чинилаца који припадају његовом субјективном свету. Некада се ти чиниоци материјализују у околностима кривичног дела, дакле, постају видљиви као саставни део спољњег света“.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Атанацковић, Д., *op. cit.*, стр. 169.

¹⁵⁰ Атанацковић, Д., *“Критеријуми одмеравања казне”*, Просвета, Београд, 1975., стр. 93.

Једини исправан пут је да васпитач пусти осуђеног да слободно испољава своју субјективну страну као и да се слободно понаша у оквирима нормативног система који влада у заводу и да у интеракцији са другим осуђеницима постане свестан неугодности које му је стварало његово неприлагођено понашање. Ако се жели постићи стварна реинтеграција осуђеног лица у редовни живот на слободи онда му се мора дозволити да у пенитенцијарној установи врши слободан избор понашања уз одсуство принуде и ауторитета. Осуђени у завод долази као непријатељ друштва, па ако се према њему поступа ауторитативно он ће бити непријатељ друштва и када напусти институцију.

Присталице ауторитативног начина поступања сматрају да осуђеног треба ограничити у избору, јер ће он увек тежити избору који је асоцијалан. Осуђеном се треба наметнути социјално прихватљиво понашање и позитивне социјалне вредности. Осуђено лице се не може спонтано научити позитивном спонтаном понашању. И један и други начин поступања према осуђеницима може бити оправдан, а када ће се који применити зависи од личности третираног лица и од процене пенитенцијарних стручњака.

Директивни и недирективни начин поступања су два сасвим супротна начина, али се они могу комбиновати. Директивни начин поступања се састоји у издавању налога и сугестија осуђеном како треба да реагује и да се понаша у одређеним ситуацијама. Недирективни начин поступања се састоји у томе што у току разговора васпитач пушта осуђеника да сам износи своје проблеме и да до њихових решења долази сам. Који ће од њих бити примењен зависи од врсте разговора које васпитач води са осуђеником при чему разликујемо три врсте разговора а то су: заказани разговор, непланирани разговор и информативно-инструктивни разговор. Заказани разговори су обично недирективни и одвијају се по доласку осуђеног у установу ради његовог упознавања. Употреба оваквих разговора на почетку је значајно, јер осуђеник по правилу има одбојан став према васпитачу. У таквим разговорима васпитач треба да даје смернице такве да осуђеник сам почне да мења своје ставове. Код непланираних разговора могуће је применити недирективни и директивни начин као њихову комбинацију. Пример за ову врсту разговора је када осуђеник осети потребу да се обрати васпитачу (потребно употребити недирективни начин), у таквим случајевима осуђеник обично тражи помоћ па разговор поприма директивну форму. Ако се ради о разговору на иницијативу васпитача и ако је разговор изазван експресивним понашањем осуђеника, разговор ће бити директиван. Информативно-инструктивни разговори

захтевају употребу директивног начина без обзира ко их иницира. Могу се водити у кругу, у спаваоници, у радионици.¹⁵¹

Поред васпитача, неопходно је поменути и друге службе које раде на преваспитању, а међу којима се налазе и здравствени радници. Према ранијим схватањима задатак здравствене службе у казним установама састојао се у пружању медицинске помоћи оболелим осуђеницима и предузимању хигијенских мера. Временом су се та схватања изменила управо због развоја медицине који је довео до сазнања да се соматски поремећаји не могу лечити само лековима, јер ти поремећаји имају дубоке корене у психичкој сфери човекове личности. Тако се јавља дужност да лекари обратe већу пажњу на евентуалне психичке тегобе и синдроме код пацијента. Ова дужност лекара добија посебну важност када се у улози пацијента појаве лица која су лишена слободе, због предпоставке да су код њих израженије и психичке девијације. Између лекара и осуђеника, због саме природе лекарског позива, постоји један специфичан однос поверења који није присутан у било ком другом контакту осуђеног лица и запослених у казнено поправним установама. Лекар је у могућности да сугестивно делује на осуђеног, јер у циљу лечења може да од осуђеног тражи одређено понашање, на пример да држи дијету, да не пуши. Лекар такође може поставити и друге захтеве осуђенику које ће овај лакше примити и извршити него да му је те захтеве поставило било које друго лице из пенитенцијарне установе. Сматра се да осуђеник у лекару види представника слободних људи код кога је он дошао по помоћ. Осуђени тада губи осећај одбачености и осећа да се друштво преко лекара стара о њему и хоће да му помогне. Може се закључити да је однос између лекара и осуђеног специфичан психолошки феномен који у себи носи бројне могућности за његово коришћење у процесу ресоцијализације.¹⁵²

Психолози су стручњаци неопходни у установама за извршење кривичних санкција, јер су њихова стручна знања нужна претпоставка за прилагођавање и одмеравање васпитно-образовног подухвата и индивидуалитету сваког осуђеника. Улога психолога се испољава кроз рад који он спроводи у оквиру пријемног одељења, па су његове могућности да активно учествује у процесу преваспитања ограничене. Ту се ради о посредном доприносу у процесу ресоцијализације који се састоји у учествовању у опсервацији осуђеника и одређивању дијагнозе која треба да послужи као основ за његову класификацију. На први поглед делује да је улога психолога у

¹⁵¹ Атанацковић, Д., „Пенологија“, оп. cit., стр. 165-175.

¹⁵² Атанацковић, Д., „Пенологија“, оп. cit., стр. 180-182.

процесу ресоцијализације иста као и улога здравствених радника. Међутим, могућности психолога да активно учествује у процесу ресоцијализације и васпитања су ограниченије. Њихова улога је веома комплексна. Психолози би требало да раде у правцу прилагођавања осуђеника институцији и начину живота и рада у њој, али такође морају радити и на прилагођавању затворске средине осуђеницима и потребама у служби њихове ресоцијализације. Сматра се да активност психолога више може да исфрустрира него да га опусте.

Улога социјалних радника се најбоље сагледава кроз саму суштину социјалног рада, који у ширем смислу представља организовану хуманистичку делатност пониклу на традицији и искуствима милосрдних и добротворних активности појединца, удружења, организација, религијских институција и слично. Циљ социјалног рада је пружање помоћи особама, породицама, другим друштвеним групама и скупинама у свакодневним животним тешкоћама које нису у стању да превазиђу без помоћи других.¹⁵³

Ово пружање помоћи се остварује преко упознавања социјалне средине и појединаца чије међусобно прилагођавање треба остварити. Да би се осуђеник ускладио са социјалном средином потребно је извршити специфична истраживања приликом којих социјални радник не сме превидети чињеницу да узроци искакања појединца из редовних токова живота не леже само у њему, већ и у самој социјалној средини у којој се он налазио.

Налаз социјалног радника се састоји из неколико делова:

1. Први део садржи податке о социјалним установама живота у средини у којој се делинквент налазио, а то су подаци о односима у браку и породици и подаци о члановима породице њиховој старосној структури и занимању. У том делу се такође налазе и подаци о здравственом стању, материјалним условима и стамбеним приликама.
2. Други део садржи податке о личности преступника и о његовом преступничком понашању.
3. Трећи део представља анализу података преузетих из прва два дела и закључак о социјалној зрелости делинквента.

Рад социјалног радника је од великог значаја за санацију жаришта девијантног понашања. Ресоцијализација тежи да делинквента прилагоди друштву, а рад социјалног

¹⁵³ Мимица, А., Богдановић, М., *op. cit.*, стр. 532.

радника тежи прилагођавању друштва делинквенту тако што ће покушати да отклони друштвене поводе делинквентног понашања. Социјални радник има широко поље рада, јер он ради и на институционалном и на ван институционалном преваспитању. Ванинституционална ресоцијализација се односи на васпитне мере појачаног развоја и условну осуду. Затворска средина је вештачка и у њој нема спонтаног понашања појединца, што социјалном раднику отежава праћење реакције осуђеника на социјалне поводе. Иако вештачка, затворска заједница је социјална средина у којој људи живе и раде и у којој постоје одређени друштвени односи, који и сами значајно утичу на процес ресоцијализације. Значајне активности социјалних радника у току третмана у пенитенцијарним установама су:

- рад на адаптацији осуђеника групи у којој је распоређен,
- рад на разрешавању контаката међу појединцима у казним установама,
- рад на идентификовању и отклањању узрока и сукоба између осуђеника и службених лица.

Улога социјалних радника се дакле састоји више у откривању и запажању чињеница на које треба утицати да би се ресоцијализација успешније одвијала.¹⁵⁴

За процес васпитања и образовања у пенитенцијарним установама везује се важна улога која припада школи и запосленима у њој. Образовно васпитни рад представља битан елемент преваспитања којим се остварује сврха извршења васпитне мере. Улога наставника, у овом процесу не може се свести само на предавачку, имајући у виду чињеницу да је процес преваспитања веома сложен, комплексан и дуготрајан. За наставно образовни процес битна је наставникова педагошка и психолошка оспособљеност, као и личне особине, посебно морална црта личности. Својом целокупном личношћу он треба да делује на формирање личности осуђеника. Улога наставника долази до изражаја кроз организацију васпитно- образовног процеса и вођења одељенског колектива, а огледа се у развоју моралних особина, ставова и понашања осуђеника. Стална одлика наставничке функције је организаторска и оперативна у процесу рада са осуђеним лицима, посебно према малолетницима који још увек нису завршили школу. Наставник као саветник може својим ставом осигурати значајну функцију усмеривача образовно- васпитног процеса. Драган Ђорђевић, специјални педагог и бивши начелник Службе преваспитања Васпитно поправног дома у Крушевцу, сматра да наставник може да изазове извесна осећања код малолетника

¹⁵⁴ Атанацковић, Д., *“Пенологија”*, op. cit., стр. 182-187.

која одређују атмосферу на часу, а она даље одређује ефекат васпитног утицаја на малолетнике. Овај задатак наставника, који је наглашен у програму рада крушевачког Васпитно поправног дома, чини основно полазиште да малолетници треба да усвајају вредности, стичу знања и заузимају ставове. При томе треба имати у виду да се у васпитно образовном раду мора деловати адекватним облицима и методама рада и да наставникова педагошка улога мора бити повезана са другим учесницима у третману малолетника. Под тим се подразумева учествовање свих запослених у пенитенцијарној установи у васпитно образовном раду са осуђеницима. Ђорђевић даље истиче да остваривање позитивних васпитних вредности у раду са малолетницима представља значајне задатке које наставник треба да реализује у процесу наставе. Међутим овај се задатак не може посматрати само са становишта интелектуалне делатности већ су значајне његове емоционалне и вољне карактеристике. Ако прихватимо да је личност малолетника по свом тоталитету комплексна, онда се мора комплексно приступити њеном проучавању. То су разлози који условљавају да у школи, у остваривању њене образовне и васпитне функције треба да се стално има у виду: да је васпитање сталан процес мењања, да се у средишту тог процеса налази човек, да се и васпитање и образовање остварује помоћу одређених садржаја, да у основи тога стоји рад.¹⁵⁵ Школа у пенитенцијарним установама представља важну социјалну средину, пре свега по васпитно образовној улози и доприносу да се учећи, личност осуђеника мења.

5. Васпитање и образовање у законодавним решењима бивших југословенских Република

На простору некадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије после њеног распада, формирано је неколико независних држава. Како су оне некад чиниле јединствен правни ентитет, могу се анализирати њихова позитивноправна решења са становишта упоредног законодавства, и то она решења која се односе на васпитање и образовање у пенитенцијарним установама.

¹⁵⁵ Ђорђевић, Д., „Улога наставника у процесу ресоцијализације“, *Зборник радова*, Министарство правде Републике Србије и Васпитно поправни дом за малолетнике Крушевац, Крушевац, 1997. стр. 96.

5.1. Република Словенија

Према Закону о извршењу кривичних санкција Републике Словеније (члан 14.) извршење казне затвора и малолетничког затвора биће организовано на начин који ће осуђенику омогућити оспособљавање за живот на слободи у складу са важећим законским и моралним нормама. Осуђеника треба подстицати и омогућити му активно учествовање у третману. Лице које је лишено слободе треба да буде информисано о третману који му је прописан Законом о извршењу кривичних санкција, и у којој мери поједини облици могу ометати његова лична права. Осуђеник има право да одбије процедуре из претходног става, при чему оправдање за његове разлоге мора бити експлицитно наведено. Осуђено лице које одбија процедуре наведене у претходном ставу биће упознато са могућим последицама. Према члану 15. осуђенику који је у стању да ради и жели да ради, потребно је да се омогући рад у складу са могућностима установе. За осуђенике који из оправданих разлога не могу да се укључе у производни рад закон предвиђа опцију радне и окупационе терапије. Рад помаже лицима лишених слободе у очувању и повећању способности, тако да се након изласка из затвора лакше могу укључити у живот на слободи. Рад мора бити организован у оквиру могућности установе, али и савремених, технолошких и других процеса који условљавају производни рад на слободи. Члан 16. Закона о извршењу кривичних санкција Републике Словеније предвиђа да осуђеник треба да, у складу са његовим способностима и интересовањима буде омогућено стицање знања и образовања, посебно завршетак основношколског образовања и добијање професије.¹⁵⁶

5.2. Република Хрватска

Закон о извршењу кривичних санкција Републике Хрватске у глави под редним бројем три, одређује права затвореника и њихову заштиту. Чланом 14. овог Закона сваки осуђеник има права на рад и образовање. Члан 80. прописује да се сваком затворенику омогући рад у складу са његовим здравственим способностима, стеченим знањима и могућностима затворске установе, при чему ће организација и начин рада бити што сличнији организацији и начину рада на слободи. Према Закону о извршењу

¹⁵⁶ Zakon o izvrševanju kaznenih sankcij RS, Uradni list 110/2006.

кривичних санкција Републике Хрватске осуђеним лицима ће се у пенитенцијарним установама, а у складу са могућностима организовати основно и стручно образовање и стицање додатних радних вештина. Настава се организује у установи или ван ње, а све у складу са Законом и општим прописима. Министар надлежан за послове правосуђа уз сагласност министра надлежног за послове просвете доноси Правилник о основном и стручном образовању затвореника (члан 91.). Затвор организује основно школовање до двадесет прве године живота затвореника који немају завршену основну школу. Описмењавање неписмених затвореника спроводи се независно од животног доба (члан 92.). Врста наставе одређује се програмом извршавања, а зависи од способности и склоности затвореника, трајању казне и другим околностима значајним за остваривање сврхе извршења казне, и могућностима пенитенцијарних установа. Након завршетка образовања или сегмента образовања, осуђеник добија сведочанство из којег не сме бити видљиво да се школовао у затвору. Осуђеном лицу се може омогућити стицање вишег и високог степена образовања о властитом трошку и под условом да се програм образовања може ускладити са сигурносним разлозима (члан 93.). Слободно време осуђеника се организује кроз разне секције које доприносе васпитању и образовању, а то су: ликовне, техничке, музичке, литерарне, драмске, новинарске, информатичке, спортске (члан 96.). Закон даље прописује да затворска библиотека треба бити опремљена довољним бројем књига из различитих области, а да затвор који нема библиотеку треба организовати позајмљивање књига из градских библиотека, као и набавку новина и часописа (члан 97.).¹⁵⁷

5.3. Република Македонија

Закон о извршењу кривичних санкција у Републици Македонији чланом 135. прописује да су Установе за извршење кривичних санкција дужне да организују образовање осуђених лица у складу са општим системом васпитања и образовања. Настава се може организовати у самој Установи или ван ње, у месту где је седиште Установе. Министарство за образовање и науку је дужно да организује и финансира образовање осуђених лица на предлог Управе. Осуђеници након завршеног школовања стичу дипломе на којима не сме бити података да је стечена у Установи за извршење

¹⁵⁷ Закон о извршавању казне затвора. Народне новине, број 190 (2003).

кривичних санкција. Осуђеном лицу може да се одобри ванредно школовање о личном трошку, у било којој образовној институцији на слободи, ако се процени да то не нарушава кућни ред у Установи (члан 136.). Установа може да организује посебне форме стручног оспособљавања осуђеника, као што су курсеви, семинари и други облици стручног оспособљавања, а сагласно са општим прописима о стручном оспособљавању (члан 137.).¹⁵⁸

5.4. Босна и Херцеговина

Закон Босне и Херцеговине о извршењу кривичних санкција, притвора и других мера, у делу три, одредбе о извршењу притвора и казне затвора, чланом 86. прописује да сваки завод треба да има библиотеку која је на располагању свим категоријама притвореника и затвореника. У библиотеци треба да буде осигуран широк асортиман књига за разоноду, као и научне литературе, коју, у складу с могућностима завода треба допуњавати. Притвореницима и затвореницима треба омогућити да користе своје књиге за читање, а уколико је могуће, библиотеку треба организовати у сарадњи с локалном библиотеком. Чланом 87. регулисано је слободно време у оквиру кога је потребно организовати слободне активности: физичка култура и разни облици културно-просветног рада, као допунски облик општег и стручног образовања ради стицања позитивних навика за рационално коришћења слободног времена након изласка на слободу. Осуђеници могу оснивати спортске, драмске, литерарне, музичке и друге секције, као и одржавати приредбе и такмичења. Осуђеницима који су способни за рад омогућиће се радно ангажовање у радионицама завода или ван њега. организација и методе рада треба да одговарају савременим радним стандардима и техникама (члан 88. и 89.) Чланом 122., дела о одредбама о извршењу казне затвора, се предвиђа настава за затворенике којима је потребно опште или стручно образовање и оспособљавање. Како би се постигао циљ општег образовања и третмана током извршења казне, организују се разни облици школовања, курсева, слободних активности, културно-просветног рада и физичке културе и омогућује читање књига и дневне штампе, праћење телевизијских програма, посете културним и спортским манифестацијама када то сигурносни разлози допуштају, као и коришћење других средстава информисања. За малолетне затворенике

¹⁵⁸ Закон за извршување на санкцији, „Службен весник на Република Македонија“, број, 2/2006. и 57/2010.

и млађа пунолетна лица која немају завршену основну школу, завод је обавезан да организује наставу с циљем стицања основног образовања и наставу за стручно образовање и оспособљавање, у складу с прописима о основном и средњем образовању. Настава се организује и за остале затворенике којима је потребна. Ако се покаже погодним, завод може организовати наставу у сарадњи с месним школама, о чему се закључује посебан уговор. Затвореници могу бити ванредни ђаци и студенти школа и курсева ван завода, ако то разлози дозвољавају и ако се програмом третмана оцени да је то потребно и корисно за остварење циља извршења казне. Затвореници који заврше одређену школу или стекну квалификацију у заводу добијају сведочанство или диплому из које не сме бити видљиво да је стечена у заводу (члан 147.). На рад школа које се оснивају у заводу, примењују се прописи о основном и средњем образовању ентитета, односно кантона на чијем се подручју налази завод (члан 148.). У делу о извршењу казне малолетничког затвора, у посебном одељењу или заводу, а који се односи на извршење казне малолетничког затвора, постоји основна и средња школа, у складу са прописима о основној и средњој школи, или се, у сарадњи са одговарајућом основном, односно средњом школом, у посебном одељењу или заводу оснивају одељења основне, односно средње школе за образовање и васпитање тих лица. Лице које издржава казну малолетничког затвора може изузетно, под надзором васпитача, ради завршетка започетог школовања, похађати школу изван завода, ако то дозвољава сигурносна ситуација и програм третмана (члан 190.).¹⁵⁹

5.5. Федерација Босне и Херцеговине

Законом о извршењу кривичних санкција у Федерацији Босне и Херцеговине регулисано је образовање осуђених особа. За осуђене малолетнике и млађе пунолетне особе које немају завршену основну школу у осмогодишњем трајању, Установа је обавезна организовати наставу у циљу стицања основног образовања и наставу за стручно образовање и оспособљавање осуђених, у складу са прописима о основном и средњем образовању. Настава се организује и за остале осуђене за које је то корисно и потребно. У колико се покаже погодним, Установа може организовати наставу у

¹⁵⁹ Закон Босне и Херцеговине о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера, "Сужбени гласник БиХ", бр. 12. (2010)

сарадњи са месним школама, о чему се склапа посебан уговор. Осуђене особе могу бити ванредни ђаци и студенти школа и курсева ван установе, ако то разлози сигурности дозвољавају и ако се програмом третмана оцени да је то потребно и корисно за постизање сврхе извршења казне. Осуђеници који заврше школу добијају сведочанство из ког се не сме видети где је школа завршена (члан 81.). На рад школа које се оснивају у казним установама примењују се прописи о основном и средњем образовању кантона на чијем се подручју налази Установа (члан 82.). Свака Установа треба да има библиотеку са широким дијапазоном литературе, која треба бити доступна свим осуђеницима. Библиотечки фонд по могућности треба проширивати, као и омогућити осуђеницима да користе своју литературу (члан 83.).¹⁶⁰

5.6. Република Српска

Закон о извршењу кривичних санкција Републике Српске, образовање осуђених лица регулише члановима 109. и 110. из којих се може видети да малолетна и млађа пунолетна лица имају право на основно и средње образовање до нивоа трећег степена, а Установа је дужна организовати наставу у складу са прописима о основном и средњем образовању. Настава се организује и за друга осуђена лица за које је то корисно и потребно у складу са утврђеним програмом поступања. На рад школа у казним институцијама примењују се прописи о основном и средњем образовању Републике Српске. Основно и средње стручно образовање може се организовати у сарадњи са школама у месту седишта Установе, о чему се закључује посебан уговор. Установа може организовати и посебне облике стручног оспособљавања осуђених лица (курсеви и семинари). Осуђеници могу бити ванредни ђаци и студенти школа, факултета и курсева ван Установе, ако то разлози безбедности дозвољавају и ако се процени да је то корисно за постизање сврхе извршења казне. Трошкове ванредног школовања сnose сами осуђеници. Из сведочанства или дипломе коју добијају након завршетка школовања не сме бити видљиво где су стечени.¹⁶¹

¹⁶⁰ Закон о извршењу кривичних санкција у Федерацији Босне и Херцеговине, „Службене новине Федерације БиХ“, број 44/98, 42/99, 12/09.

¹⁶¹ Закон о извршењу кривичних санкција Републике Српске, „Службени гласник Републике Српске“, број 12/2010.

5.7. Република Црна Гора

У Црној Гори, васпитање и образовање у пенитенцијарним установама, регулисано је као и другим, бившим Републикама СФРЈ, Законом о извршењу кривичних санкција и то у глави под редним бројем два. За осуђена лица, а нарочито за малолетнике и млађа пунолетна лица која немају завршену основну школу, организује се настава за основно образовање. Може се организовати и настава за стручно образовање и усавршавање. Осуђеном лицу се може омогућити полагање испита ван просторија институције у којој издржава казну (члан 17). Члан 152. односи се на малолетнике који имају права да се школују у пенитенцијарној установи, а ако у установи није организована настава одређеног смера или степена образовања, малолетник такву наставу може да похађа у одговарајућој, редовној средњој школи. Одлуку о упућивању малолетника у редовну школу доноси старешина Васпитно поправног дома уз сагласност директора школе у коју се малолетник упућује. Ако директор школе утврди да малолетник негативно утиче на понашање осталих ученика школе ускратиће му право да похађа наставу.¹⁶²

6. образовање и васпитање у другим европским и ваневропским државама

6.1. образовање у затворима у Америци

Од појаве првих затвора као облика кажњавања, образовање је било укључено у процес рехабилитације и ресоцијализације. Већина затвореника у Сједињеним Државама потиче из примитивне средине и пре доласка у затвор, живели су условима где су образовне могућности биле ограничене. Затвореници су увидели значај едукације у процесу рехабилитације и адаптације у друштву. Значај образовања у затворима у Америци препознат је још пре више од 200 година. Наставни програми су уведени у првим затворима у Сједињеним Државама (*Walnut Street Jail*) 1798. године.

¹⁶² Закон о извршењу кривичних санкција, „Службени лист РЦГ“, број, 25/94, 29/94, 69/2003 и 65/2004, и „Службени лист ЦГ“, број, 32/2011.

Прве школе у затворима су биле фокусиране на моралним и религиозним вредностима. Како се филозофија кажњавања кретала од рехабилитације до контроле криминала, корективно образовање се временом мењало и нови програми су развијани. Крајем 19. века образовање и разне обуке су били од великог значаја, где су наставни предмети попут историје, астрономије, географије и други укључени у програм корективног образовања, односно преваспитања путем образовног процеса. Период 70-их година прошлог века познат је као „Златно доба“ ресоцијализације у америчким затворима. Током овог периода, образовање је постало значајно средство у процесу рехабилитације, док је 80-их година образовање у пенитенцијарним установама бачено у други план, услед проблема са финансирањем наставних програма. Јавност је осуђивала то што држава пружа прилику онима који су повредили закон, да добију могућност да се школују и стекну висок степен образовања.

Првобитно је корективни образовни програм био углавном фокусиран на писменост и основно образовање, док се од недавно проширио на развијање вештина и припрему за потенцијално запошљавање. Учествовање у наставним програмима је обавезно, са циљем да се кроз наставу, код затвореника подстакне жеља за напредовањем и усавршавањем, што ће га удаљити од криминалног друштва и спречити наставак криминалног понашања. Затвореници су у обавези да похађају наставу све док не стекну унапред одређени ниво образовања. Након завршеног обавезног школовања, имају право да изаберу хоће ли наставити даље школовање или да напусте наставни програм.¹⁶³

6.2.Образовање у затворима у Великој Британији

У затворима у Енглеској, осуђеницима су курсеви доступни да би им помогли да стекну нове вештине: да науче да читају и пишу, основне рачунске операције, као и да користе компјутере. Већини затвореника је понуђен План за индивидуално учење, са листом доступних курсева и тренинга. Кроз већину курсева се стичу квалификације које су признате код послодаваца ван затвора, нпр. диплома занатске школе и разни сертификати. Затвореницима је доступно и учење на даљину, нпр. Јавни универзитет.

¹⁶³ <http://www.urban.org/projects/reentry-roundtable/upload/Crayton.pdf>, приступ: 25.02.2014.

За време похађања ових курсева, они уче занате као што су столарство, вртларство, механичарски послови и други.

Многа лица лишена слободе добијају прилику да раде за време одслужења казне, на пример да шију или праве намештај, или да се баве електроником. Овакви послови се обављају у затворским радионицама и углавном су плаћени. Затвореници такође могу радити као испомоћ затворском особљу у кухињи и вешерници.¹⁶⁴

Последња истраживања показују да се 71% малолетних преступника након отпуштања из затвора враћа криминалном понашању у року од 12 месеци. Влада сматра да је пружање образовања високог квалитета малолетним преступницима у затвору од кључног значаја за спречавање рецидивизма, и умеравање ка продуктивном и узорном начину живота након затвора. Испитивања показују да је 86% малолетника у поправним домовима у неком тренутку било искључено из школе, и да је код скоро половине малолетника у старости од 15-17 година ниво писмености био као код седмогодишњег детета. Истраживања такође показују да 18% осуђених малолетника у затворским установама има посебне образовне потребе.

Како би помогли малолетним преступницима да започну нови живот и обезбеде им образовање високог квалитета, Влада је одлучила да трансформише домове за малолетнике и акценат стави на образовање, што је остварила оснивањем такозваних Безбедних колеџа (Secure Colleges), где су учење, стицање заната и вештина главни стуб режима који је фокусиран на едуковање и рехабилитацију малолетних преступника.¹⁶⁵

6.3. Образовање у затворима у Немачкој

У немачким затворима особље се дели на три групе: затворска управа/администрација, обезбеђење затвора и особље које је задужено за третман. Све три групе су мање или више укључене у разне облике пенитенцијарних третмана, али трећа група се једино бави класичним третманом затвореника. У ту групу спадају професори, психолози, социјални радници и свештеници.

Прооблем у скоро свим немачким затворима је недостатак особља у свим сегментима: обезбеђење, образовање, спорт, радна пракса и развијање вештина.

¹⁶⁴ <https://www.gov.uk/life-in-prison/education-and-work-in-prison>, приступ: 25.02.2014.

¹⁶⁵ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/273402/transforming-youth-custody-consultation-response.pdf, приступ: 26.02.2014.

Изражена је и потреба за психолошким експертима за специјалне злочине попут сексуалне деликвенције, зависности од дроге или тешко насиље. Тренутно је број затвореника у немачким затворима све мањи, иако се и даље јавља проблем са попуњеним капацитетима. Овај проблем је у протеклим годинама био много већи. Затворски услови лишавају затворенике многих свакодневних ствари, као што је породица, новац, пријатељи, приватни простор, самостално доношење одлука и др. У намери да помогну осуђеницима да се суоче са ситуацијом у којој се налазе, као и да покушају да изграде даљи живот без криминалног понашања, затворски систем нуди и спроводи различите мере. Затвореници су у контакту са породицом преко писама, телефонских позива и посета. У одређеним случајевима, затвореницима је дозвољено да напусте затвор на одређени временски период као би видели своју породицу. Они могу да причају са социјалним радницима, психолозима и другим експертима који им помажу да реше своје приватне и социјалне проблеме. Сваки затвореник се доласком у пенитенцијарну установу укључује у процес социјалне рехабилитације и ресоцијализације. Како би испунили дан, затвореници имају редован посао унутар затвора и на тај начин зарађују новац. У слободно време могу да се баве спортом, и да учествују у различитим пројектима, као што су курсеви језика, музичке секције, и остало. Све ове мере се спроводе у складу са законом. За сваког затвореника постоји индивидуални план третмана. Рад је обавезан за све затворенике, док је образовање факултативни избор затвореника. Немачки затворски систем нуди различите послове и прилику за усавршавање у одређеним професијама. Затвореници могу да похађају школу и курсеве, од основне и средње школе, па све до више школе, а у неким случајевима и до универзитета.

Велики број затвореника има низак ниво образовања и професионалних вештина, и многи од њих су били незапослени пре доласка у затвор. Због тога је неопходно да се подигне ниво образовања кроз различите програме, као би се повећале могућности да осуђеник нађе редован посао након изласка из затвора. Истовремено, на овај начин се повећава ниво самопоуздања, осећај самосталности и постигнућа. Процент запослених у затвору је 86-90%.¹⁶⁶

¹⁶⁶ http://www.lpps.eu/pdf/survey_current_prison_situation_report_germany.pdf, приступ: 26.02.2014.

6.4. **Образовање у затворима у скандинавским земљама**

Европска Унија и појединачне европске земље теже да младим људима обезбеде адекватно образовање како би стекли знање и вештине потребне за даљи живот у друштву које се константно мења. Јасно је да ће без основних вештина и знања поједници бити искључени из уобичајеног образовног система и тржишта рада. Осуђеници су ти који се најчешће срећу са овим проблемом. Један од предуслова за успешно спровођење образовних програма у пенитенцијарним установама јесте способност надлежних органа да процене могућности и потребе затвореника.

Образовање у пенитенцијарним установама мора бити у складу са редовним образовним системом. Истраживање показује да је већина затвореника имала неадекватно школовање у односу на остатак друштва. Квалитетно образовање у затворским установама доприноси сузбијању криминалитета у смислу да је већа вероватноћа да ће затвореници наставити школовање и запослити се након отпуштања из казнено-поправне установе. На примеру Скандинавских земаља, истраживања показују да се приступ образовању у затворским установама разликује од земље до земље.¹⁶⁷

-Данска

Дански кривични законик, који је ступио на снагу још 1866. године, одређује два типа дугорочног лишавања слободе: боравак у пенитенцијарној установи и боравак у поправном дому. образовање у затвору је првобитно уведно у пенитенцијарним установама где су запослени у установи били истовремено и предавачи. Иако се током година мењало у теоријском и практичном погледу, образовање је остало саставни део издржавања казне. Усвајање Данског цивилног кривичног законика довело је до оснивања казено-поправних домова за малолетнике, што је организовану наставу у затворским установама подигло на виши ниво. Овакав корак је за циљ имао да се малолетним преступницима, у старости од 15 до 21 године, омогући третман који подразумева саветовање и образовни програм, како би се рехабилитовали и постали узорни грађани.

¹⁶⁷http://books.google.rs/books?id=gJqO_Lzj7xgC&printsec=frontcover&dq=prison+education+in+nordic+countries&hl=sr&sa=X&ei=W3AGU4b8JoTmywPGpIDIDg&ved=0CCsQ6AEwAA#v=onepage&q&f=true, приступ: 22.02.2014.

У казнено-поправним домовима за малолетнике, образовање је било обавезно. Наставници су предавали дански језик, математику, писање, итд. Разлог за увођење обавезне наставе је сазнање да многи затвореници имају озбиљне потешкоће услед неадекватног образовања. Због тога се наставни програм, који се у почетку спроводио кроз индивидуално предавање у затвореничкој ћелији, базирао како на основно образовање, тако и на јачање самопоуздања појединца, самосвести и способности да самостално доноси одлуке. Настава у учионицама је уведена у данским затворима 1932. године.

Дански затвореници су у обавези да раде и да се образују. Ова обавеза се може испунити на више начина, а један од њих је и учествовање у затворском образовању. Затвореници имају право да одаберу чиме ће се бавити, уз помоћ особља које их додатно мотивише. Мотив за укључивање у наставни програм може бити различит: неки желе да испуне слободно време, док други то виде као прилику да побољшају своје образовање и тако обезбеде бољи посао и статус у друштву након изласка из затвора.

-Финска

У Финској, образовање је обавезно за децу, од дана када напуне 7 година, све док не наврше 17 година. Мали је број затвореника који спадају у ову старосну групу, због тога што преступници млађи од 18 година нису осуђени на извршавање казне, осим у посебним околностима. Истраживања показују да 6% финских затвореника није завршило основну школу. Затворска настава је организована као настава за одрасле, зато што су њене методе најприкладније за образовање затвореника. Она обухвата основно и средње образовање, као и вишу школу са специјалним програмима за одрасле. Малолетни преступници у Финској су дефинисани као појединци који су починили злочин између 15. и 20. године живота. Малолетни преступници који су осуђени на казну затвора од 6 месеци до 4 године смештени су специјалном одлуком суда у пенитенцијарне установе за малолетнике. Већина малолетних делинквената је смештена у затвор где могу добити адекватно основно образовање које омогућава виша школа за одрасле. Министарство просвете надгледа општине, групе припојених општина или регистровану организацију која нуди више образовање. Оваква настава може бити делом или у целости независна, настава у учионици и настава на даљину.

У Финској, већи део затворске наставе је организован од стране образовних институција под надзором просветних власти. Године 2001., 46 образовних институција

је учествовало у подучавању у затворским установама. Осам од њих су биле више школе за одрасле, једна је била образовни центар за одрасле, и 37 су се квалификовале као колеџ. У овим затворима, настава је такође организована у сарадњи и под надзором образовних институција. У затворима где нису понуђене наставне активности од стране неких других образовних установа, ангажују се наставници по радном сату, или наставу држе чланови затворског особља, чији је задатак да подстакну затворенике да раде на својим основним способностима кроз независне студије. Остатак затворског особља помаже затвореницима око учења, похађања курсева и остало. Затворско образовање прати редовни школски план и програм. Дипломе и оцене се додељују на исти начин као и ван затвора. Завршене студије у затвору се вреднују у школама које похађају након отпуштања.

Од 1975.године, дневне наставне активности су прихваћене као алтернатива за рад. Други видови рехабилитационих активности су прихваћени као алтернатива од 1995., када је обавеза затвореника да ради била замењена обавезом затвореника да учествује у слободним активностима.

-Норвешка

Циљ образовања у норвешком затворском систему је да пружи основно и средње образовање затвореницима у новрешким затворима. У овај процес су укључени и курсеви који се не тичу основних знања. Ученици у затворским школама су одрасли. Скоро 70% затворских студената је старо између 23 и 49 година, док је половина између 31 и 50 година. Старосна група од 41 – 60 година чини 19% целокупне групе ученика. Ученици старости 15-22 године сачињавају 12%. Један од циљева је да се наставне активности у затвору усмере на занатске вештине. У прилог томе иду резултати истраживања који показују да је 63,4% затвореника изразило жељу да научи неки занат. Други циљ је да понуди скраћене курсеве који омогућавају затвореницима да усаврше своје вештине у одређеним областима. Посебна пажња је посвећена женама и занатима које се тичу њих. Још једна област која се наводи као битна је коришћење дигиталне опреме, тј. оспособљавање затвореника да користе савремене технологије. Практични предмети су важни, и затвореницима се даје прилика да што боље искористе свој креативни потенцијал. Мора да се обезбеде и што бољи услови за

образовање и наставу, што подразумева одговарајуће учионице и радионице где ће затвореници пролазити кроз наставни програм.¹⁶⁸

-Шведска

Статут издат од стране шведске Националне агенције за образовање поставио је предуслове за опште образовање одраслих у затворима. образовање у затвору је оно које је потребно сваком затворенику и обухвата основно образовање одраслих (разреди 1-9, основно и ниже средње свеобухватно образовање), шведски за имигранте, специјално образовање за затворенике са сметњама у учењу, и више средње образовање. Постоји споразум између Дирекције за затворску и условну казну (Prison and Probation Service) и Јавне службе за запошљавање који регулише како фокус тако и опсег стручног усавршавања, укључујући и усавршавање вештина за тржиште рада. Универзитет и високо образовање се нуде као учење на даљину од стране свих шведских институција високог образовања, уз индивидуално туторство редовних затворских предавача, и других облика образовања, као што су студијски кругови и неформално образовање, као што су курсеви о родитељству. Основна функција Дирекције за затворску и условну казну је да спроводи санкције донете од стране правосуђа. Та улога захтева комбиновање заштите друштва са рехабилитацијом појединачног затвореника. образовање има двоструку функцију у раду са затвореницима. Део је целине и, у исто време, има јасно одређену и независну вредност за појединца. Прва од ових функција је рехабилитација, док се друга заправо односи на сва људска бића - образовање је од пресудног значаја за развој нашег знања, вештина, као и за увиђање потенцијала друштва, одговорности према друштву, на радном месту, у породици, међу пријатељима. Успех прве функције може се видети у смањеном рецидиву, док се други може мерити само кроз параметре друштвених и моралних вредности.

Пошто је затворско образовање једна од тежњи националне образовне политике у области образовања одраслих, приоритет су пре свега појединци који нису завршили основну школу или еквивалентни облик образовања одраслих. Даље, приоритет се одређује на основу истих принципа као и за општинско образовање одраслих, што значи да појединци са мање претходног образовања имају приоритет, као и појединци који:

¹⁶⁸http://books.google.rs/books?id=gJqO_Lzj7xgC&printsec=frontcover&dq=prison+education+in+nordic+countries&hl=sr&sa=X&ei=W3AGU4b8JoTmywPGpIDg&ved=0CCsQ6AEwAA#v=onepage&q=prison%20education%20in%20nordic%20countries&f=false, приступ: 22.02.2014.

- желе да заврше студије започете у складу са појединачном студијским програмом,
- којима је потребна даља едукација за посао који већ обављају,
- којима је потребно образовање за планиране или будуће професионалне изборе.

Учешће у образовним активностима је добровољно. Да би учествовали, затвореници морају да се пријаве и морају бити мотивисани. Учешће у образовним активностима одвија се на основу индивидуалног образовног плана, који је фокусиран на живот након изласка из затвора. Радне и едукативне активности плаћене су у складу са фиксним платним сатом, мада се за неке врсте рада плаћа на акорд или на основу учинка.¹⁶⁹

У Шведској постоји 55 затвора. Премештање затвореника из једног у други затвор је честа појава, тако да је важно имати организацију образовања на националном нивоу. Затвореници морају да буду у стању да наставе са својом едукацијом, где год да се налазе. Ово је постигнуто кроз успостављање Центра за учење у сваком затвору у земљи. У сваком од ових центара ради неколико високо квалификованих предметних предавача.

Сви курсеви (скоро 140; шведски за имигранте, основно и средње образовање одраслих) су доступни из свих затвора. Ово је омогућено коришћењем различитих модела учења. Сваки предавач ради и локално и образовање на даљину. Осим тога, предавач има улогу татора или ментора. Када затвореник има предавача на даљину у току одређеног курса, то даље значи да он има подршку у процесу учења не једног татора, већ два - једног из локалног Центра за учење и предавача на даљину који ради у другом затвору. Такође, затвореник који је у току одређеног курса пребачен у други затвор наставља едукацију са истим предавачем. За предавача то само значи да ће ученик који је почео локални курс завршити исти као ученик на даљину.

Образовање је индивидуално. Уколико постоји један једини затвореник у земљи који жели да учи француски језик, и то је могуће. Затвореници уче својим темпом, могу почети у било које доба године, и сви имају индивидуални план студија. Поред предавача, у седишту Центра за учење раде и два саветника за каријеру. Они такође подржавају затворенике / ученике кроз исту интерну мрежу на којој они уче на даљину. Саветници, као и предавачи, могу да отворе индивидуалне форуме на интранету Центра

¹⁶⁹ <http://www.norden.org/en/publications/publikationer/2009-536>, приступ: 28.02.2014.

за учење. Затвореници овим путем постају независнији, јер не морају да чекају свој ред на телефон и нико чује о чему разговарају са својим саветником.¹⁷⁰

6.5. Образовање у затворима у Канади

Затвори у Канади су данас део покрајинског поправног система који такође укључује покрајинске поправне центре за оне који су осуђени на казну затвора на мање од две године. Казне од две године или више служе се у савезним затворима који су део Поправне службе Канаде (Correctional Service Canada). Институције за малолетнике, познатије као поправни домови, под покрајинском су јурисдикцијом.¹⁷¹

Образовни програми за затворенике су конструисани тако да мењају начин на који ови појединци делују и реагују на свет око њих, и истовремено им пружа могућност да савладају вештине успеха на продуктиван начин. Когнитивна обука као и обучавање о понашању, едукативни програми који задовољавају индивидуалне потребе преступника, и стручно оспособљавање се организују како би затвореници видели себе у новом и другачијем светлу. Коначно, циљ образовања одраслих у затворима у Канади је омогућавање затворенику да увиди сопствене вредности, негује самопоштовање, и да им пружи потребну обуку и припрему које су неопходне за реинтеграцију у друштво.¹⁷²

Део овлашћења Поправне службе је да рехабилитује преступника својом негом. Поправна служба Канаде (CSC) је одлучна да успе у свом циљу едукације затвореника, како би се они могли истаћи у заједници. У том циљу, следећи образовни програми доступни су у институцијама минималне, средње и максималне безбедности:

- основно образовање одраслих (разреди 1-10),
- средње образовање,
- стручно образовање и
- високо образовање.

Сваки део програма пружа преступницима прилику да стекну образовање које одговара њиховим потребама, постигнућима и способностима. Програм основног образовања одраслих је образовни приоритет Поправне службе Канаде (CSC). Овај програм има и највећи проценат полазника (око 40%). Успешан завршетак пружа основу са које

¹⁷⁰ <http://www.prisonerseducation.org.uk/index.php?id=343>, приступ: 01.03.2014.

¹⁷¹ <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/prison>, приступ: 01.03.2014.

¹⁷² http://irssh.com/yahoo_site_admin/assets/docs/20_IRSSH-190-V2N2.9010228.pdf, приступ: 02.03.2014.

преступници могу даље да унапређују своје образовање у другим областима где је писменост неопходна. Штавише, осећај постигнућа и самопоуздања који проистиче из успешно завршеног програма овог типа може подстаћи преступнике да и даље праве позитивне промене у својим животима.

Програм средњег образовања подразумева ниво завршеног дванаестог разреда и обухвата око 25% учешћа у свим образовним програмима. Затвореницима у поправним установама Канаде је јасно да је средња школска спрема постала предуслов за обезбеђивање трајног запослења, као и за могућност учествовања у различитим типовима обука. Пријављују се за овај програм у све већем броју. Сертификат који се добија по успешном завршетку курса изједначен је са дипломом средње школе.

Стручни програми су избор око 25% затвореника. Пружају обуку везано за широк спектар вештина које су релевантне за могућности запошљавања које постоје у институцијама, као и у заједници. Неке од тема које се тренутно обрађују у CSC стручним програмима су:

- варење и трговина металима,
- фризирање,
- лакше поправке мотора,
- аутомеханика и аутолимарија,
- електроника,
- столарија и прављење полица,
- тапацирање,
- водоинсталатерство,
- кување и
- компјутерско програмирање.

Програми стручног образовања укључују опште вештине које се примењују у великом броју стручних области. Ове вештине покривају, у најмању руку, предмет безбедности индустрија и радњи, као и личне и међуљудске вештине за успех на радном месту.

Високо образовање нуди осуђеницима прилику да стекну занат или професију, као и да унапреде своје квалификације пре изласка из затвора. Мање од 10% учесника у програмима образовања се определили за високо образовање.

Сваки поправни програм позива на групне интеракције кроз које затвореници уче и вежбају вештине на које ће се морати ослонити како би олакшали реинтеграцију и прилагодили се раду у приватном сектору. Ове вештине су од суштинског значаја за

програм запошљавања и укључују решавање проблема, критичко мишљење, тачност, интеракцију са сарадницима, поштовање ауторитета као и мишљења и осећања других људи.

Затвореници који раде док су у установи могу зарадити између 5,25 и 6,90 канадских долара дневно, у зависности од учинка. Незапослени преступници добијају дневни унос у износу од 1,00 долара. Плата може бити укинута за преступнике који одбијају да раде или да учествују у институционалним програмима.¹⁷³

6.6. Образовање у затворима у Аустралији

Одељења поправних служби широм Аустралије и многе земље широм света увеле су програме образовања и обуке у својим затворима, а користе завршавање курса и смањени рецидив као меру успеха. Интервенције које смањују стопе рецидива, као што су учење у затвору и учење интегрисано са послом, пружају највећу повраћај заједници у смислу смањења трошкова издржане казне, као и других полицијских и правних трошкова. Образовање и обука у затвору представља скуп специфичних и општих животних способности, док учење интегрисано са послом препознаје значај и промовише друштвене аспекте успешне реинтеграције. Обе ове интервенције се нуде над одраслим затвореницима у затворима Западне Аустралије, и пружају бившим затвореницима прилику да учествују како у заједници тако и на тржишту рада.¹⁷⁴

Једна од улога затвора је да обезбеди ефикасно окружење које смањује ризик рецидива. Многи затвореници су достигли ниво образовања и вештина који је далеко испод просека Аустралије и велика је вероватноћа да ће бити незапослени, што даље има утицај на њихово здравље и способност да нађу смештај. Увођење стручног образовања и обуке (VET) програма, као део рехабилитације затвореника пружа могућност преступницима да се ова непогодност смањи, чиме се повећава вероватноћа успешне реинтеграције у заједницу и смањује ризик од новог кривичног дела. Програми обухватају програме током издржавања казне, програме прелазног периода и програме запошљавања, могућност да се укључе у смислен рад у затвору, развој стручног усавршавања, лакши приступ саветима о здравственим услугама, образовању,

¹⁷³ <http://www.csc-scc.gc.ca/correctional-programs/002001-3000-eng.shtml>, приступ: 02.03.2014.

¹⁷⁴ https://www.ecu.edu.au/__data/assets/pdf_file/0007/460933/Giles-and-Whale-2013-Prisoner-education-Phase-1-report.pdf, приступ: 03.03.2014.

обуку и смештај пре отпуста.¹⁷⁵ У Западној Аустралији затвори су програме контролисања понашања, комерцијални или домаћи рад и опције учења учинили доступним притвореним и осуђеним лицима. Многи затвореници комбинују формално образовање или обуке у различитим трајањима са радом током затворске казне. Неки затвореници такође морају да похађају судски прописане курсеве као што су програми за болести зависности, програми за сексуалне преступнике или програми сузбијања беса. Већина затвореника који се одлуче да учествују у програмима образовање / обука прилагођавају курсеве дужини казне. Велика већина курсева завршава се након десет недеља (време трајања семестра) или мање (време трајања кратких курсева). Затвореници имају могућност да унапреде своје образовање, укључујући завршетак школовања, основног образовања одраслих, односно да дође и до нивоа вишег образовања. Затвореници "приправници" могу да похађају комплетне курсеве стручног образовања и обуке (VET) који воде до сертификовања квалификација, или да одаберу модул или предмет који за резултат имају стицање једне или више вештина. Већина затвореника имају приступ бесплатним национално признатим програмима образовања и обуке, укључујући стручне приправничке праксе. Затвореници такође могу да приступе другим образовним програмима који су на располагању у некој држави Аустралије или чак у иностранству. Ово може да буде о затворениковом трошку ако програм није бесплатан.

Од 2003, одрасли преступници имају у понуди националну акредитовану обуку, што значи да је обука препозната и ван затвора и пружа преносивост стручне спреме у заједницу. Кроз узајамно корисне партнерске односе са колецима техничког и даљег образовања (TAFE) пружена је обука преступницима, курсеви који наглашавају корисне образовне путеве, како у затворским објектима тако и у заједници. На овај начин, преступници напуштају затвор уз веће шансе за проналажење посла или настављање школовања.¹⁷⁶

¹⁷⁵ <http://www.aic.gov.au/publications/current%20series/crm/61-80/crm065.html>, приступ: 03.03.2014.

¹⁷⁶ Vocational education and training for adult prisoners and offenders in Australia: Research readings, приступ: 03.03.2014.

III Резултати емпиријског истраживања

1.Опис истраживања

Истраживање је извршено у ВП Дому у Крушевцу, који је формиран 1947. године маја месеца. Тадашњи министар за унутрашње послове НР Србије Слободан Пенезић- Крцун је говорио да у Србији постоји одређени број делинквената, а то су деца која с обзиром на свој узраст не могу бити упућена у затвор па је зато потребно ту децу склонити на једно место и према њима применити систем преваспитања који одговара том узрасту. Најпре је адаптиран објекат за смештај малолетника при чему је ангажована група од око четрдесет грађевинских радника осуђеника из КП- Дома Ниш. Прва група малолетника приспела је у Дом 11. јуна 1947. године. У то време у Дому није било васпитача, а њихову улогу вршили су милиционери који су били бирани према следећим критеријумима: истицање у раду са затвореницима и поседовање стрпљења за рад са малолетним делинквентима, као и морално политичка подобност. Систем васпитања добија своје конституционалне назнаке крајем 50-их година прошлог века и то најпре када је реч о претходној фази односно пријемном одељењу- карантину који је у примени од краја 1956. године, као форма за издвајање новопримљених малолетника са циљем упознавања са кућним редом и привикавања на услове живота и рада у Дому. У периоду од 1955.- 1960. године изграђени су нови објекти за малолетнике и створени су повољнији услови уа васпитно- поправни рад. Методе коришћене у раду васпитача су: посматрање, подстицај, педагошки разговор, уверавање и спречавање.

Године 1967. формирана је служба за преваспитање малолетника са три одсека:

1. одсек за васпитни рад,
2. одсек за образовање и
3. одсек за испитивање личности и професионалну оријентацију (пријемно одељење).

Васпитна служба је била усмерена ка развоју личности малолетника и припремању за преузимање права и обавеза у друштвеној заједници. Године 1974. Дом је увео вертикално прогресивни ситем васпитања и интерну класификацију. Класификација је обухватала распоређивање малолетника у поједина одељења, при чему је подразумевала: прилагођавање третмана особинама личности васпитаника, примену

критеријума према понашању малолетника и односу према учењу и раду, и уважавање спремности малолетника да прихвати третман.

Као и васпитање и образовање има свој развојни пут. По оснивању Дома сусрећемо се са основним образовањем малолетника које се одвијало кроз једногодишњи четвороразредни течај. Следећа фаза која употпуњује образовање је фаза која обезбеђује предуслов за избор и изучавање занимања. Од школске 1961/1962. своју улогу у образовном процесу почиње да остварује школа за основно образовање одраслих „Младост“.

Може се рећи да ВП Дом Крушевац од самог почетка посебну пажњу придаје друштвеном животу малолетника. Друштвене активности које се јављају у ВП Дому као облик и форма рада и метод васпитања малолетника чине важан део јединственог процеса васпитања и образовања и професионалног оспособљавања малолетника. Кључни елементи процеса преваспитања и ресоцијализације представљају културно-забавне активности малолетника, од оснивања дома до данашњег дана. У време оснивања установе формирана је и Домска библиотека које је у почетку обухватала марксистичку литературу. Употпуњавање фонда библиотеке пратио је позитивно интересовање малолетника за библиотечки фонд.

Садржајно испуњавање слободног времена је обезбеђивано приређивањем филмских пројекција и позоришних представа. Примену савремених метода у раду са малолетним преступницима треба посматрати у контексту опште реформе ВП Дома Крушевац која се одвијала у периоду од 2001-2007. године. То подразумева индивидуализацију третмана, изграђивање ауторитета уз поштовање своје али и туђе личности, подизање угледа васпитача, усвајања начела ресторативне правде и других делатности у Дому. Да би се малолетник мотивисао третман му омогућава свакодневно телефонирање, дописивање, примање посета и пакета, располагање новцем, здравствено и стоматолошко збрињавање, тв, излазак у град, концерти, изложбе, излети са планинарима, коришћење викенд одсуства, наградних одсуства, годишњих одмора, обука за вожњу, компјутере. На располагању им је тв сала, библиотека, дневна штампа, уметнички атеље и спортски терени.

У сарадњи са УНИЦЕФ-ом успостављен је систем нивоа и бодовања који је предвиђен да развија самоконтролу и одговорност, при чему се подржава способност

појединца да управља својим понашањем.¹⁷⁷ У систему нивоа и бодовања постоји четири нивоа. Први ниво нема погодности, осим законом прописаних, други ниво подразумева излазак са васпитачем, трећи обухвата могућност одсуствовања, а четврти могућност да се крећу без инструктора ван ВП Дома и излазак са посетом. У току дана добијају оцене од 0-3 и у односу на оцене се израчунава проценат на ком нивоу ће бити. Систем бодовања и нивоа (СБН) је програм који описује и постепено развија пожељно понашање код малолетника за време њиховог боравка у Васпитно поправном дому. Пожељно понашање и нова знања која се стекну док су малолетници у Дому имају за циљ да им омогуће што успешнији повратак њиховим породицама и животним срединама после завршетка програма у Дому. Овај систем се заснива на веровању у способност промене и учења нових животних вештина од стране малолетника који учествују у програму. Од малолетника се очекује да прате правила и прописе, који су утврђени да би заштитили и њих и особље које је одговорно за бригу о њима. Малолетницима је доступан Кућни ред установе, Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица и Правилник о поступању према малолетницима.¹⁷⁸

Образовање у ВП Дому се одвија по систему образовања за одрасле. Малолетници који су кренули у неку од средњих школа које нема у Крушевцу, иду на испите у матичну школу. Приликом завршетка школовања штићеници ВП Дома добијају диплому крушевачке школе како би се заштитили од стигматизације приликом изласка из ВП Дома. Третман који им се пропише у пријемном одељењу обично поред школе обухвата и неки од заната за које се процени да штићеник треба на основу способности може да заврши, а све у циљу ресоцијализације и уклапања у друштвене токове након напуштања ВП Дома. Малолетник у пријемном одељењу има право да изрази жељу за одређеним занатом. У оквиру дома постоји производни погон и следеће радионице: алатничар, аутомеханичар, вешерај, водоинсталатер, економија, електричар, зидарска, котлар, кројач, кухиња ливница, ливница, лимарска, машинбравар, металостругар, металоглодач, молерска, монтер цг, оштрач, пекара, припремна, столарска, фризерска и хортикултура.

¹⁷⁷ Монографија; Васпитно-поправни дом Крушевац, 60 година постојања и рада/1947-2007, Васпитно поправни дом Крушевац, 2007.

¹⁷⁸ Правила система бодовања и нивоа у Васпитно поправном дому у Крушевцу, приручник за особље.

У време слободних активности штићеници могу користити физкултурну салу, фудбалски терен као и ликовну, музичку, драмску и литерарну или рецитаторску секцију. За потребе ликовне и музичке секције користи се атеље, а за потребе драмске секције амфитеатар израђен по стандардима крушевачког позоришта. У Дому културе могу да се баве стоним тенисом, шахом, да играју пикадо или да користе играоницу са рачунарима. Такође имају и простор за вернике.

Велики број малолетника користи теретану за вежбе обликовања, трбушњаке, склекове, дизање тегова. Просторија коју користе као теретану опремљена је следећим справама: гладијатор, бенч клупа, тегови, цакови за бокс и бокс рукавице, шипка за згибове, справа за трбушњаке и трака за трчање.

У женском одељењу постоји и секција израде накита. На дан Светог Луке (сликарска слава) организује се продајна изложба за малолетнике који похађају секције. Новац који добију од продатих предмета задржавају штићеници, сем оног дела који је Дом као установа уложио у израду одређених слика и накита. За последњих девет година одржане су четири изложбе ван ВП Дома. Дом издаје часопис за интерну употребу, под називом „Младост“. Часопис је у електронској форми, а како Дом услед недостатка материјалних средстава нема штампано издање, штићеници Дома се са садржајем часописа могу упознати путем огласне табле у Дому културе. Посебан ефекат у ресоцијализацији малолетника имају њихови радови који излазе у часопису, што представља позитиван облик социјалне промоције за учеснике појединих секција.

Као награду за најбоље малолетнике у зимском периоду користи се базен, позориште, планинарење.

2.Предмет истраживања

Образовање и васпитање у пенитенцијарним установама представља облик третмана који треба да спречи будуће криминално понашање осуђених лица. Третман као појам користи се у криминолошкој литератури и означава начин поступања са осуђеним лицима у току извршења казне, чији је основни циљ, остварење сврхе кажњавања или поправљање, преваспитање и ресоцијализација учинилаца кривичних дела који су лишени слободе. Третман представља сложен систем метода, мера и поступака којима се утиче на услове живота осуђених лица и промену њихове личности

у специфичним условима какви су услови изолације. Обухвата три фазе које имају задатак да ресоцијализују осуђена лица и то су:

1. судски третман,
2. третман у установи и
3. постпенални третман.

Предмет истраживања је третман у установи, односно један од облика третмана, васпитање и образовање. Место, значај и утицај образовања на васпитање и преваспитање малолетника у ВП Дому такође спада у предмет истраживања. Криминолошка истраживања указују на то да ниско образовање уз испреплетеност са криминогеним факторима има велику улогу у појави криминалног понашања, јер се ниво образовања осуђеничке популације пре извршења кривичних дела показао као веома низак. Процес преваспитања за крајни циљ има смањење стопе рецидивизма. Свака пенитенцијарна установа треба да спроводи одређене методе и поступке којима би подигла образовни ниво осуђених лица, а нарочито малолетних делинквената. Осуђеном лицу треба омогућити да прихвати социјално понашање које је прихватљиво у друштву а оно се тиче уверења, ставова и моралних норми. У заводима се образовање спроводи у оквиру школског програма. Сматра се да је образовање осуђеника од посебног значаја за развијање пожељног понашања. Истраживање је извршено у Васпитно поправном дому у Крушевцу. За истраживање можемо рећи да има теоријски и практични, научни и друштвени значај, јер образовање као облик третмана треба да утиче на спречавање будућег криминалног понашања.

3. Циљ и задаци истраживања

Циљ истраживања је био, утврдити у којој мери се остварује процес ресоцијализације осуђених малолетника у Васпитно поправном дому и то на основу образовања и васпитања. Такође је и циљ, идентификација ставова и мишљења осуђеника о значају образовања за њихово преваспитање у току издржавања васпитне мере. Из предмета и циља истраживања произилазе и задаци, а они су били следећи:

1. Утврдити који се васпитно-образовни садржаји реализују у ВП Дому.
2. Утврдити какав је став осуђених малолетника према васпитно-образовним садржајима који им се нуде.

3. Које од понуђених активности осуђена лица најчешће бирају у слободно време.
4. Колики број малолетника заврши основну школу.
5. Колики број малолетних осуђеника заврши средњу школу и занате.
6. Колико је значајна подршка малолетницима у процесу ресоцијализације од стране запослених у ВП дому.
7. Колико је значајна подршка осуђеним лицима од стране породице у процесу ресоцијализације.
8. Да ли је штићеницима ВП дома неопходна подршка пријатеља из ВП дома.
9. Да ли им је неопходна подршка пријатеља ван ВП дома.
10. Испитати степен задовољства код малолетника што се тиче наставно образовних садржаја који су им понуђени.
11. Који успех остварују.

4. Хипотезе које су проверене истраживањем

Истраживањем које је спроведено проверене су следеће хипотезе:

1. Велики број малолетника учествује у процесу васпитања и образовања.
2. Велики број малолетника који похађа средњу школу завршава трећи степен средње стручне спреме.
3. Велики број малолетника је морао да завршава основну школу након доласка у ВП Дом.
4. Мали број осуђеника после завршене основне школе наставља са средњошколским образовањем.
5. Образовање у ВП Дому спроводи се у оквиру школског програма и путем предавања о актуелним друштвеним питањима и темама, гостовања уметника, читања дневне штампе и коришћења мас медија.
6. Велики број испитаних има просечан ниво интелигенције.
7. Велики број малолетника потиче из дисфункционалних породица.
8. Велики број малолетника потиче из породица у коме бар један од родитеља или старатеља има агресивно понашање.
9. Велики број испитаника потиче из породице у коме бар један од родитеља или старатеља има проблем са алкохолизмом.

10. Већина испитаних малолетника има неког од ближих сродника у затвору.
11. Већина испитаника је понављало неки разред.
12. Велики број малолетника је у току свог школовања био у сукобу са својим професорима или је кажњавано укорима током школовања пре доласка у ВП Дом.
13. Велики број малолетника има добар и врло добар успех у пенитенцијарној установи тј. у ВП Дому у Крушевцу.
14. Однос са васпитачима код већине испитаника је незадовољавајући.
15. Претпоставља се да од понуђених активности, у слободно време најчешће бирају активности рекреативног карактера.
16. Велики број испитаника није задовољан начином на који проводи слободно време.
17. Велики број испитаника не учествује у избору васпитно-образовних садржаја који су усмерени на њихов лични развој, а који им се нуди у ВП Дому.
18. Активности које су усмерене на лични развој малолетних осуђеника имају велики утицај на њих у току издржавања васпитне мере.
19. Већина малолетника није задовољна квалитетом садржаја који су понуђени.
20. Већина малолетника је у ВП Дому због крађа и разбојништава.
21. Већина испитаних малолетника има изричане васпитне мере пре доласка у Дом.
22. Током издржавања васпитне мере велики број малолетника је често дисциплински кажњаван.
23. Већина малолетника користила је психоактивне супстанце пре доласка у ВП Дом.
24. Велики број испитаних малолетника је пре доласка у ВП Дом имало веома лош успех у школи.

5.Узорак и метод истраживања

Истраживање које је спроведено у Васпитно поправном дому у Крушевцу обухватило је 55 испитаника мушке популације која је у процесу школовања, изабраних по методи случајног узорка. Како се у ВП Дому у том периоду у ком је вршено истраживање налазило 226 штићеника, узорак представља 24,34% од укупног

броја, што је, по мишљењу истраживача, довољно за репрезентативност и релевантност података добијених у истраживању. Од 226 штићеника у одељењу општег програма или како се некад звало, полуотвореном одељењу се налази 174 малолетника, у одељењу за интензиван васпитно корективан рад, (затвореном) 22, у отпусном, (отвореном) 11, у пријемном 9 малолетника, и у женском 10 малолетница.

Сви испитаници обухваћени истраживањем су мушког пола и имају просечно 18,35 године старости, од којих најмлађи испитаник има 16, а најстарији 21 годину. Испитаници са највишеведеног времена у Дому су испитаници са преко 3 године, а испитаници са најмањеведеног времена у Дому су они који су у дом стигли текуће 2013. године, што значи да су у дому провели мање од једне године.

Истраживање је спроведено у периоду од 13. новембра 2013. године до 12. фебруара 2014. године.

Приликом истраживања коришћени су следећи методи:

1. Правно-догматски метод.
2. Упоредно правни метод.
3. Посматрање са анализом садржаја.
4. Анкета.
5. Интервју.

Правно догматски метод је коришћен приликом обраде законских норми у српском законодавству, док је упоредно-правни метод коришћен приликом упоређивања закона о извршењу кривичних санкција у Србији и некадашњим Југословенским Републикама. Метод посредног посматрања заједно са методом анализе садржаја примењени су приликом увида у личне листове осуђених малолетника. Анкета је урађена са одређеним узорком малолетничке популације, који је обухватио 55 испитаника који су у процесу школовања. Интервју извршен са васпитачима запосленим у ВП Дому у Крушевцу, као и са одређеним узорком штићеника ВП Дома.

Малолетници који су интервјуисани, добровољно су пристали на разговор. Током истраживања често су вођени неформални разговори са штићеницима Васпитно поправног дома, који су допринели квалитету истраживачког рада.

6.Анализа резултата истраживања

Приликом истраживања које је спроведено у Васпитно поправном дому у Крушевцу, а по подацима који су добијени од Службе за третман, у том тренутку у Дому се налазило 226 штићеника, од њих, 145-оро похађа наставу, што потврђује почетну хипотезу да је велики број малолетника укључен у процес васпитања и образовања. Основну школу похађа 97-оро, што по разредима изгледа овако: Први разред основне школе похађа њих 3. Други разред- 7, трећи разред- 10, четврти- 11, пети- 19, шести- 10, седми- 18 и осми разред основне школе 18-оро малолетника. У средњој школи у првом разреду налази се њих 22, други разред- 15 и трећи разред њих 10-оро, што потврђује хипотезу да они штићеници који похађају средњу школу, најчешће завршавају трогодишњу средњу школу. Овим се потврђује предпоставка да већина малолетника у Дому наставља основну школу. Хипотезу која гласи да мали број штићеника после основне школе наставља средњошколско образовање можемо одбацити као неосновану, јер према подацима који су добијени у ВП Дому штићеници су укључени у наставно образовни процес, што чини део третмана који им је прописан након доласка у Дом. Занимљив податак је да је у затвореном одељењу један малолетник у процесу школовања високог образовања. Образовање у ВП Дому спроводи се у оквиру школског програма и то по систему образовања за одрасле и путем предавања о актуелним друштвеним питањима и темама, гостовања уметника, читања дневне штампе и коришћења мас медија.

Интелигенција и способности малолетника

У раду, једна од хипотеза гласи да велики број испитаника поседује просечан ниво интелигенције, што је истраживањем потврђено. „Интелигенција се огледа у вештинама помоћу којих људи планирају и процењују могућности за решавање проблема, у коришћењу искуства и тзв. прећутног знања које се односи на веома значајне ствари којима нас никад нису учили у школи.“¹⁷⁹ Термин интелигенција потиче од латинске речи *inteligere* што значи схватити или разумети. На њен развој делују наследни фактори и социјална средина, својим културним и образовним утицајима. „Интелигенција је когнитивна психичка функција која човеку обезбеђује нова сазнања решавање проблема и сналажење са новим ситуацијама. Са овим појмом

¹⁷⁹ Букелић, Ј., „Социјална психијатрија“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004. стр. 74

се срећемо у свакодневном животу па и у судској пракси што му даје и судско психијатријски значај.¹⁸⁰ Према вредностима IQ постоје следеће категорије:

Вредности IQ	Ниво интелектуалних способности
Изнад 140	Врхунски ниво интелигенције
Од 120- 140	Високо изнад просечан
Од 110- 120	Висок ниво интелигенције
Од 90- 110	Просечан нормалан ниво
Од 80- 90	Испод просечан, низак ниво
Од 70- 80	Физиолошка тупост
Испод 70	Ментална ретардација

Интелигенција се развија до 25 године живота, мада извесни аутори сматрају да развој траје до 18 године и да после опада. Поремећаји интелигенције се деле на две групе: Поремећаји настали у периоду развоја интелигенције познати као олигофреније и оштећења настала по завршеном развоју интелигенције познати као деменције. Олигофренија се може класификовати на: лаку, умерену, тешку, дубоку и друге неспецификоване. Особе са IQ од 50-69 су на нивоу лаке менталне ретардираности. Оне науче да говоре са закашњењем и да брину о себи што се тиче исхране и одржавања хигијене. Имају тешкоће у читању и писању и емоционално су и социјално незреле особе. Ово треба имати у виду јер велики број малолетника у Дом дође без основних хигијенских навика и без елементарног знања о основним појмовима.

Просечан IQ (мерен од стране служби у ВП Дому Крушевац) износи 95,15. Најмањи IQ код испитаника је 60, а највећи 110.

Способности код највећег броја штићеника оцењене су у нивоу просека – код 37 испитаника или 67,27% (графикон 1). Код 17 испитаника (или 30,91%) способности су оцењене испод просека а само један од испитаника (1,82%) има способности изнад просека. Од испитаника са просечним способностима, тројица су на доњој граници просека (што је 8,11% од укупног броја испитаника са просеком), а један испитаник је на горњој граници просека (2,70%).

¹⁸⁰ Ђирић, З., Димитријевић Б., „Основи судске психијатрије и психологије“, Студентски културни центар Ниш, 2009. година, стр. 33.

Графикон 1. Способности испитаника

Национална припадност и брачни статус штићеника

Пошавши од претпоставке да су Роми као мањинске групе маргинализоване како у друштву уопште, тако и у наставно образовном процесу, па су услед тога склони просјачењу и вршењу кривичних дела, већинска популација у ВП Дому, што се показало нетачним. Највећи број испитаника изјаснило се као Срби - 36 испитаника, односно 65,45%; затим следе Роми са 23,64% и остали са 9,09% (табела 1).

Табела 1. Национална припадност

Националност	Број	%
Србин	36	65,45%
Ром	13	23,64%
Муслиман	2	3,64%
Рус	1	1,82%
Македонац	1	1,82%
Словак	1	1,82%

Следећа претпоставка која призилази из претходне је да уколико је популација већином ромска, а како они веома рано ступају у брачне односе, па самим тим и прекидају са школовањем, уколико су се уопште налазили у наставно образовном процесу, онда је велики број штићеника у брачној заједници. То се показало неоснованим. По питању брачног статуса може се закључити да су испитаници

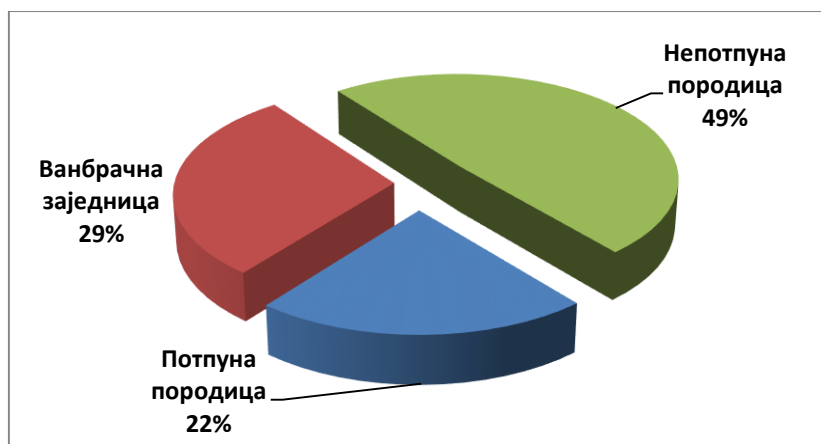
неожењени јер само незнатан број има супругу или је у ванбрачној вези (графикон 2). Овај податак свакако можемо повезати не са националном припадношћу, већ са просечним годинама старости испитаника, али и са чињеницом да неки од њих већ неко време живе у ВП Дому.

Графикон 2. Брачно стање испитаника

Карактеристике породице из које потичу испитаници

У истраживању се полази од претпоставке да велики број испитаника потиче из непотпуних и дисфункционалних породица, због чега постоји реално очекивање да су деца из оваквих породица, услед недостатка једног од родитеља склона бежању са часова и без мотивације за школовањем. Истраживање је показало да само мали број испитаника потиче из потпуне породице где родитељи живе у браку – само њих 12 или 21,82%. Родитељи 16-оро испитаника живе у ванбрачној заједници (29,09%), док су сви остали штићеници деца разведених родитеља или потичу из неке врсте непотпуне породице – 27 испитаника, односно 49,09% (графикон 2) .

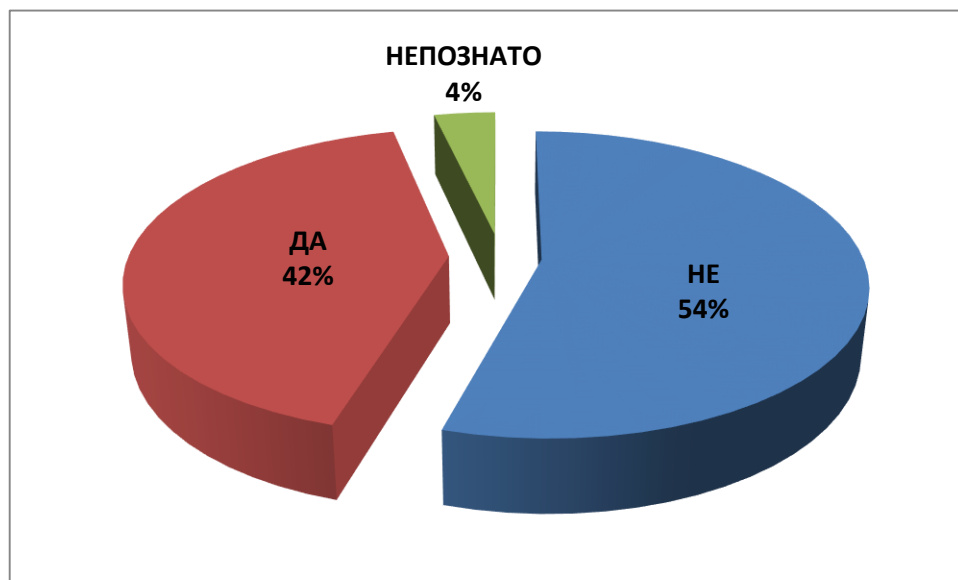

Графикон 3. Брачни статус родитеља штићеника

Табела 2. Брачни статус родитеља штићеника

Брачни статус родитеља	Број	%
Ванбрачна заједница	16	29,09%
Разведени/Раскинута ванбрачна заједница	20	36,36%
У браку / Потпуна породица	12	21,82%
Непотпуна породица	4	7,27%
Хранитељска породица	1	1,82%
Родитељи лишени родитељског права	1	1,82%
Непознати родитељи	1	1,82%

Једна од хипотеза је да велики број малолетника потиче из породице у којој бар један од родитеља или старатеља агресивне природе. Деца из оваквих породица су и сама склона агресивном понашању, па самим тим и непримереном владању у школи, што резултира лошим успехом. Анализирајући агресивност родитеља испитаника, може се приметити да су они чији су родитељи не агресивни, у благој бројчаној предности - 30 испитаника (54%) потиче из породице са неагресивним родитељима, док њих 23 штићеника (42%) имају агресивне родитеље односно старатеље; за двојицу испитаника тај податак је непознат (графикон 4.).

Графикон 4. Агресивност родитеља испитаника

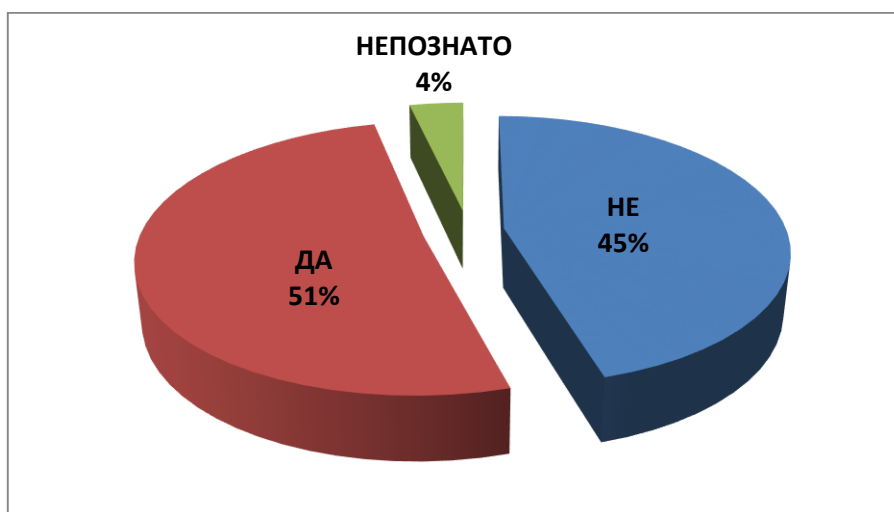
Блага бројчана предност неагресивних родитеља може довести у заблуду уколико би се посматрале само нумеричке вредности, јер имајући у виду значај

породице за формирање личности штићеника може се констатовати да је 42% агресивних родитеља веома висок проценат учешћа у укупном скупу. С тим у вези треба прецизније сагледати податке код испитаника са агресивним родитељима. Од тих штићеника у највећем проценту агресивност испољава отац штићеника – у 65,22 % случајева, затим следи отац и мајка заједно – у 21,74% случајева, док само мајка, очух и деда појединачно учествују са по 4,35%. (табела 3).

Табела 3. Агресивност родитеља

ЧЛАН	БРОЈ	%
Отац	15	65,22%
Отац и мајка	5	21,74%
Мајка	1	4,35%
Очух	1	4,35%
Деда	1	4,35%
УКУПНО:	23	100,00%

Агресивност родитеља у уској је повезаности са алкохолизмом родитеља испитаника, јер је сличан проценат оних родитеља који испољавају агресивно понашање и оних који су склони конзумирању алкохола. Наиме, 28 испитаника потичу из породице чији су родитељи алкохоличари (51%); 25 испитаника имају родитеље који немају тих проблема, док је, као и код агресивности, за 2 испитаника тај податак непознат (графикон 5).

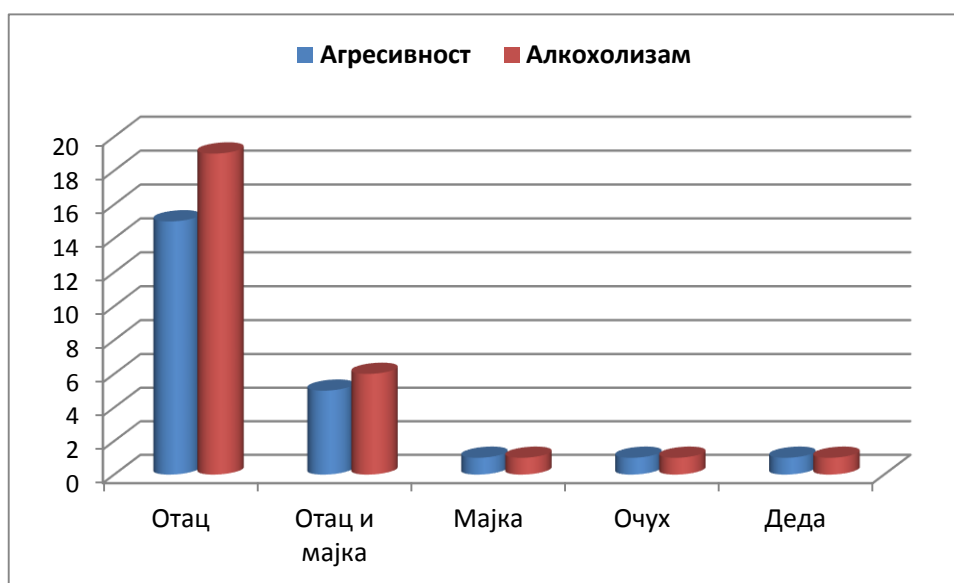
Графикон 5. Алкохолизам родитеља

Такође полазећи од значаја и великог утицаја породице мора се нагласити да је 51% веома висок проценат учешћа родитеља алкохоличара. Прецизније сагледавање родитеља / старатеља са тим проблемом дат је у табели 4.

Табела 4. Алкохолизам родитеља

ЧЛАН	БРОЈ	%
Отац	19	67,86%
Отац и мајка	6	21,43%
Мајка	1	3,57%
Очух	1	3,57%
Деда	1	3,57%
УКУПНО:	28	100,00%

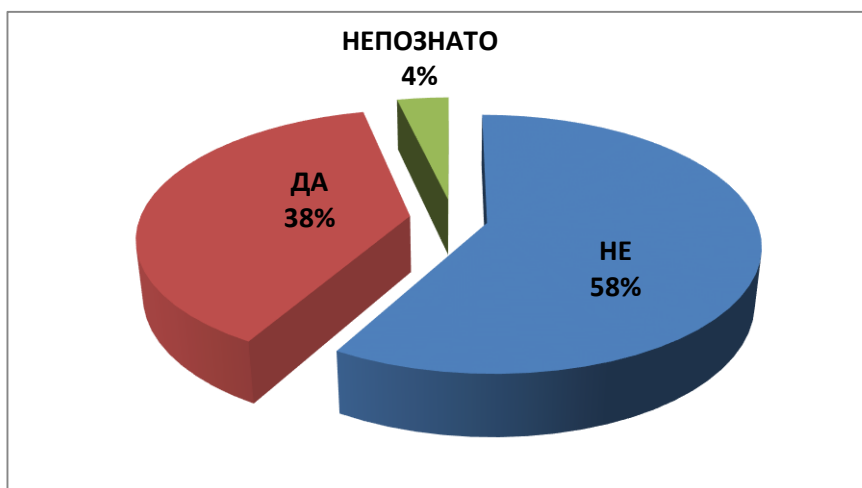
Из табеле 4 јасно се види да је највећи проценат очева алкохоличара у односу на остале чланове 67,86%. Затим следе отац и мајка заједно – у 21,43% случајева, док само мајка, очух и деда појединачно учествују са по 3,57%. Сагледавајући ове податке, још је уочљивија повезаност агресивности родитеља са алкохолизмом. Ова повезаност се визуелно може приказати и преко графикана 5 на коме је упоредно приказан број агресивних и родитеља са проблемом алкохола.

Графикон 6. Упоредни приказ агресивност / алкохолизам родитеља

Јасно је уочљиво да је једино код очева већи број са проблемом алкохола а да део њих није регистрован као особа са агресивним понашањем.

Јако битна информација у спровођењу овог истраживања је и да ли је неко од ближих сродника штићеника у затвору. Нажалост и ту је проценат испитаника који имају блиске сроднике у затвору јако висок – 38% (21 испитаник); 58% (32 испитаника) немају сроднике у затвору, док је за двојицу штићеника (4%) непознато (графикон 7).

Графикон 7. Блиски сродници у затвору

Процентно учешће сродника који су у затвору дат је у табели 5.

Табела 5. Сродници испитаника у затвору

СРОДНИК	БРОЈ	%
Отац	9	42,86%
Отац и мајка	3	14,29%
Мајка	0	0,00%
Браћа или сестре	5	23,81%
Више чланова	4	19,05%
УКУПНО:	21	100,00%

Као и у претходним случајевима највеће учешће је код очева – 42,86%, док је примећено да ни код једног испитаника није само мајка у затвору (0%). У колико би се посматрао укупан број очева, и очева и мајки онда би тај број био 12 или 57,14% од број испитаника који има сроднике у затвору или 21,82% од укупног броја испитаника. Узевши у обзир било који показатељ од ова два наведена, закључак је да је изразито

висок проценат испитаника којима је отац или отац и мајка заједно, у затвору или је боравио у затвору.

Образовање

Битан податак, а који се односи на образовање штићеника, јесте тај да поред тога што им третман прописује завршетак основне школе, па за њом и средњешколско образовање, сваки од малолетника се упућује на одређени занат, како би им се ван Дома пружила евентуална шанса за запослење. Малолетник може да изрази жељу за изучавањем одређеног заната, али се он одређује на основу способности исказаних у пријемном одељењу. Изучавање заната који им је прописан третманом приказан је у табели 6.

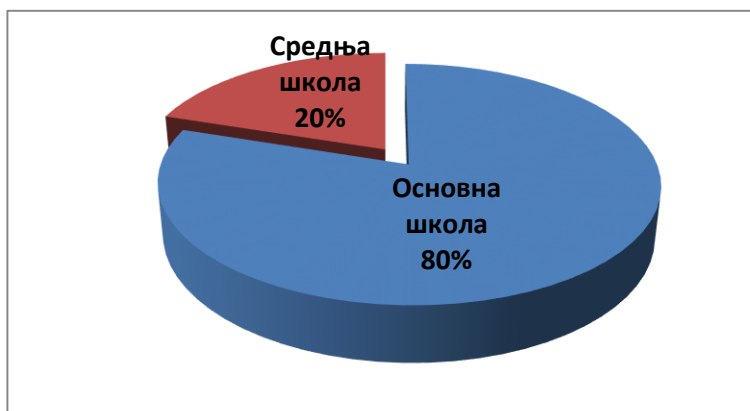
Табела 6. Третман штићеника

ТРЕТМАН	Број штићеника	%
Алатничар	1	1,82%
Аутомеханичар	4	7,27%
Водоинсталатер	5	9,09%
Електричар	5	9,09%
Зидарско занимање	1	1,82%
Кројач	2	3,64%
Ливачко занимање	6	10,91%
Лимарско занимање	2	3,64%
Машинбравар	3	5,45%
Металоглодач	2	3,64%
Металостругар	9	16,36%
Молер	1	1,82%
Монтер централног грејања	3	5,45%
Оштрач	1	1,82%
Столарско занимање	5	9,09%
Столарско- тапетарско занимање	1	1,82%
Фризерско занимање	2	3,64%
Хортикултура	2	3,64%
УКУПНО:	55	100,00%

Табела 6. приказује који третман је предложен приликом пријема штићеника у ВП Дому. Примећено да је највеће учешће металостругара -16,36%. Оно чега нема у табели јесте да је од свих анкетираних штићеника само један био предложен за затворено одељење приликом пријема, а да их је свих осталих 54-оро предложено за полу отворено одељење.

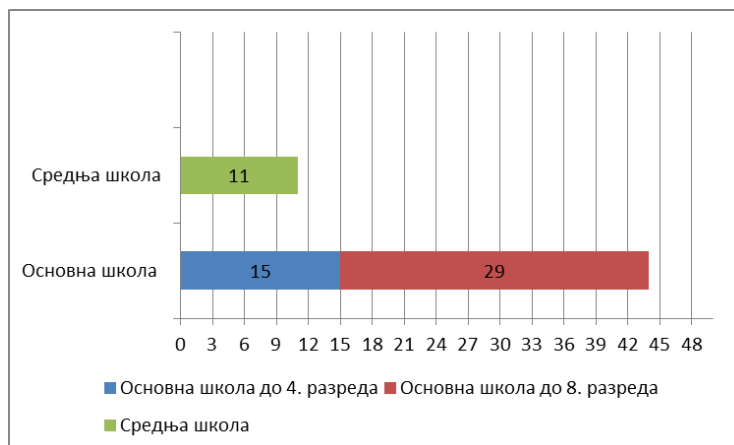
Образовање пре пријема у ВП дом

Истраживање је показало да је највећи број малолетника у тренутку пријема у ВП Дом, имао завршену основну школу – 80% (44 испитаника) док само 20% (11 испитаника) средњу (графикон 8).

Графикон 8. Образовање испитаника

Детаљније анализирајући образовање штићеника на дан пријема долази се до података да међу испитаницима са основном школом има и оних који су завршили само основну школу до 4. разреда – њих 15 (графикон 9). Узевши у обзир да су просечне године старости испитаника 18,35 год., може се констатовати да је образовање далеко од неопходног нивоа.

Графикон 9. образовање испитаника на дан пријема

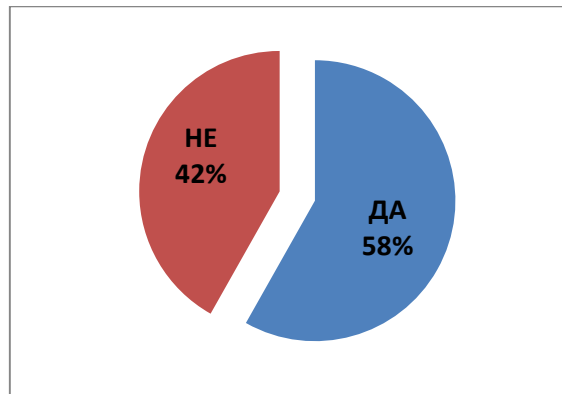
Што се тиче образовања штићеника непосредно пре доласка у ВП Дом подаци о успеху су следећи: Доминирају штићеници који су имали добар успех - 41,82%; затим следе штићеници са врло добрим успехом – 29,09%, а тек онда са одличним успехом – само 16,36%. Довољан успех забележило је 10,91% испитаника а недовољан један испитаник или 1,82% (табела 7), што оповргава хипотезу да велики број малолетника имао лош успех у школи пре доласка у Дом.

Табела 7. Успех испитаника у школи

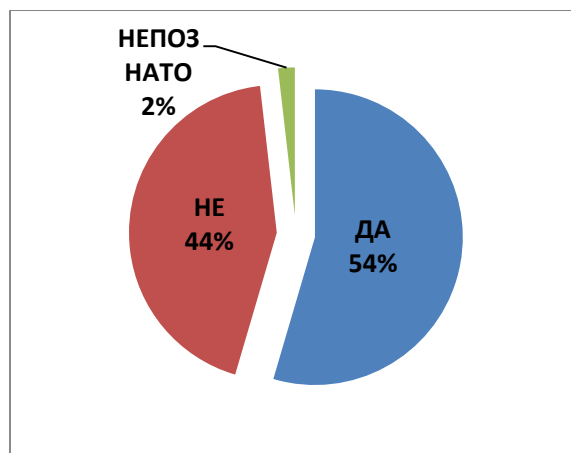
УСПЕХ	БРОЈ	%
Одличан	9	16,36%
Врло добар	16	29,09%
Добар	23	41,82%
Довољан	6	10,91%
Недовољан	1	1,82%
УКУПНО:	55	100,00%

Већи део испитаника је понављао неки од разреда у току школовања пре пријема у дом – 33 испитаника или 58% (графикон 10), чиме је потврђена хипотеза да већина малолетника у току школовања понавља неки разред. Треба напоменути да је један од испитаника који је понављао разред уједно и избачен из школе. У сличној сразмери је и број кажњаваних и некажњаваних испитаника у току школовања, где се 30 испитаника изјаснило да је кажњавано, 24 да није а за 1 испитаника је непознато (графикон 11). Што такође потврђује претпоставку да је велики број малолетника у току свог школовања било у сукобу са својим професорима или је кажњавано укорима током

школовања пре доласка у ВП Дом. Ови резултати се косе са претходно добијеним, на основу којих се може закључити супротно.

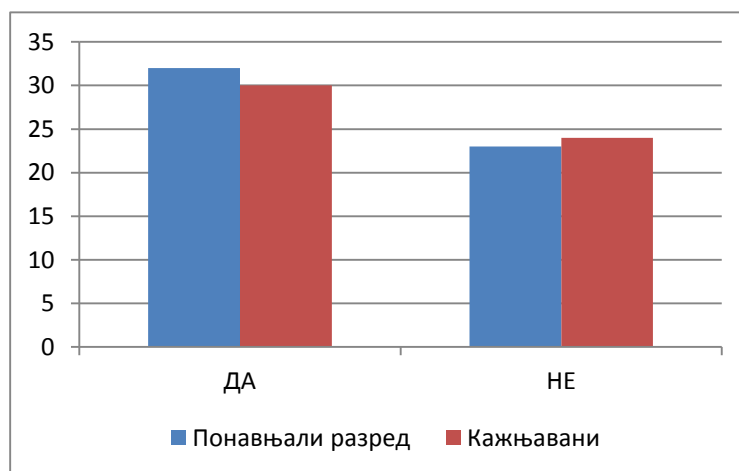

Графикон 10. Понављање разреда

Графикон 11. Кажњавање у току школовања

Повезаност ова два параметра приказан је графиконом 12.

Графикон 12. Упоредни приказ понављали/кажњавани

Образовање у ВП Дому

Сагледавајући образовање за време боравка у ВП Дом-у, долази се до закључка о негативном тренду у образовању јер чак 52,73% испитаника није завршило ниједан разред у ВП Дому. Тек 20% је завршило један; 14,55% два а само 12,73% три разреда (табела 8). Овај податак, свакако, не треба сагледавати на тај начин, јер је велики број испитаника стигао у ВП Дом у току ове године, па је логично да велики број њих није завршило ни један разред.

Табела 8. Број разреда завршених у ВП Дому

БРОЈ РАЗРЕДА	БРОЈ	%
Још увек ниједан	29	52,73%
Један	11	20,00%
Два	8	14,55%
Три	7	12,73%
УКУПНО:	55	100,00%

Што се тиче успеха који штићеници постижу током школовања у Дому резултати су приказани у табели 9. За разлику од школовања ван ВП Дома, код школовања у ВП Дому постоје штићеници који не знају свој успех – њих 14 (25,45%). Овакво стање оправдава хипотезу да већина малолетника постиже добар и врло добар успех у ВП Дому.

Табела 9. Успех у школовању у ВП Дому

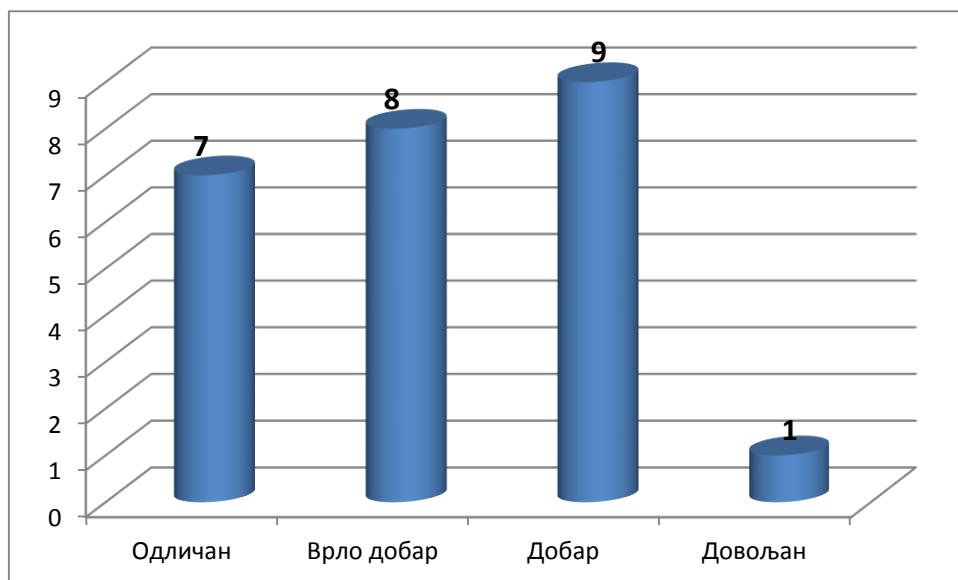
УСПЕХ	БРОЈ	%
Одличан	8	14,55%
Врло добар	12	21,82%
Добар	17	30,91%
Довољан	4	7,27%
Не знам	14	25,45%
УКУПНО:	55	100,00%

Уколико се упореди успех пре и у току боравка у ВП Дому за 41 испитаника који знају свој успех добијају се резултати који су приказана у табели 10. Јасно се види да је највећи процената испитаника (60,98%) задржао исти успех у току школовања.

Табела 10. Компаративни приказ успеха

УСПЕХ	БРОЈ	%
Исти успех	25	60,98%
Поправио свој успех за 1 ниво	6	14,63%
Покварио свој успех за 1 ниво	8	19,51%
Поправио свој успех за 2 нивоа	1	2,44%
Покварио свој успех за 2 нивоа	1	2,44%
УКУПНО:	41	100,00%

Структура успеха испитаника коју су имали исти успех, приказана је графиконом 13.

Графикон 13. Исти успех

Подршка породице, васпитача и осталих

Највећи проценат анкетираних штићеника изјаснило се да живи са родитељима при чему се не подразумева да живе у потпуној породици, већ бар са по једним родитељем – 74,55%, затим са бабом и дедом или сам – по 9,09% и на крају са другим сродницима 7,27% (табела 11).

Табела 11. Породица

ЧЛАН ПОРОДИЦЕ	БРОЈ	%
Родитељима	41	74,55%
Бабом и дедом	5	9,09%
Сам	5	9,09%
Са другим сродницима	4	7,27%
УКУПНО:	55	100,00%

Овај податак донекле појашњава то како на значај подршке породице гледају штићеници. Највећи број испитаника (87,27%) изјавило је да им је веома важна подршка породице, 5,54% је изјавило да им је делимично важна а само 7,27% да им није важна (табела 12).

Табела 12. Значај породице

ЗНАЧАЈ	БРОЈ	%
Веома ми је важна	48	87,27%
Делимично ми је важна	3	5,45%
Није ми важна	4	7,27%
	55	100,00%

Како је штићеницима важна подршка породице, позитиван закључак је да је велики број штићеника и има (табела 13). Према подацима из табеле, 45,45% испитаника се изјаснило да има подршку породице, али тај податак треба кориговати чињеницом да је од 18 испитаника, који су се изјаснили да имају подршку више људи, свих 18 навело породицу у комбинацији са још неким. Дакле, узевши то у обзир подршку родитеља има 43 испитаника или 78,18%.

Од 18 штићеника који су заокружили више понуђених одговора највећи број се изјаснило да имају подршку породице, пријатеља у ВПД, пријатеља ван ВПД и девојке – њих 5, што је 27,78% од испитаника са више одговора или 9,10% од укупног броја испитаника. Треба поменути да је четворица испитаника изјавило да имају подршку породице и девојке, што чини 22,22% од испитаника са више одговора или 7,27% од укупног броја испитаника. Сви остали испитаници као одговор су давали да им је подршка породица у комбинацији са још једном или више особа.

Табела 13. Подршка приликом издржавања васпитне мере

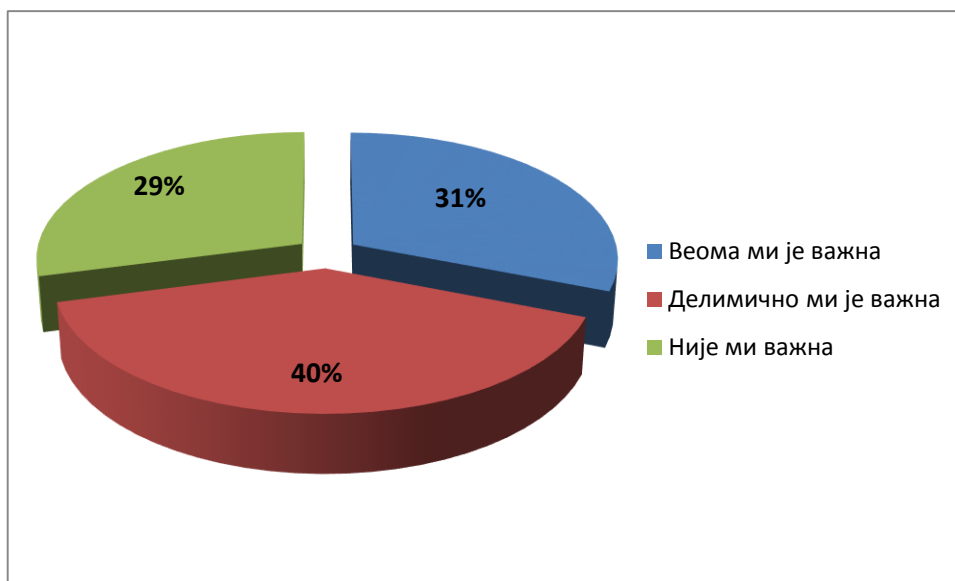
ПОДРШКА	БРОЈ	%
Породица	25	45,45%
Пријатељи у ВП Дому	1	1,82%
Пријатељи ван ВП Дома	2	3,64%
Васпитачи	6	10,91%
Девојка	3	5,45%
Више	18	32,73%
УКУПНО:	55	100,00%

Што се тиче односа са васпитачем велики проценат је одговорио да има или задовољавајући или сасвим задовољавајући однос – укупно 52 испитаника или 95% (графикон 14), што је оповргло хипотезу да је велики број малолетника незадовољан односом са васпитачем.

Графикон 14. Однос са васпитачем

Нешто мањи значај стићеници дају подршци пријатеља из ВП Дома. За 31% испитаника та подршка је веома важна, за 40% делимично важна док за 29% испитаника подршка пријатеља није важна (графикон 15).

Графикон 15. Подршка пријатеља из ВПД

Активности и слободно време током боравка у ВП дому

Своје слободно време испитаници проводе у највећем проценту кроз рекреацију у 43,64% случајева, даље следи пасиван одмор са 34,55%, садржаји усмерени на развој личности 16,36% и комбиновано у 5,45% (табела 14), чиме је потврђена хипотеза да од понуђених активности, у слободно време испитаници бирају активности рекреативног карактера.

Табела 14. Активности у слободно време

АКТИВНОСТИ	БРОЈ	%
Пасиван одмор	19	34,55%
Рекреација	24	43,64%
Садржаји усмерени на развој личности	9	16,36%
Комбиновано	3	5,45%
УКУПНО:	55	100,00%

Начином на којим проводе своје слободно време, штићеници су изјавили да су углавном задовољни (графикон 16), што је у апсолутној коалицији са испитивањем задовољства понуђеним садржајем (графикон 17). На основу графикана види се повезаност ове две појаве.

Графикон 16. Задовољни начином на који проводе слободно време

Графикон 17. Задовољство понуђеним садржајем

Одговори на ову групу питања оповргавају следеће хипотезе, а то су: велики број малолетника није задовољан начином на који проводи слободно време и да већина малолетника није задовољна квалитетом садржаја који су им понуђени. Овде је потребно додати да је само 5 испитаника изјавило чиме је незадовољно, што према мишљењу истраживача, донекле указује на њихову резистентност по питању образовања и личне едукације. Незадовољства су индивидуална, не може се међу њима истакнути повезаност осим што су двојица штићеника имали примедбе на рад службених лица.

По питању предлога, жеља или замерки у погледу активности које се спроводе у ВП Дому, само 22 испитаника (40%) је имало коментар. Од тога 7 испитаника (31,82% од укупног броја коментара или 12,73% од укупног броја испитаника) је имало замерку на храну у ВП Дому. Остали коментари били су усмерени на предлоге за увођење спортских активности (највише коментара за бокс и кикбокс и по један брејк денс и моделарска секција).

Оно што је истраживач запазио као позитивну појаву је да су испитаници свесни значаја спровођења активности које утичу на лични развој појединца. У прилог томе говори податак да само 4% испитаника сматра да активности намењене личном развоју немају утицај у току издржавања васпитне мере, док сви остали схватају тај значај - једино што њих 40% сматра да такве активности имају делимично утицај а 56% да имају велики утицај. Добијени подаци говоре у прилог хипотези да активности усмерене на лични развој малолетника имају велики утицај на њих у току издржавања васпитне мере.

Графикон 18. Значаја спровођења активности које утичу на лични развој

Што се тиче избора васпитно образовних садржаја који су усмерени на лични развој одговори су подељени, од 29% штићеника који садржаје бирају сами, преко 24% испитаника којима садржаје бира васпитач, до, на крају, 47% испитаника који садржаје бирају у договору са васпитачем – што је према мишљењу истраживача и најоптималније решење под таквим околностима (графикон 19), што апсолутно оповргава хипотезу да малолетници не учествују у избору садржаја који су усмерени на њихов лични развој.

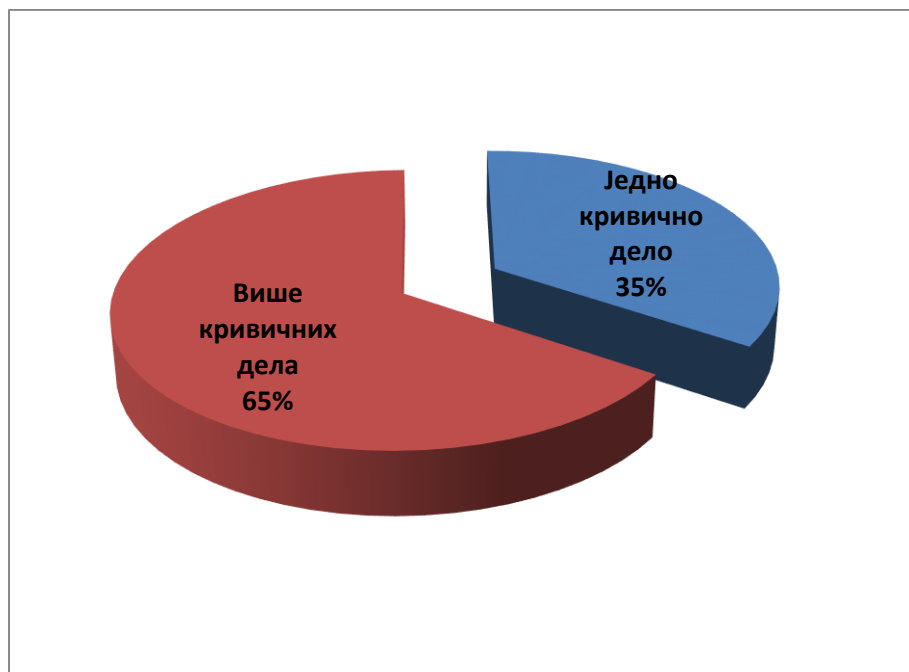

Графикон 19. Избор васпитно-образовних садржаја који су усмерени на лични развој

Врста кривичних дела која су извршили штићеници

У истраживању се полази од хипотезе да је велики број испитаника у Дому због крађа и разојништава, што се испоставило тачним. Пре свега, потребно је нагласити да само 35% штићеника је починило само једно кривично дело, док је свих преосталих 65% штићеника починило 2 и више. (графикон 20). Међу испитаницима забележено је 27 различитих кривичних дела а највећи број кривичних дела - шест, починио је штићеник 19 година стар.

Највећи број штићеника (њих 39 или ти 70,91%) починило је кривично дело 204 – тешка крађа или то дело у комбинацији са неким другим. Затим следи кривично дело 206 – разбојништво кога је починило 17 штићеника што је 30,91% од укупног броја. Остала кривична дела дата су у табели 15.

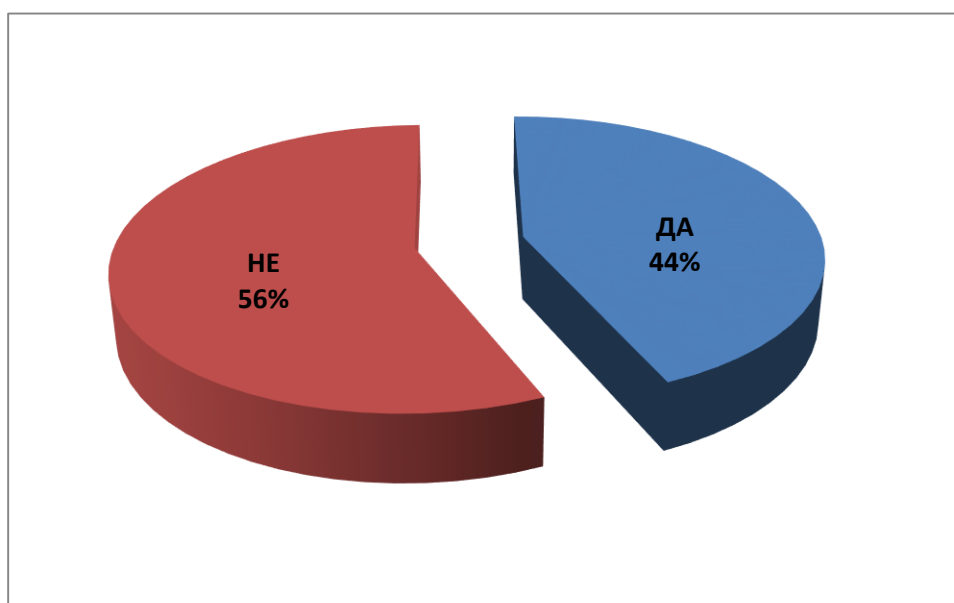
Графикон 20. Број кривичних дела

Табела 15. Број кривичних дела

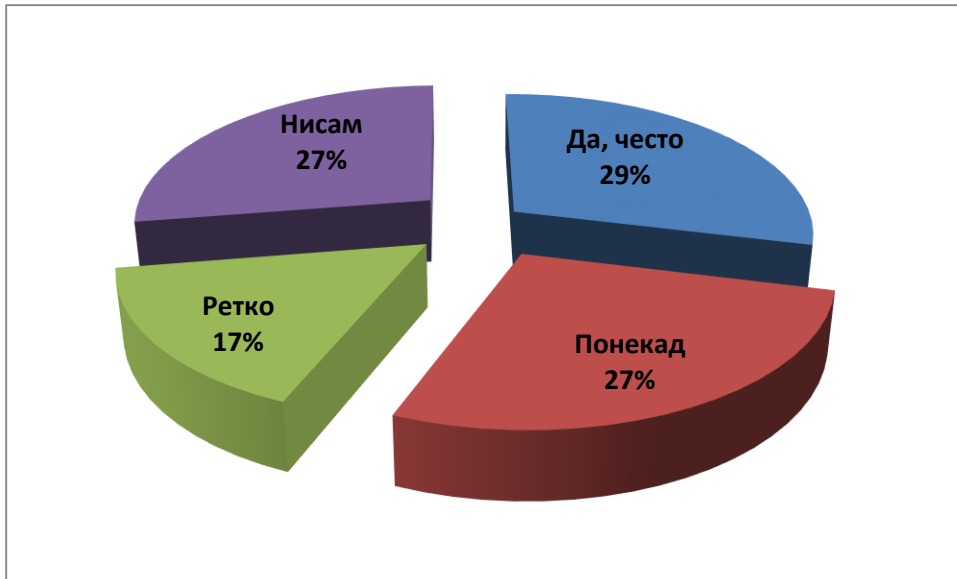
Р.бр.	ЧЛАН	БРОЈ	%
1	204 – тешка крађа	39	70,91%
2	206 – разбојништво	17	30,91%
3	213 – неовлашћено коришћење туђег возила	7	12,73%
4	246 – неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога	7	12,73%
5	344 – насилничко понашање	7	12,73%
6	348 – недозвољена производња, држање, ношење и промет оружја и експлозивних материја	7	12,73%
7	194 – насиље у породици	6	10,91%
8	203 – крађа	6	10,91%
9	212 – уништење и оштећење туђих ствари	6	10,91%
10	210 – ситна крађа, утаја и превара	4	7,27%
11	114 – тешко убиство	2	3,64%
12	205 – разбојничка крађа	2	3,64%
13	208 – превара	2	3,64%
14	278 – изазивање опште опасности	2	3,64%
15	61 – продужено кривично дело	1	1,82%
16	113 – убиство	1	1,82%
17	118 – нехатно лишење живота	1	1,82%
18	121 – тешка телесна повреда	1	1,82%
19	135 – принуда	1	1,82%

20	137 – злостављање и мучење	1	1,82%
21	138 – угрожавање сигурности	1	1,82%
22	223 – фалсификовање новца	1	1,82%
23	225 – фалсификовање и злоупотреба платних картица	1	1,82%
24	275 – шумска крађа	1	1,82%
25	323 – напад на службено лице у вршењу службене дужности	1	1,82%
26	330 – самовлашће	1	1,82%
27	350 – недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи	1	1,82%

Од укупног броја анкетираних штићеника 56% није имало претходно изречене васпитне мере (графикон 21), претпоставка да је већина имала раније изречене васпитне мере се показала нетачном, мада податак да је 44% већ имало изречену васпитну меру није занемарљив, јер то чини готово половину испитаника. Следећа претпоставка је да је велики број малолетника дисциплински кажњаван током издржавања васпитне мере, што се показало тачним. Само 27% испитаника никада није дисциплински кажњавано, док је 73% бар једном. Од тога 17% се изјаснило да је ретко кажњавано, 27% понекад а 29% често (графикон 22).

Графикон 21. Претходно изричане васпитне мере

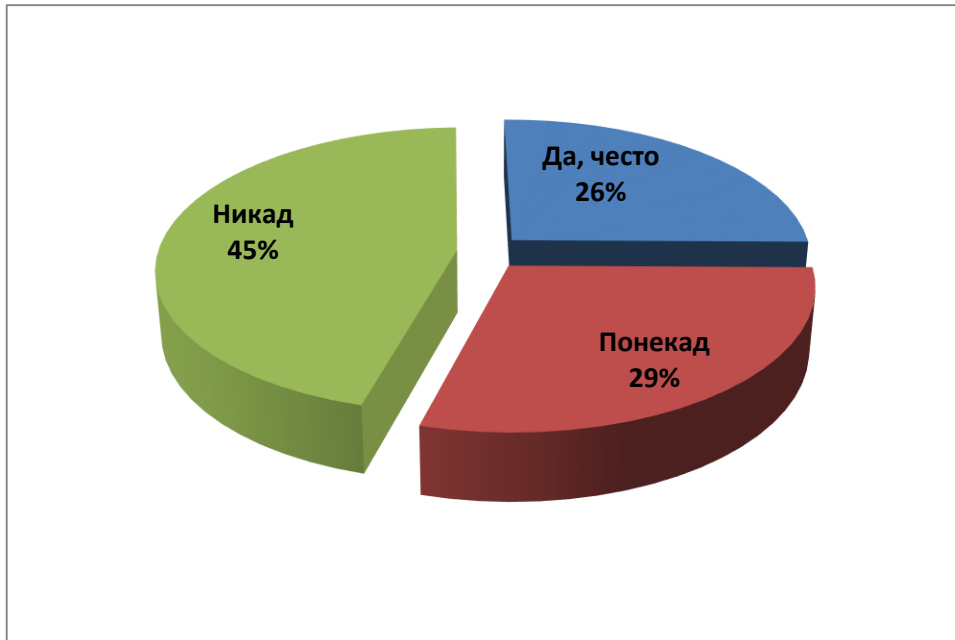

Графикон 22. Да ли сте кажњавани?

Употреба психоактивних супстанци

Психоактивне супстанце поред дезоријентисаности, губитка координације, анксиозности, искривљене перцепције, изазивају и заборављање и проблеме са памћењем и учењем. Разне дроге оштећују нервне ћелије у делу мозга који је задужен за памћење. Они који иду у школу постижу слабе резултате. Истраживања су показала да употреба лаких дрога међу тинејџерима проузрокује слабији успех у школи, девијантно понашање, делинквенцију и агресивност. Познато је да и најмање количине дроге или алкохола смањују проток крви у мозгу. Отуда се јавља поспаност код зависника. Код оних који дуже узимају дрогу видљива је успореност менталних функција које су укључене у процес читања, разумевања, говора и способности повезивања. Тако ученици не могу да схвате градиво и науче при чему се слабо и нејасно изражавају.

Што се тиче употребе наркотика, 45% штићеника се изјаснило да никада није користило психоактивне супстанце (графикон 23), 29% да их користи понекад а 26% често, то потврђује претпоставку да је већина пре доласка у Дом била склона злоупотреби психоактивних супстанци.

Графикон 23. Коришћење психоактивних супстанци

Васпитачи о образовању

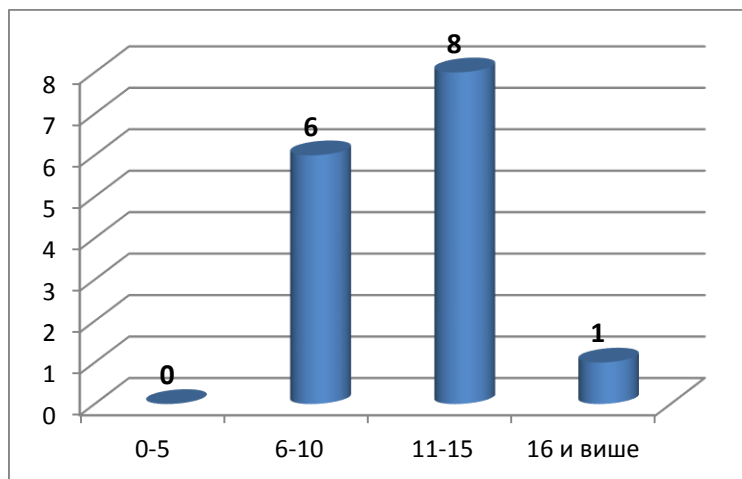
Истраживање је обухватило и анкетирање васпитача у ВП Дому. Анкетирано је њих 15-оро. Како у ВП Дому има петнаест васпитних група у одељењу општег програма, или полу отвореном одељењу како се некада звало, анкетирани су сви васпитачи из тог одељења. Одговарали су на следећа питања.

1. Колико штићеника имате у групи?

Бројност васпитних група је приказана у табели 16. и графикону 24.

Табела 16. Број штићеника у групи

ГРУПА	БРОЈ	%
0-5	0	0,00%
6-10	6	40,00%
11-15	8	53,33%
16 и више	1	6,67%
УКУПНО:	15	100,00%

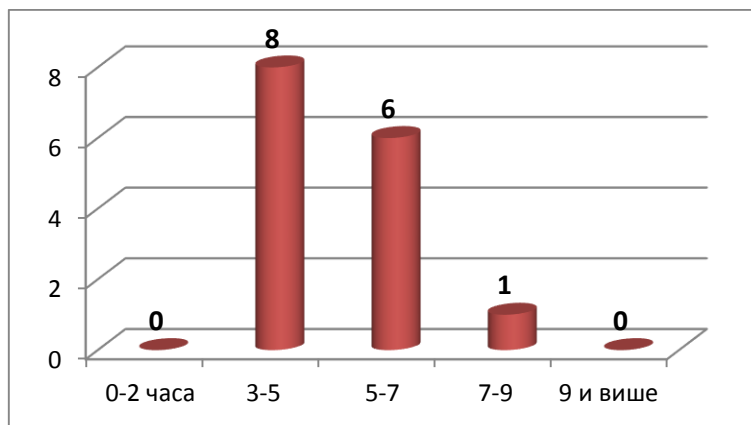
Графикон 24.

У највећем проценту су групе између 6 и 15 штићеника – 93,33%. Један од васпитача је одговорио да му је тренутно стање везано за бројчаност штићеника од 6-10 а да је некада водио групе од 16 и више штићеника. На основу добијених одговора може се закључити следеће: да је васпитачима у ВП Дому посао прилично захтеван с обзиром на то колике су по бројности групе штићеника и с обзиром на то каквој специфичној групи младих људи припадају.

2. Колико времена проводите у току дана са њима? Занимљив је податак да се међу васпитачима разликују одговори, а који се тичу времена које они проводе са њима. То је веома важно време које је усмерено на васпитање малолетника јер су васпитачи задужени да спроводе процес преваспитања. Време које они проводе са малолетницима приказано је у табели 17. и графикону 25.

Табела 17.

ЧАСОВА	БРОЈ	%
0-2 часа	0	0,00%
3-5 часова	8	53,33%
5-7 часова	6	40,00%
7-9 часова	1	6,67%
9 и више	0	0,00%
УКУПНО:	15	100,00%

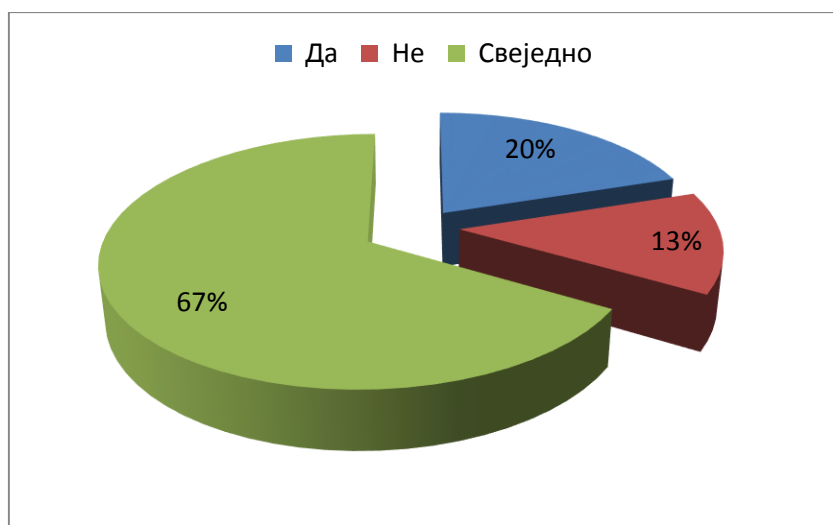
Графикон 25.

У највећем проценту време које васпитачи проводе са малолетницима износи од 3 до 7 часова – 93,33%.

3. Да ли Вам је лакше радити са млађим штићеницима? Највећи број је одговорио да им је свеједно да ли раде са млађим или старијим малолетницима, што иде у прилог чињеници да већина васпитача има искуства у раду, и да професионално приступају раду са штићеницима (66,67%). Резултати приказани у табели 18. и графикону 26.

Табела 18.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	3	20,00%
Не	2	13,33%
Свеједно	10	66,67%
УКУПНО:	15	100,00%

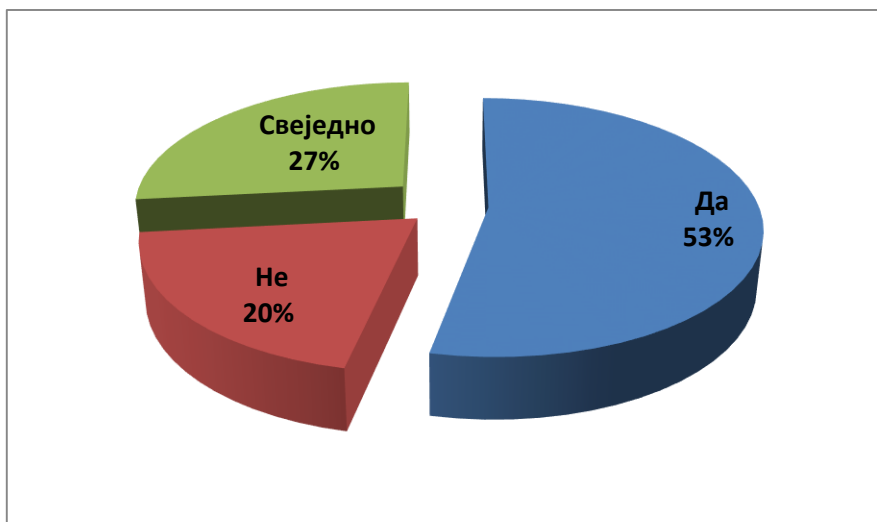

Графикон 26.

4. Да ли Вам је теже радити са штићеницима који су ментално оболели? Одговори на ово питање приказани су у табели 19. и графикону 26. Већина васпитача је одговорила да им је теже радити са оваквом децом што је и био очекиван одговор с обзиром на специфичност популације.

Табела 19.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	8	53,33%
Не	3	20,00%
Свеједно	4	26,67%
УКУПНО:	15	100,00%

Графикон 27.

5. Да ли сте задовољни процесом образовања који им је пружен у току издржавања васпитне мере? Велика већина васпитача се изјаснила да је задовољна процесом образовања, што се подудара и са ставовима штићеника. Одговори су приказани у табели 20. и графикону 28.

Табела 20.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	14	93,33%
Не	0	0,00%
Неодлучан	1	6,67%
УКУПНО:	15	100,00%

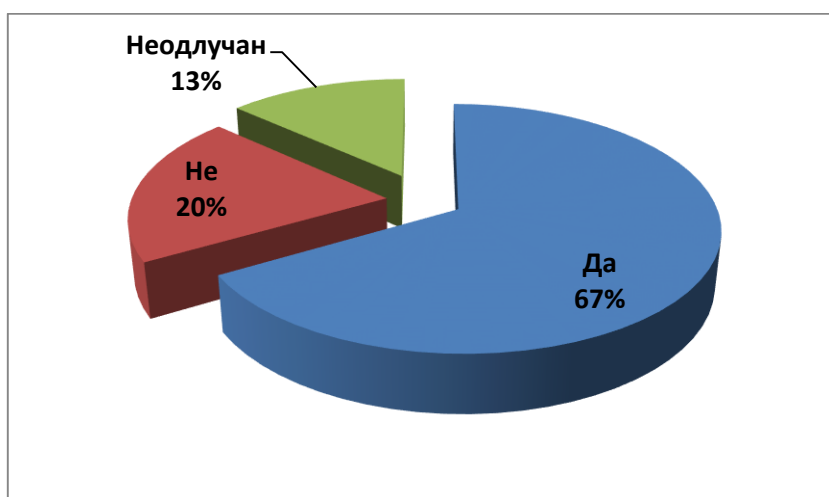

Графикон 28.

6. Да ли мислите да образовање као облик третмана утиче на спречавање будућег криминалног понашања? Одговори се могу видети у табели 21. и графикону 29. Највећи број васпитача дао је потврдан одговор на ово питање.

Табела 21.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	10	66,67%
Не	3	20,00%
Неодлучан	2	13,33%
УКУПНО:	15	100,00%

Графикон 29.

7. Да ли мислите да образовање као облик третмана олакшава укључивање у живот на слободи? Позитивно се изјаснило свих петнаест васпитача, што је приказано у табели 22.

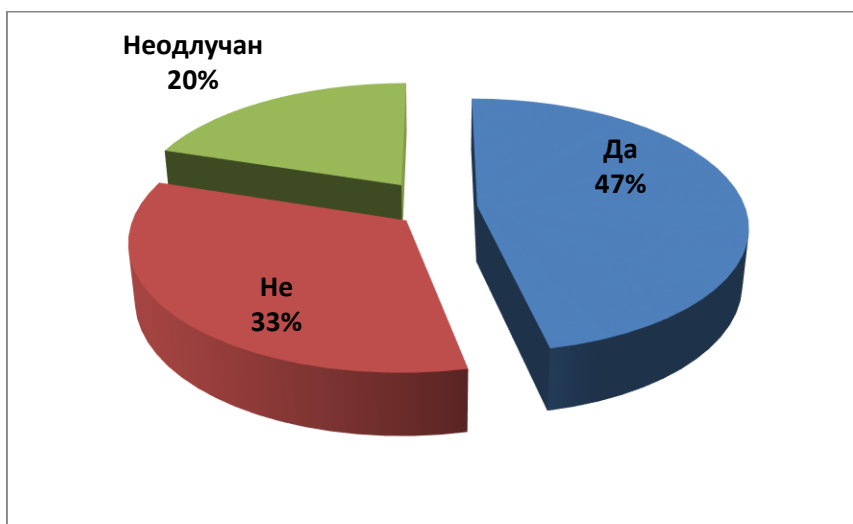
Табела 22.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	15	100,00%
Не	0	0,00%
Неодлучан	0	0,00%
УКУПНО:	15	100,00%

8. Да ли мислите да образовање као облик третмана умањује стопу рецидивизма? Скоро половина је одговорила да сматра да образовање умањује стопу рецидивизма или њих седморо, петоро је дало негативан одговор, док је њих троје остало неодлучно. Одговори приказани у табели 23. и графикону 30.

Табела 23.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	7	46,67%
Не	5	33,33%
Неодлучан	3	20,00%
УКУПНО:	15	100,00%

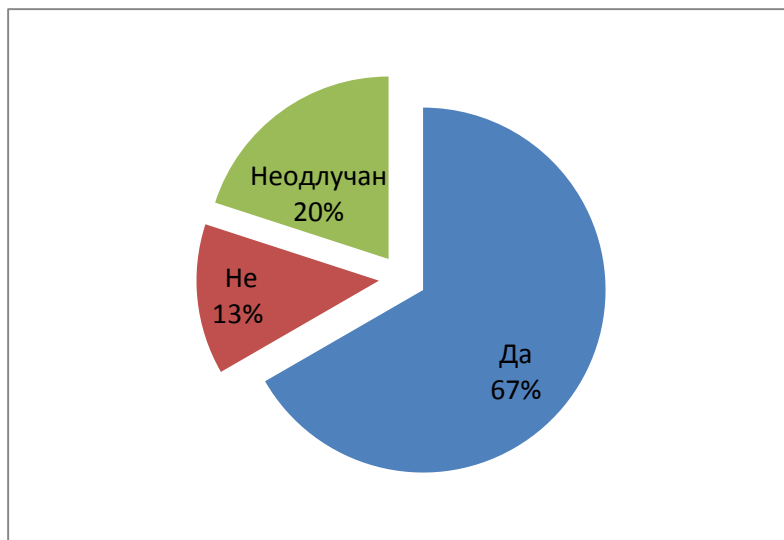

Графикон 30.

9. Да ли мислите да постоји разлика у понашању код штићеника који су укључени у образовни процес и оних који нису укључени? Већина сматра да постоји разлика у понашању код штићеника који су укључени у образовни процес, при чему се та разлика огледа пре свега у савеснијем приступу правилима која се односе на поштовање кућног реда. Васпитачи који су одговорили негативно сматрају да већи степен образовања чини од њих веће манипулаторе. Резултати приказани у табели 24. и графикону 31.

Табела 24.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	10	66,67%
Не	2	13,33%
Неодлучан	3	20,00%
УКУПНО:	15	100,00%

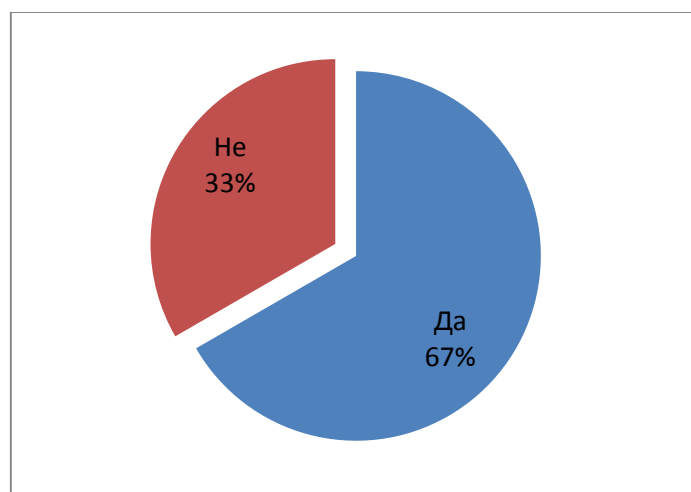

Графикон 31.

10. Да ли им похађање образовних курсева омогућава брже стицање услова за отпуст из установе? Две трећине васпитача одговорило је потврдно, а њихови одговори су у складу са чињеницом, да испуњавање обавеза у склопу третмана који им је прописан доноси погодности у систему нивоа и бодовања. Табела 25. и графикон 32.

Табела 25.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	10	66,67%
Не	5	33,33%
УКУПНО:	15	100,00%

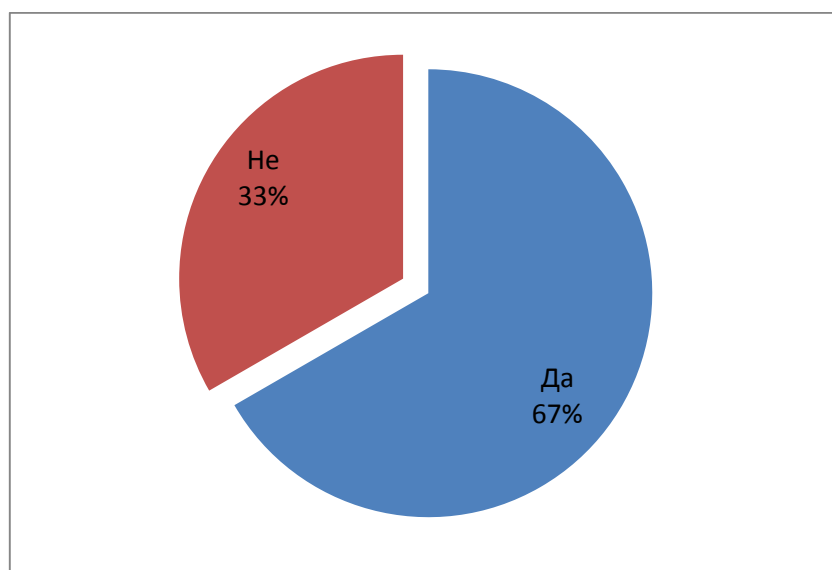

Графикон 32.

11. Да ли мислите да је могуће стеченим сазнањима променити психолошку структуру личности? Од десет васпитача који су дали позитиван одговор на ово питање један сматра да је то могуће само теоретски. Табела 26. и графикон 33.

Табела 26.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	10	66,67%
Не	5	33,33%
УКУПНО:	15	100,00%

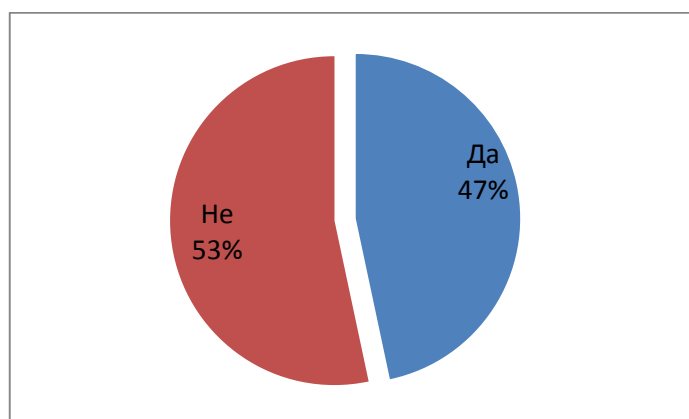

Графикон 33.

12. Да ли је могуће све штићенике укључити у образовни процес? Од васпитача који су одговорили потврдно један сматра да је то могуће само теоретски. Негативни одговори односе се на чињеницу да су неки штићеници завршили школу. Табела 27. и графикон 34.

Табела 27.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	7	46,67%
Не	8	53,33%
УКУПНО:	15	100,00%

Графикон 34.

13. Да ли штићеници имају право одлучивања који ће занат изучавати? Већина се изјаснила потврдно, при чему и овде треба имати у виду да се малолетници приликом пријема у Дом изјашњавају о томе који би занат желели да изучавају, али одлука је ипак на служби за третман која у складу са способностима малолетника одлучује који ће занат изучавати. Одговори дати у табели 28.

Табела 28.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	14	93,33%
Не	1	6,67%
УКУПНО:	15	100,00%

14. Да ли штићеници користе библиотечки фонд? Свих петнаест је одговорило позитивно. Табела 29.

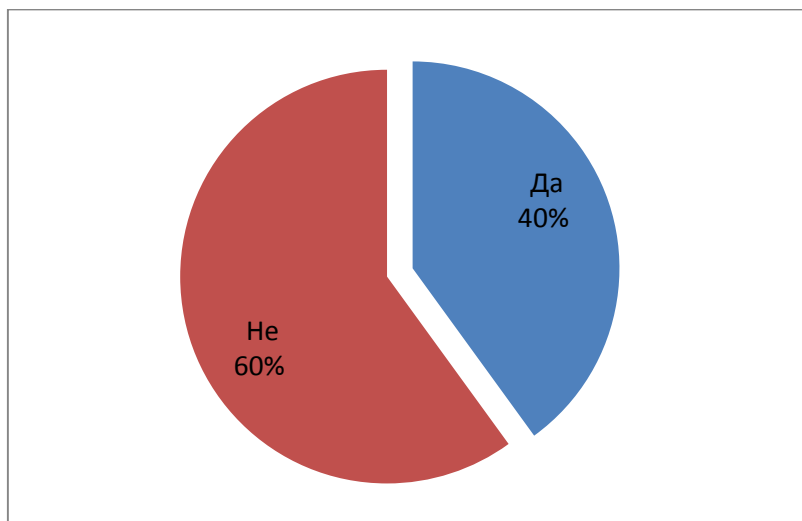
Табела 29.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	15	100,00%
Не	0	0,00%
Не знам	0	0,00%
УКУПНО:	15	100,00%

15. Да ли сте Ви као васпитач задовољни библиотечким фондом којим располажете у оквиру ВП Дома? Њих шесторо је одговорило потврдно, што чини 40% испитаних васпитача, што је у потпуној супротности са мишљењем штићеника јер су сви који користе библиотечки фонд изразили незадовољство истим.¹⁸¹ Одговори васпитача су приказани у табели 30. и графикон 35.

Табела 30.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	6	40,00%
Не	9	60,00%
УКУПНО:	15	100,00%

Графикон 35.

¹⁸¹ Штићеници који су незадовољни библиотечким фондом су показали интересовање за следеће наслове, а којих нема у библиотеци: Коза Ностра, Жакова правила, Говор тела, Сицилијанац, Канџе, Моћ подсвести, Последњи дон, Омерта, Кум, Породица, Ана Карењина, Колиба. Такође се изјаснили да би читали Џозефа Марфија, Паола Коелја, Јована Дучића. Највећи број штићеника исказало интересовања за популарну психологију и љубавне романе, затим следи историја, криминалистика, наука, филозофија, трилери, хорор, научна фантастика и на крају стрипови.

16. Да ли сте приметили код штићеника изражену жељу за читањем одређених аутора и дела а да тога нема у библиотечком фонду? Одговори на ово питање приказани су у табели 31. и графикону 36.

Табела 31.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	8	53,33%
Не	6	40,00%
Непознато	1	6,67%
УКУПНО:	15	100,00%

Графикон 36.

17. Како је осмишљено слободно време штићеника у Вашој васпитној групи?

Табела 32.

СЛОБОДНО ВРЕМЕ	БРОЈ	%
Рекреација	3	20,00%
Садржај ка развоју личности	2	13,33%
Комбинација сва три	6	40,00%
Пасиван одмор и рекреација	1	6,67%
Рекреација и садржај ка развоју личности	3	20,00%
	15	100,00%

Графикон 37.

Највећи проценат васпитача (40%) осмишљава слободно време штићеницима у комбинацији сва три понуђена одговора: пасиван одмор, рекреација, садржај усмерен на развој личности, што се може видети из табеле 32. и графикона 37.

18. Да ли Ви као васпитач практикујете мере награђивања и кажњавања? Сви васпитачи одговорили су потврдно. Табела 33.

Табела 33.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	15	100,00%
Не	0	0,00%
УКУПНО:	15	100,00%

19. Шта чешће примењујете?

Табела 34.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Награда	12	80,00%
Казна	0	0,00%
Неодређено	3	20,00%
УКУПНО:	15	100,00%

У неодређене одговоре спадају васпитачи који наводе да примењују награду и казну у зависности од ситуације, а један од одговора је био „Не бројим“. Табела 34.

20. Да ли практикујете групно саветовање? Одговори приказани у табели 35.

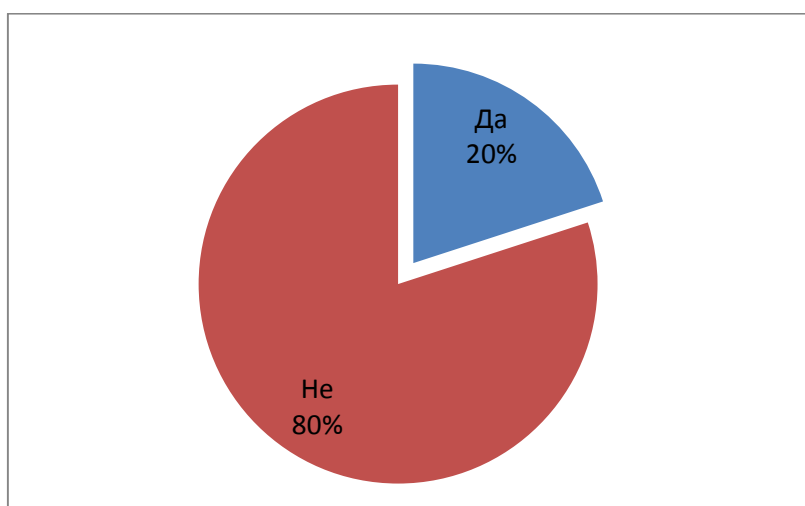
Табела 35.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	15	100,00%
Не	0	0,00%
УКУПНО:	15	100,00%

21. Да ли је у установи предвиђена постпенална помоћ? На ово питање је било тешко одговорити јер како кажу васпитачи за постпеналну помоћ је задужен центар за социјални рад са којим се успоставља контакт како би се пронашао одговарајући прихват код породице, рођака и старатеља. Оно што штићеници који напусте ВП Дом добијају при изласку није класична постпенална помоћ, већ одређена новчана средства, односно штедња која се жаргонски дели на „бели и црни депозит“. При чему је „бели депозит“ оно што малолетници могу да троше током боравка у ВП Дому, а „црни депозит“ је оно што су уштедели у току боравка у ВП Дому и што добијају по завршетку третмана. Одговори приказани у табели 36. и графикону 38.

Табела 36.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	3	20,00%
Не	12	80,00%
УКУПНО:	15	100,00%

Графикон 38.

22. Да ли сте задовољни процесом образовања и васпитања који се пружа штићеницима у ВП Дому? Од укупног броја васпитача 93,33% је задовољно тиме како се одвија процес образовања и васпитања у Дому. Табела 37.

Табела 37.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Да	14	93,33%
Не	1	6,67%
УКУПНО:	15	100,00%

23. Да ли бисте нешто променили како бисте усавршили и побољшали услове у којима се штићеници васпитавају и образују? Одговори које су дали васпитачи могу се видети у табели 38. и уједно чине и препоруке за спровођење што успешније реализације третмана.

Табела 38.

ОДГОВОР	БРОЈ	%
Без одговора	12	80,00%
Дало одговор	3	20,00%
УКУПНО:	15	100,00%

Васпитачи који су дали одговор на поменуто питање, дали су сугестије у правцу: укључивања малолетника у што већи број курсева и пројеката у сарадњи са локалном заједницом; понудити више заната и образовних профила; бољег организовања слободног времена. Неки од одговора су: „Употпунити број занимања тј. понуду образовно- едукативних програма“, „Повећати сарадњу са локалном заједницом у смислу спровођења праксе и обуке“, „Набавка савремених машина за обуку“, „Контактирати и слати штићенике на пробни рад у разне фирме“, „Боља организација слободног времена“, „Не зависи од нас“, „Не бих мењао ништа“, „Укључити малолетнике у што већи број курсева и пројеката у сарадњи са локалном заједницом“, „Озваничити статус школе у систему општег образовања“, „ Потребно је запослене додатно едуковати како би се испратило појављивање нових облика криминалитета и одреаговало благовремено и стручно“, „Више заната и образовних профила у понуди“.

IV Закључна разматрања

Глобалне друштвене промене представљају за образовање ситуацију која преиспитује усклађеност образовне политике, образовних циљева и стандарда са глобалним друштвено-економским циљевима. Демократизација нашег друштва у условима транзиције припада таквој врсти промене. Како је у питању систем који треба да одговори интересима и друштва и појединца, разматрање проблема демократизације образовног система укључује две перспективе: перспективу друштва и перспективу појединца кога образовање треба да оспособи за функционисање у конкретном друштвеном амбијенту.¹⁸² Како образовање представља један од најзначајнијих друштвених система намеће се питање моћи и утицаја различитих друштвених група на образовање и то питање постаје веома значајно.

Према Снежани Стојиљковић савремено друштво које карактеришу процеси глобализације и интернализације знања, има потребу за широко образованим појединцем које разуме свет у коме живи и мотивисан је да своја знања користи у интересу заједнице што подразумева да појединац мора бити отворен за новине као и за усавршавање сопственог знања и вештина. Он мора бити способан да се прилагођава променљивим условима живота као и да буде члан друштва који је мотивисан да партиципира у животу заједнице. Модерно друштво захтева образованог, одговорног и активног појединца, а образовање је један од темеља тог истог друштва. Према неким проценама образовање је по значају испред природних богатстава јер и коришћење истих зависи од тога шта људи знају и могу да ураде. Образовање гледано из овог угла се онда треба оценити као стратегијско питање развоја појединих народа и држава. Одредити и дефинисати шта деца треба да науче у школи као и који су циљеви образовања постаје изузетно значајно питање свих људи. Улога школе у формирању младих нараштаја треба бити стално преиспитивана јер она није изван друштва и све оно што се збива у школи рефлектује опште друштвене проблеме. Од школе се некада очекивало да ученицима обезбеди одређени фонд знања, да омогући ученицима да овладају вештинама које су потребне за обављање одређене професије и да нађу посао у друштвеној заједници захваљујући знањима и вештинама које су стекли. Ово време је давно прошло, а савремено друштво пред појединца ставља другачије захтеве. Није

¹⁸² Бојановић, Ђуришић, М., „Зашто плурализам у образовању“, *Васпитање младих за демократију*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2005., стр., 71.

довољно бити експерт у одређеној области, поред тога су неопходне вештине комуницирања, способност за тимски рад, изражен лични идентитет, иницијативност и вера у сопствене способности. Уместо да тежи формирању појединца који ће се на најбољи могући начин уклопити у друштво, тежиште модерних васпитно-образовних система је формирање особе изражене индивидуалности која је вољна да своје потенцијале ангажује на лично прихватљив и социјално одговоран начин, при чему улога наставника постаје захтевнија. Васпитање је делатност којом треба доприносити променама личности при чему се мисли на својства и вештине која нису потпуно оформљена већ се тежи ка томе да се оне достигну посредством васпитних делатности. Шта треба постићи васпитањем и образовањем зависи од узраста и личних особености онога који се васпитава и од друштвених циљева и потреба.¹⁸³

У мастер раду су изнесени резултати истраживања могућности преваспитања осуђених лица путем образовања и васпитања као најзначајнијим фактором ресоцијализације у пенитенцијарним установама. образовање и васпитање су приказани као средство за поновну социјализацију осуђеника, а пре свега оних који су у пенитенцијарну установу дошли без завршене школе. Васпитање и образовање представља значајан фактор, пре свега по изласку из пенитенцијарне установе јер би требало да им омогући да се брже и лакше укључе у друштвене односе. Циљ васпитања и образовања је њихово поновно укључивање у друштвену заједницу при чему се очекује да је процес мењања постојећих и формирање нових ставова утицао на будуће понашање осуђеника. Улога ових вредности је велика јер међу осуђеницима је велики број оних који немају ни завршену основну школу, па чак и оних који не знају да читају и пишу, као и неке основне појмове као што су годишња доба, стране света или пак основне хигијенске навике што није редак случај у ВП Дому. Велики број деце тамо дође у веома запуштеном стању, како физичком тако и менталном, а циљ васпитача и наставника је да им пруже основу за брже и лакше укључивање у друштвене токове које не зависи само од њих већ и сплета других околности.

Образовни систем у пенитенцијарним установама требало би да послужи као средство против осећања усамљености, безвредности, досаде и негативних размишљања. образовање би требало да им помогне приликом формирања позитивног става према самом себи, другим појединцима и према друштву уопште. Са друге стране оно доприноси стицању самопоуздања. Образовни процес у склопу казних

¹⁸³ Стојиљковић, С., „Васпитно-образовни циљеви и аутономија личности“, *Васпитање младих за демократију*, *op. cit.* стр., 112.

институција има за циљ, заједно са осталим облицима третмана да осуђенику ускрати прилику за недисциплину, а да код њега развије осећај према другарству, колективном животу, имовини. Захваљујући томе осуђеници би требало да се одвикавају од криминалних склоности и да се оспособе да по изласку на слободу својим радом обезбеде себи егзистенцију. Стручно и опште образовање помаже осуђеницима да усвоје научна знања и законе, шири им образовне видике на основу којих би требало да схвате своје место у друштвеној заједници према осталим појединцима и да усвоје основне норме друштвено пожељног понашања. На основу истраживања које је спроведено у ВП Дому у Крушевцу и након анализе добијених резултата, може се закључити да је образовање које малолетници стичу у Дому сасвим задовољавајуће. Узмимо у обзир да већина штићеника завршава школу наставивши онде где су стали пре изрицања васпитне мере. Дакле, завршавају основну и настављају са средњом. Поред тога они се оспособљавају и за разне занате. Сами штићеници изражавају задовољство школом, а за то постоји више разлога: то је један вид третмана и на основу њега учествују у систему нивоа и бодовања од чега им даље зависи излазак у град, наградно одсуство и одлазак кући, време у Дому им брже пролази, кажу да им школа није тешка и да за разлику од школе коју су похађали ван ВП Дома лакше завршавају разреде. Свесни су тога да им је школа, посебно кабинети опремљенија од многих регуларних. За курсеве које завршавају, такође добијају дипломе у којима не пише где су их стекли. Стиче се утисак да што се тиче васпитања и образовања нема шта да се замери, јер сам процес се одвија као и ван ове институције. Једину примедбу можемо да упутимо библиотеци ВП Дома, која је лоше снабдевена. Књигама се снабдева из донација градских библиотека. Нема нових наслова иако штићеници изражавају жељу за читањем и поједини често своје слободно време проведу у Дому културе, где се и налази библиотека. У пенитенцијарним установама многа лица се по први пут сусрећу са квалитетном садржајем за читање. Како за књигу можемо рећи да има велику вредност за човека и његово обликовање, а и да је неизоставни део осуђеничке доколице, па чак и оних који нису били навикнути на читање, једна од препорука је да у установама за преваспитање треба проширити библиотечки фонд како белетристиком, популарном психологијом, тако и незаобилазним класицима. Пошто су изразили жељу за читањем, требало би им у школи увести обавезну школску лектуру. Једна од препорука могла би се односити на обогаћивање културне и спортске активности, као и повећања броја секција и васпитно образовних курсева у зависности од заинтересованости малолетника. Из интервјуа обављених са извесним бројем

штићеника уочене извесне примедбе на систем нивоа и бодовања, те би стога запослени у ВП Дому могли поради на томе да систем буде објективнији, уколико су изнесене тврдње тачне. Препорука је и вршити сталну едукацију запослених за примену савремених приступа у третману, као и радити на томе да се код појединих запослених у ВП Дому отклони равнодушност и незаинтересованост за малолетнике. Иако су услови у којима пенитенцијарни радници обављају свој посао веома специфични и у неку руку тешки за обављање, они су дужни да поштују једно од основних правила третмана, а то је да на штићенике дома гледају као на људска бића, без обзира које кривично дело су учинили. Омогућити малолетницима да знају оцене и успех са којим су завршили разред.

Библиографија

Домаћи извори:

Атанацковић, Д., *Пенологија*, Научна књига, Београд, 1988. година,

Атанацковић, Д., *Критеријум одмеравања казне*, Просвета, Београд, 1975. година,

Бошковић, М., *Криминологија и социјална патологија- злочин, страст и болест*, Правни факултет, Нови Сад, 1995. година,

Бошковић, М., *Криминологија*, Правни факултет, Нови Сад, 2012. година,

Букелић, Ј., *Социјална психијатрија*. Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2004. година,

Диркем, Е., *Васпитање и социологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1981. година,

Зборник радова, Министарство правде Републике Србије и Васпитно поправни дом за малолетнике, Крушевац, 1997. година,

Игњатовић, Ђ., *Право извршења кривичних санкција*, Правни факултет, Београд, 2010. година,

Ивковић, М., *Социологија образовања*, ДИП Нота, Ниш, 2003. година,

Ивковић, М., Димитријевић, С., *Социологија васпитања и образовања*, Аурора, Врање, 2010. година,

Ивковић, М., *Васпитање и друштво – Диркемова социолошка теорија васпитања*, Градина, Ниш, 1985. година,

Јашовић, Ж., *Криминологија малолетничке деликвенције*, Научна књига, 1983. година

Јовашевић, Д., Стевановић, З., *Коментар закона о извршењу кривичних санкција*, Службени гласник, 2008. година,

Јовашевић, Д., *Лексикон кривичног права*, Београд, Службени гласник, 2011. година,

Јовашевић, Д., *Малолетничко кривично право*, Правни факултет Ниш, 2011. година,

Лалић, Вучетић, Н., *Подстицање ученика похвалом и наградом*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2007. година,

Кнежић, Б., *Образовање и ресоцијализација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2001. година,

Константиновић, Вилић, С., Ристановић, Николић, В., Костић, М., *Криминологија*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш, 2012. година,

Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *Пенологија*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш, 2011. година,

Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *Извршење казне и других кривичних санкција у Републици Србији*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш, 2006. година,

Константиновић, Вилић, С., Костић, М., *Систем извршења кривичних санкција и пенални третман у Србији*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш, 2013. година,

Костић, М., *Психолошке експертизе*, Службени гласник, Београд, 2011. година,

Костић, М., Јовашевић, Д., *Политика сузбијања криминалитета*, Центар за публикације Правног факултета, Ниш, 2012. година,

Маркс, К., *Капитал*, Просвета, Београд, 1974. година,

Милић, А., *Рађање модерне породице*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1988. година,

Миленовић, Ж., *Рад и преваспитање осуђених лица*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2010. година,

Мимица, А., Богдановић, М., *Социолошки речник*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2007. година,

Митровић, Љ., *Социологија*, Институт за политичке студије Удружење Наука и друштво Србије Београд, 1997. година,

Милутиновић, М., *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1981. година,

Милутиновић, М., *Пенологија*, Савремена администрација, Београд, 1988. година,

Милутиновић, М., *Криминологија*, Савремена администрација и издавачко штампарско књижарска радна организација, Београд, 1990. година,

Монографија Васпитно-поправни дом Крушевац, Васпитно поправни дом Крушевац, 2007. година,

Николић, З., *Пенолошка андрагогија са методиком преваспитања*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1994. година,

Радовановић, Д., *Човек и затвор*, Прометеј, 1992. година,

Радоман, М., *Пенологија и систем извршења кривичних санкција*, Универзитет у Нишу, Ниш, 2003. година,

Рот, Н., *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2010. година,

Стојановић, З., *Коментар кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2012. година,

Соковић, С., *Извршење кривичних санкција*, Правни факултет, Крагујевац, 2003. година,

Ћирић, З., *Основи судске психијатрије*, ГИП Бона Фидес, Ниш, 2004. година,

Фелсон, М., *Злочин и свакодневни живот*, Едиција Кримен, Београд, 2011. година,

Васпитање младих за демократију, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2005. година,

Уважавање различитости и образовање, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2003. година,

Страни извори:

Gidens, E., *Sociologija*, CID, Podgorica, 2001. godina,

Pešić, V., *Kriminologija*, Univerzitet Veljko Vlahović, Titograd, 1981. godina,

Rakočević, V., *Kriminologija*, Pravni fakultet i Fakultet političkih nauka, Podgorica, 2007. godina,

Singer, M., Kovčo, Vukadin, I., Cajner, Mraović, I., *Kriminologija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2002. godina,

Šeparović, Z., *Kriminologija i socijalna patologija*, Pravni fakultet Zagreb, 1987. godina,

Камбовски, В., *Казнено право опит. дел*, Правен факултет „Јустинијан Први“, Скопје, 2011. година,

Законски текстови

1. *Европска затворска правила*, Савет Европе Канцеларија у Београду, Београд, 2006.
2. *Закон о извршењу кривичних санкција Републике Србије*, „Сл. гласник РС“, бр. 85/2005 и 72/2009.
3. *Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично правној заштити малолетних лица*, „Сл. гласник РС“, бр. 85/2005.
4. *Закон о извршавању казне затвора*. Народне новине, број 190 (2003).
5. *Закон о извршењу казненских санкција РС*, Урадни лист 110/2006.
6. *Закон Босне и Херцеговине о извршењу кривичних санкција, притвора и других мјера*, „Службени гласник БиХ“, бр., 12. (2010)
7. *Закон о извршењу кривичних санкција у Федерацији Босне и Херцеговине*, „Службене новине Федерације БиХ“, број 44/98, 42/99, 12/09.
8. *Закон о извршењу кривичних санкција Републике Српске*, „Службени гласник Републике Српске“, број 12/2010.
9. *Закон за извршење на санкцији*, „Службени весник на Република Македонија“, број, 2/2006. и 57/2010.
10. *Закон о извршењу кривичних санкција*, „Службени лист РЦГ“, број, 25/94, 29/94, 69/2003 и 65/2004, и „Службени лист ЦГ“, број, 32/2011.
11. *Кривични законик*, Службени гласник, Београд, 2013
12. *Правила система бодовања и нивоа у васпитно поправном дому у Крушевцу – Приручник за особље*
13. *Правилник о кућном реду казнено поправних завода и окружних затвора*, „Сл. гласник РС“, бр. 72/2010 и 6/2011.
14. *Правилник о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених лица*
15. *Устав Републике Србије*, Службени гласник, Београд, 2007.

Интернет адресе:

1. http://books.google.rs/books?id=gJqO_Lzj7xgC&printsec=frontcover&dq=prison+education+in+nordic+countries&hl=sr&sa=X&ei=W3AGU4b8JoTmywPGpIDIDg&ved=0CCsQ6AEwAA#v=onepage&q&f=true
2. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/273402/transforming-youth-custody-consultation-response.pdf
3. http://www.lpps.eu/pdf/survey_current_prison_situation_report_germany.pdf
4. <https://www.gov.uk/life-in-prison/education-and-work-in-prison>
5. http://books.google.rs/books?id=gJqO_Lzj7xgC&printsec=frontcover&dq=prison+education+in+nordic+countries&hl=sr&sa=X&ei=W3AGU4b8JoTmywPGpIDIDg&ved=0CCsQ6AEwAA#v=onepage&q=prison%20education%20in%20nordic%20countries&f=false
6. <http://www.urban.org/projects/reentry-roundtable/upload/Crayton.pdf>
7. http://books.google.rs/books?id=gJqO_Lzj7xgC&printsec=frontcover&dq=prison+education+in+nordic+countries&hl=sr&sa=X&ei=W3AGU4b8JoTmywPGpIDIDg&ved=0CCsQ6AEwAA#v=onepage&q=prison%20education%20in%20nordic%20countries&f=false
8. <http://www.uiks.mpravde.gov.rs/lt/articles/ustanove-za-izvršenje-krivičnih-sankcija/vaspitno-popravni-dom-za-maloletnike/vaspitno-popravni-dom-u-krusevcu/>
9. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:459049-Krusevac-Usljjeni-novi-paviljoni-u-quotSivom-domuquot>
10. <http://www.kurir-info.rs/devenport-u-krusevcu-obisao-nove-paviljone-vaspitno-popravnog-doma-clanak-1071749>

11. <http://www.tanjug.rs/novosti/113219/krusevac--uskoro-i-centar-za-lecenje-maloletnika-.htm>
12. <http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Zakon-o-izvršenju-krivinih-sankcija.pdf>
13. <http://balkanshumanrights.org/dokumenti/zakon-o-osnovnom-obrazovanju-i-vaspitanju-republike-crne-gore/>
14. <http://www.prisonerseducation.org.uk/index.php?id=343>
15. <https://www.google.rs/#q=socijalizacija>
16. <http://www.norden.org/en/publications/publikationer/2009-536>
17. <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/prison>
18. http://irssh.com/yahoo_site_admin/assets/docs/20_IRSSH-190-V2N2.9010228.pdf
19. <http://www.csc-scc.gc.ca/correctional-programs/002001-3000-eng.shtml>
20. https://www.ecu.edu.au/__data/assets/pdf_file/0007/460933/Giles-and-Whale-2013-Prisoner-education-Phase-1-report.pdf
21. <http://www.aic.gov.au/publications/current%20series/crm/61-80/crm065.html>

Прилози

Упитник

1. Име и презиме: _____
2. Година рођења: _____
3. Пол: _____
4. Националност: _____
5. образовање и школска спрема на дан пријема у ВП Дом:
 - а) Основна школа до 4. разреда
 - б) Основна школа до 8. разреда
 - в) Средња трогодишња
 - г) Средња четворогодишња
 - д) Без школе
6. Какав сте успех имали током школовања ван ВП Дома?
 - а) Одличан
 - б) Врло добар
 - в) Добар
 - г) Довољан
 - д) Недовољан
7. Да ли сте понављали неки разред?
 - а) Да
 - б) Не
8. Да ли сте некада кажњавани укорима током школовања?
 - а) Да
 - б) Не
9. Од које године сте у ВП Дому? _____
10. Због чега сте у ВП Дому? (заокружите чланове КЗ на основу којих вам је изречена васпитна мера)

а) члан 61	б) члан 102	в) члан 113	г) члан 114
д) члан 118	ђ) члан 121	е) члан 135	ж) члан 137
з) члан 194	и) члан 203	ј) члан 204	к) члан 205
л) члан 206	љ) члан 208	м) члан 210	н) члан 212
њ) члан 213	о) члан 223	п) члан 225	р) члан 246

- с) члан 275 т) члан278 ћ) члан 323 у) члан 330
ф) члан 335 х) члан344 ц) члан 348 ч) члан 350

11. Колико сте разреда завршили у ВП Дому?

- а) Још увек ниједан
б) један
в) два
г) три
д) _____

12. Какав Вам је успех током школовања у ВП Дому?

- а) Одличан
б) Врло добар
в) Добар
г) Довољан

13. Да ли живите у породици са:

- а) Родитељима
б) Бабом и дедом
в) Сам
г) Са другим сродницима

14. У току боравка у ВП Дому којим активностима се бавите у слободно време?

- а) Активностима чија је функција одмор
б) Активностима рекреативног карактера
в) Активностима које су усмерене на развој личности
г) Друго _____

15. Да ли учествујете у избору васпитно образовних садржаја који су усмерени на Ваш лични развој?

- а) Да, садржаје бирам сам
б) Садржаје бира васпитач
в) Садржаје бирам у договору са васпитачем

16. Да ли сте задовољни квалитетом садржаја који су понуђени?

- а) Да
б) Делимично
в) Не

17. Уколико сте на претходно питање одговорили да нисте задовољни или сте делимично задовољни, напишите узроке Вашег незадовољства _____

18. Ваш однос са васпитачем је:

- а) Сасвим задовољавајући
- б) Задовољавајући
- в) Незадовољавајући
- г) Крајње незадовољавајући

19. Колико Вам активности намењене Вашем личном развоју помажу у току издржавања васпитне мере?

- а) Да, имају велики утицај
- б) Делимично утичу
- в) Не, немају утицај

20. У току издржавања васпитне мере ко Вам пружа подршку?

- а) Породица
- б) Пријатељи у ВП Дому
- в) Пријатељи ван ВП Дома
- г) Васпитачи
- д) Девојка

21. Колико је за Вас важна подршка породице?

- а) Веома ми је важна
- б) Делимично ми је важна
- в) Није ми важна

22. Током издржавања васпитне мере да ли сте дисциплински кажњавани?

- а) Да, често
- б) Понекад
- в) Ретко
- г) Нисам

23. Да ли сте задовољни начином на који проводите слободно време?

- а) Да, задовољан сам
- б) Делимично сам задовољан
- в) Нисам задовољан

24. На који начин најчешће проводите слободно време?
- а) Пасиван одмор
 - б) Рекреација
 - в) Садржаји усмерени на развој личности
25. Колико Вам је важна подршка пријатеља из ВП Дома?
- а) Веома ми је важна
 - б) Делимично ми је важна
 - в) Није ми важна
26. Да ли сте некада користили психоактивне супстанце?
- а) Да, често
 - б) Понекад
 - в) Никада
27. Да ли имате претходно изрицане васпитне мере?
- а) Да
 - б) Не
28. Уколико имате неки предлог, жељу или замерку у погледу активности које се спроводе у ВП Дому молим Вас да то изнесете _____
- _____
- _____

ХВАЛА НА САРАДЊИ!

Упитник

1. Колико штићеника имате у групи?
 - а) 0-5
 - б) 6-10
 - в) 11-15
 - г) 16 и више

2. Колико времена проводите у току дана са њима?
 - а) 0-2 часа
 - б) 3-5
 - в) 5-7
 - г) 7-9
 - д) 9 и више

3. Да ли Вам је лакше радити са млађим штићеницима?
 - а) Да
 - б) Не
 - в) Свеједно

4. Да ли Вам је теже радити са штићеницима који су ментално оболели?
 - а) Да
 - б) Не
 - в) Свеједно

5. Да ли сте задовољни процесом образовања који им је пружен у току издржавања васпитне мере?
 - а) Да
 - б) Не
 - в) Неодлучан

6. Да ли мислите да образовање као облик третмана утиче на спречавање будућег криминалног понашања?
 - а) Да
 - б) Не
 - в) Неодлучан

7. Да ли мислите да образовање као облик третмана олакшава укључивање у живот на слободи?

- а) Да
- б) Не
- в) Неодлучан

8. Да ли мислите да образовање као облик третмана умањује стопу рецидивизма?

- а) Да
- б) Не
- в) Неодлучан

9. Да ли мислите да постоји разлика у понашању код штићеника који су укључени у образовни процес и оних који нису укључени?

- а) Да
- б) Не
- в) Неодлучан

10. Да ли им похађање образовних курсева омогућава брже стицање услова за отпуст из установе?

- а) Да
- б) Не

11. Да ли мислите да је могуће стеченим сазнањима променити психолошку структуру личности?

- а) Да
- б) Не

12. Да ли је могуће све штићенике укључити у образовни процес?

- а) Да
- б) Не

13. Да ли штићеници имају право одлучивања који ће занат изучавати?

- а) Да
- б) Не

14. Да ли штићеници користе библиотечки фонд?

- а) Да
- б) Не
- в) Не знам

15. Да ли сте Ви као васпитач задовољни библиотечким фондом којим располагете у оквиру ВП Дома?

- а) Да
- б) Не

16. Да ли сте приметили код штићеника изражену жељу за читањем одређених аутора и дела а да тога нема у библиотечком фонду?

- а) Да
- б) Не

17. Како је осмишљено слободно време штићеника у Вашој васпитној групи?

- а) Пасиван одмор
- б) Рекреација
- в) Садржаји усмерени на развој личности

(можете заокружити више одговора)

18. Да ли Ви као васпитач практикујете мере награђивања и кажњавања

- а) Да
- б) Не

19. Шта чешће примењујете?

- а) Награда
- б) Казна

20. Да ли практикујете групно саветовање?

- а) Да
- б) Не

21. Да ли је у установи предвиђена постпенална помоћ?

- а) Да
- б) Не

22. Да ли сте задовољни процесом образовања и васпитања који се пружа штићеницима у ВП Дому?

а) Да

б) Не

23. Да ли бисте нешто променили како бисте усавршили и побољшали услове у којима се штићеници васпитавају и образују? _____

ХВАЛА НА САРАДЊИ!

УПИТНИК (лични листови штићеника)

Име и презиме:

Брачни статус родитеља:

Агресивност родитеља:

Алкохолизам родитеља:

Да ли је неко од ближних сродника у затвору:

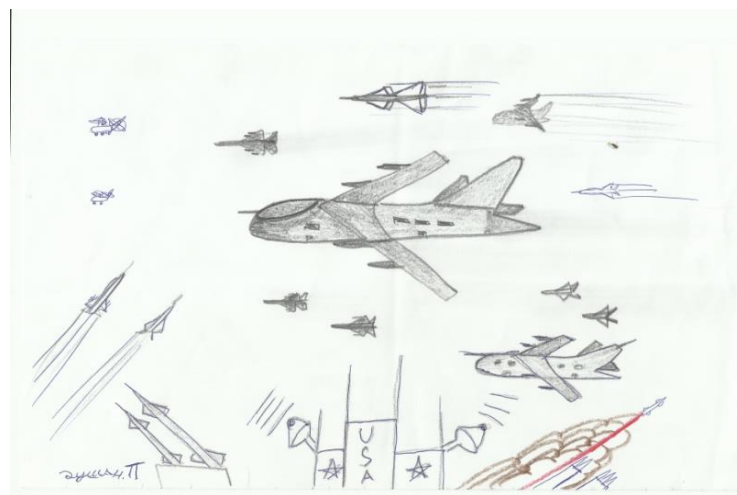
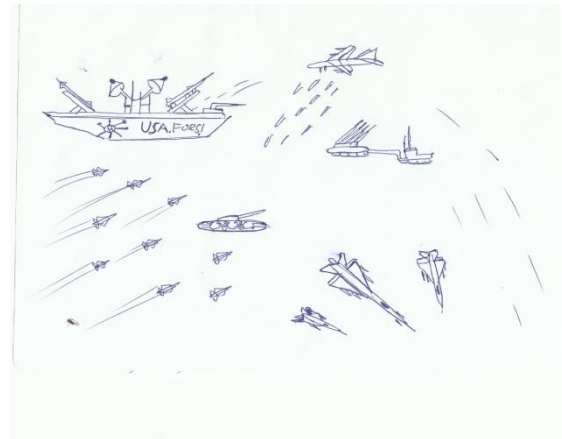
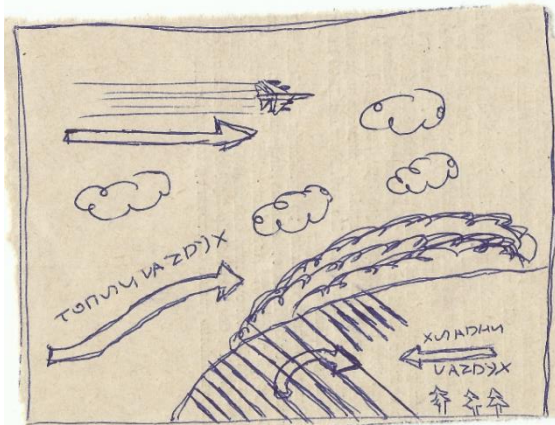
IQ:

Брачно стање штићеника:

Родитељство штићеника:

Третман који је прописан:

Цртежи штићеника ВП Дома

Кабинет за историју

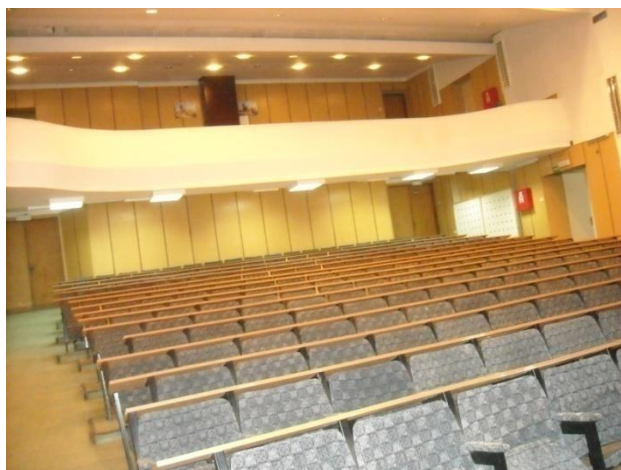
Кабинет за хемију

Кабинет за биологију

Амфитеатар изграђен по стандардима Крушевачког позоришта

Музеј

Изложба радова

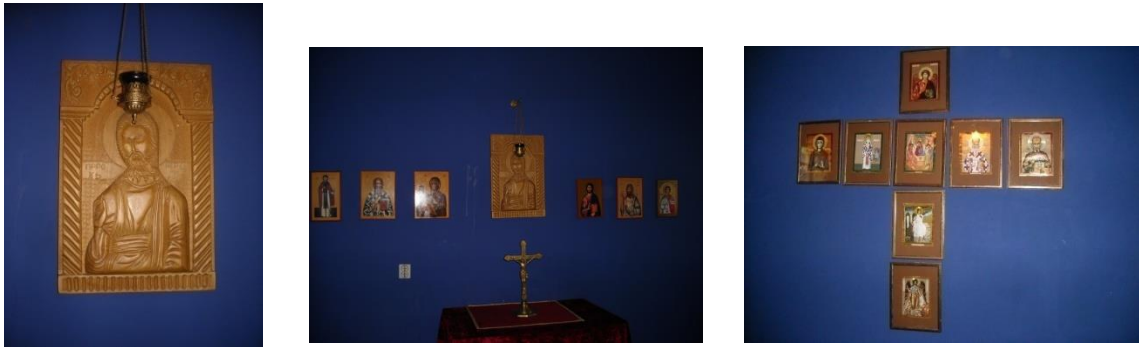
Кабинет за ликовну секцију

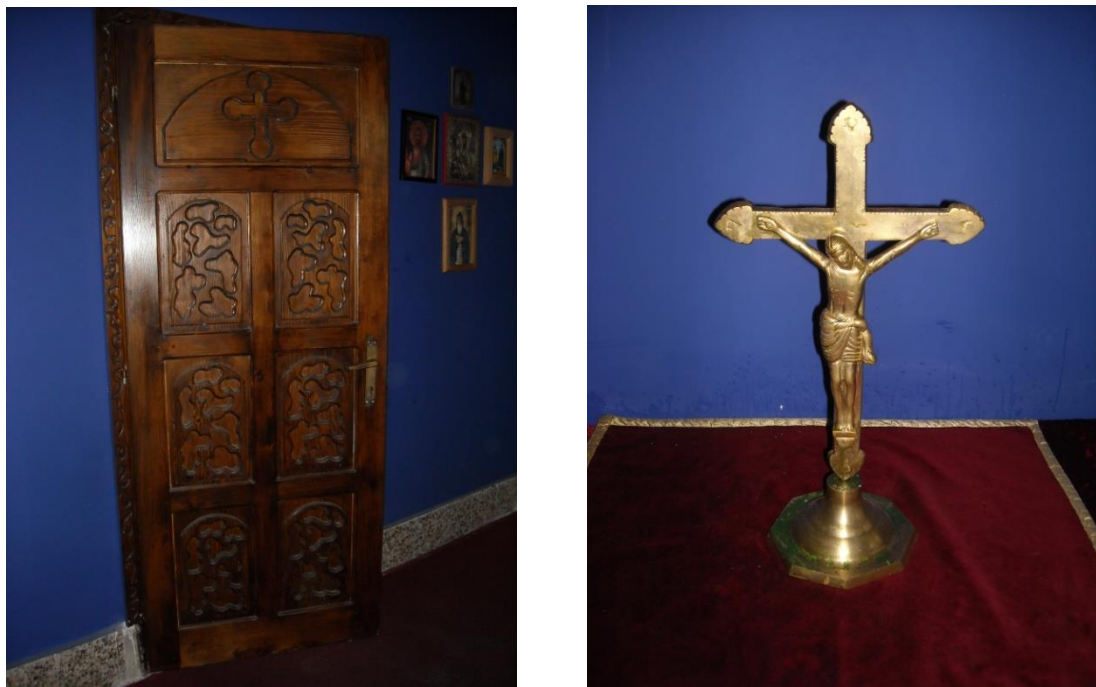
Библиотека

Црква

Радови штићеника

Нови павиљони за штићенике (донација Шведске)

